

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2006

Markéta Vaňková

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

**Šluknovský výběžek:
Identity, narace, reprezentace**

Autor: Mgr. Markéta Vaňková

Vedoucí práce: PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Zdeňka Uherka, CSc. V práci jsem použila informační zdroje uvedené v seznamu.

Praha, 12. září 2006

.....

Chtěla bych na tomto místě poděkovat vedoucímu práce PhDr. Zdeňku Uherkovi CSc. za vstřícnost a především za komentáře a poznámky, které mi pomohly hlouběji přemýšlet o zkoumaném terénu.

Obsah

Úvod	2
1. Narativy, reprezentace	4
2. Pojmové zakotvení	6
2.1 Identita	6
2.2 Prostor	8
2.3 Hranice	10
3. Kontexty	16
3.1 Historický kontext	16
3.2 Geopolitický kontext	22
4. Výzkum: část první	24
4.1 Výzkumný problém, metoda, informátoři	24
4.2 Domov a kořeny	25
4.2.1 Pozdější dosídlenci	26
4.2.2 První generace	28
4.3 Postmigrační/adaptační strategie	30
4.3.1 Sudetřáci, tak ty to vnímaj jako že to je jejich	31
4.3.2 ... s tímhletem pohraničím sem srost	32
4.3.3 ... tak to, zní to jako dobrá pohádka, ale ... je to tak	33
4.3.4 ... ta nejstarší, ta marodila věčně, jo, a co sme se nastěhovali sem, tak nic!	34
4.3.5 ... vlastně bych se asi naučila žít všude	35
4.3.6 Já nejsem sociálně izolovanej, já sem globalizovanej!	35
4.3.7 ... jako známý sme si našli.. časem, no, kamarády .. ty teda jako příliš ne... ..	37
4.3.8 ... a ty lidi byly takový jako dohromady, že netřídili jako teďka	39
4.4 Lokální identifikace – vliv hranice?	41
4.4.1 Otevření hranic	43
4.4.2 Přeshraniční spolupráce	45
4.4.3 Přeshraniční identita?	48
5. Výzkum: část druhá	50
5.1 Východiska	50
5.2 Analyzované subjekty	52
5.3 „Přirozené“ „regiony“?	53
5.4 Pojdme na výlet I. , aneb cesta imaginace	58
5.5 Pojdme na výlet II., aneb cesta „percepce“	62
5.5.1 Společnost pro trvale udržitelný rozvoj Šluknovska (a co tomu předcházelo)	62
5.5.2 Vstup dalších aktérů – Euroregion Neisse- Nisa-Nysa	70
5.6 Stejně území – různé reprezentace	75
Závěr	78
Seznam literatury	84
Seznam pramenů, elektronické zdroje	88

Úvod

Výzkum, jehož výsledky zde prezentuji, jsem realizovala ve Šluknovském výběžku. Volba tohoto místa nebyla náhodná - již před mnoha lety jsem začala do této oblasti jezdit za přáteli, kteří žijí ve Šluknově. Čím více jsem si s nimi a jejich známými povídala o jejich životě zde a čím lépe jsem poznávala místní krajinu, města i vesnice, tím hlouběji jsem si uvědomovala zvláštní charakter tohoto kraje. Ve výběžku se chodí na výlet do vesnic, které ve skutečnosti již od války neexistují; na místním hřbitově je většina jmen německých – ale mezi živými je Němců jen pár; hranice s Německem je od Šluknova vzdálená tři kilometry – a přitom jsme s přáteli na žádném ze spousty výletů do Německa nezabrousili ... Postupně se začaly rýsovat otázky, na které jsem se rozhodla odpovědět (alespoň sama sobě) prostřednictvím výzkumu, který jsem zde nakonec opravdu uskutečnila.

Šluknovsko je pohraniční oblast, která je součástí území, kde došlo po druhé světové válce k bezmála kompletní výměně obyvatelstva. Tato diskontinuita představuje zcela specifický kontext – kontext, jehož význam v životě místních lidí rozhodně není apriorně a jednoznačně dán, nýbrž je třeba se na něj stále znovu ptát a hledat jej v jednotlivých životních příbězích. Stejně je tomu i s dnešní nepřilíš dobrou socio-ekonomickou situací ve výběžku nebo s fyzickou blízkostí hranic a Německa: to všechno jsou spíše určité výzvy pro ty, kdo zde žijí, než determinanty s předem jasnými dopady. Nesamozřejmost a různorodost subjektivního uchopování kontextů, v nichž člověk žije, se staly výchozím tématem mého zkoumání.

Ačkoli ve Šluknovském výběžku (a jinde ve vysídleném pohraničí) samozřejmě žije spousta lidí, kteří se tu již narodili, zaměřila jsem se ve výzkumu na ty obyvatele Šluknova, kteří se sem v dospělém věku nastěhovali. Nesoustředila jsem se pouze na „první generaci“ dosídlenců, naopak jsem hovořila s lidmi, kteří se přistěhovali v různých obdobích od těsně poválečných měsíců po devadesátá léta 20. století. Snažila jsem se odpovědět na otázku, jak si tito nově příchozí vytvářeli v oněch zvláštních kontextech vztah k místu, které se stalo jejich novým bydlištěm a jak jej vnímají dnes. Musela jsem se spolehnout především na jejich vlastní vyprávění, tedy na to, jak oni sami s větším či menším časovým odstupem prezentují, formulují a konstruují příběh o svém sžívání se Šluknovem. V první části předkládaného textu se tedy budu zabývat analýzou procesů *narativní konstrukce lokální identity*.

Téma druhé části výzkumu vyplynulo z předchozího tázání – při pobytech ve Šluknově jsem se tu a tam setkávala s veřejnými *reprezentacemi* Šluknovského výběžku (turistické mapy, informační tabule, brožury, letáky, průvodce apod. vydávané různými spolky či sdruženími; články v lokálních novinách; internetové prezentace; společenské akce), které nabízely různý obraz toho, co to je „Šluknovský výběžek“, kam a k čemu patří nebo nepatří, jaká je jeho „přirozená podoba“. Poněkud překvapivé bylo, že v rozhovorech se „Šluknováky“ se jen výjimečně objevovaly odkazy na tyto reprezentace nebo na aktéry (spolky, sdružení...), kteří je produkují; dokonce se mnohdy ukázalo, že o jejich existenci ani nevědí. Proto jsem se pokusila zmapovat, jaké reprezentace jsou takto přítomny ve veřejném prostoru a zda lze vystopovat jejich vliv na obraz Šluknovského výběžku, jak jej prezentují ve svých vyprávěních místní obyvatelé (pochopitelně jen ti, s nimiž jsem hovořila).

Teoreticko-metodologicky se jedná o výzkum kvalitativní, vycházející z pozic konstruktivismu: to, co se o zkoumaném světě dovídáme, nejsou „fakta o sobě“, nelze zkoumat jakousi realitu „out there“; celý proces výzkumu je interpretací a sám zkoumaný svět je neustále vytvářen, *konstruován a vyjednáván* svými aktéry - a takto utvořen je pak východiskem veškerého jednání, stává se *konstruovanou realitou* (Berger, Luckmann, 1999; Holstein, Gubrium, 2005). Lidé si svůj svět nejen utvářejí, ale nějak mu také rozumějí, jakož i své pozici v něm – a výzkumník se snaží porozumět těmto procesům a prostřednictvím svého textu je nějak reprezentovat a interpretovat. Výzkumník ovšem nestojí mimo realitu, kterou zkoumá, není pouhým pozorovatelem – je vždy její součástí. Proto nemůže být dost dobře „neutrální“, stejně tak, jako nemůže být „objektivní“, neboť kvalitativní výzkum, počínaje výběrem terénu a konče psaním závěrečného textu, je záležitostí povýtce závislou na osobě výzkumníka, jeho zkušenostech i osobních vlastnostech. Výzkum je „situovaný“, je interpretací a rekonstrukcí, je tedy jistě „subjektivní“ – ovšem reflektovaná subjektivita by neměla výsledky kvalitativního výzkumu znehodnotit či zpochybnit, obzvlášť je-li přiznaným záměrem výzkumníka porozumění a autenticita interpretace (Mason, 2002; Silverman, 2001; Denzin, Lincoln, 2000; Charmaz, 2000; Guba, Lincoln, 2005; Berdahl, 1999, s. 14 - 15). Budiž tedy citováno úvodem jako leitmotiv následujícího textu: „*To, co nazýváme našimi daty, jsou ve skutečnosti naše vlastní interpretace interpretací jiných lidí, týkajících se toho, co si myslí, že oni sami a jejich spoluobčané činí*“ (Geertz, 2000, s. 19)

1. Narativy, reprezentace

Svůj příchod do výběžku a život v něm prezentují informátoři jako celistvý příběh, jehož *vyprávěním (a to jest konstruováním)* dávají smysl běhu svého života; analyzovala jsem tedy narativy (viz např. Somers, 1994), jejichž prostřednictvím aktéři integrují skrze vyprávění příběhů události svého života do smysluplného a konzistentního celku a zaměřila se na vztahování k místu. Lokalizování sebe sama (resp. svého minulého jednání i myšlení) do určitého příběhu či příběhů zakládá integritu života a o ní se opírající možnost konstrukce určité identity či identit (jakkoli mnohonásobných a proměnlivých). Lokální identita jakožto pocit přináležitosti k místu (a to jak vazby k geografickému území, tak i pocit integrace do lokálního sociálního společenství) je tedy konstituována skrze narativy, v nichž jsem se pokusila nalézt a interpretovat určité hlavní motivy či klíčové mechanismy vztahování se k a osvojování si životního prostoru, které jsem nazvala „*strategie*“ (ovšem ve smyslu aktéry nezáměrných a nepromyšlených způsobů jednání i myšlení). Setkáváme se tu s hermeneutickým problémem: vyprávění příběhů není samozřejmě něco jako filmový záznam minulosti, archivnické oprašování dávno existujících dokumentů – ale je dnešní narátorovou *interpretací* již tehdy význačných činů, pocitů, myšlenek. Vyprávět o životě a prožívat jej není to samé, „obraz“ a jeho „předloha“ jsou dvě různé věci. (Záměrně nehovořím o „Realitě“, neboť tu „samu o sobě“ z hlediska interpretativního paradigmatu nelze zkoumat: vždy zkoumáme teprve významy, které jsou účastníky dané kultury jevům připisovány – Lozoviuk, 2005, s. 65; Holstein, Gubrium, 2005). Narace je konstruována „pod zorným úhlem dneška“, či lépe samotného okamžiku vyprávění, a zpětně traktuje, rekonstruuje minulé dění do podoby řádem/smyslem naplněného celku. *Nalézat* prostřednictvím vyprávění v životě řád (smysl) znamená v tomto ohledu totéž jako *dávat* řád (smysl). Ve vyprávěních, která chceme interpretovat, se tedy setkáváme s *narativní strategií* konstrukce identity (= strategie samotného vyprávění = jak je skrze vyprávění konceptualizována lokální identita narátorů). Současně ale můžeme z narativů analyzovat *strategie konstrukce identity* (= jakými různými způsoby může být lokální identita konstruována), aniž bychom nutně tvrdili, že analyzované strategie jsou čistým popisem *skutečného* jednání narátorů.

Epistemologickým východiskem následující analýzy je proto smíření s mnohovrstevnatostí antropologické interpretační práce: tak, jako je identita význačná a proměnlivá, je obtížně uchopitelná i její konstrukce. Budeme-li považovat vyprávění našich informátorů za věrné zachycení „Reality“, z něhož budeme chtít „vydestilovat“

postmigrační/adaptační strategie, zaměníme různé vrstvy (konstruované) „skutečnosti“ (vyprávěnou a žitou). Podobně není ani samotný antropologický text pouhým zápisem nebo zdokumentováním narátory konstruovaných významů – ale další vrstvou interpretace a konstrukce, jejímž jediným korektivem je autorova reflexivita (Clifford, Marcus, 1986; Mason, 2002; Silverman, 2001; Denzin, Lincoln, 2000; Charmaz, 2000; Guba, Lincoln, 2005).

Proto se spokojíme s poněkud skromnějším konstatováním, že analyzujeme a interpretujeme *narativní strategie* konstrukce identity, které jsou ovšem se sférou jednání propojeny. Vedle narativních strategií konstrukce lokální identity přistěhovalců (postmigrační/adaptační strategie) se budeme v textu zabývat také tím, jak je ve vyprávěních vymezován prostor, k němuž narátoři vyjadřují pocit sounáležitosti, blízkosti, identifikace; zvláštní pozornost pak bude věnována vnímání státní hranice.

Chápeme-li v tomto smyslu *narativy* jako *texty* k interpretaci (Geertz, 2000, s. 13 - 42), můžeme stejný interpretační postup užít také na *textové (a jiné znakové) reprezentace* dané oblasti, které budeme zkoumat v druhé části práce: významy textů, produkováných svými autory s určitým úmyslem, jsou interpretovány (a stále znovu reinterpretovány každým dalším čtenářem!) s ohledem na svůj kontext, přičemž v pozadí takového přístupu stojí předpoklad, že „každýtext obsahuje o kontextu své existence, a tudíž o stavu dané společnosti, větší míru informace, než jakou hodlal, a zřejmě i než byl schopen, do něj vložit jeho autor“ (Lozoviuk, 2005, s. 73).

¹ „Skutečností“ rozumím vyprávěči konstruovaný „svět významuplných předmětů“, který má pro ně platnost reality o sobě (Lozoviuk, 2005, s. 65); jednou takovou „skutečností“ je tedy svět „tehdy prožívaný“, jinou „dnes vyprávěný“ – a ještě něčím docela jiným, ač výzkumem nedosažitelným, je to, co bývá nazýváno „objektivní Realita“.

2. Pojmové zakotvení

2.1 Identita

Autorka si je vědoma toho, že pojem „identita“ je do určité míry problematický (kritický přehled viz např. Sökefeld, 1999; Calhoun, 1994) – jak upozorňují Brubaker a Cooper, směřují se velice často různé roviny a porozumění tomuto pojmu, až nakonec znamená buď „příliš mnoho“, „příliš málo“ nebo „vůbec nic“ (Brubaker, Cooper, 2000, s. 1). Přesto jej považují za užitečnou analytickou kategorii – ovšem za podmínky, že je přesně vymezen jeho význam. Nebudu zde předkládat dějiny tohoto pojmu ve společenských vědách² a omezím se pouze na konstatování, že v zásadě lze rozlišit dvě základní linie zacházení s ním³ (dle Brubaker, Cooper, 2000): „silné“ koncepce identity a „slabé“ koncepce identity. „Silné“ (*esencialistické*) koncepce vycházejí z důrazu na fundamentální podobnost (stejnost – *sameness*) v čase nebo mezi osobami a vycházejí z následujících předpokladů: identita je něco, co mají všichni lidé nebo skupiny, nebo čeho usilují dosáhnout; identity si lidé/skupiny nemusí být vědomi a je třeba ji „odhalit“; kolektivní identita pak předpokládá velice silou skupinovou svázanost a homogenitu – jasnou hranici mezi „uvnitř“ a „venku“. „Slabé“ (*konstruktivistické*) pojetí identity vychází z kritiky předchozího, opírá se o představu identity jako něčeho, co je především konstruováno v různých životních situacích, sociálních sítích a kontextech a užívá v souvislosti s identitou termíny jako „vyjednávaná, nestabilní, mnohonásobná, nahodilá, fragmentární, fluidní“. Problém spočívá dle autorů v tom, že jsou tato adjektiva užívána zcela automaticky a stala se z nich klišé – je proto třeba zakotvit jejich aplikaci v přesnějším vymezení pojmu identity. Do jisté míry je otázkou, zda jsou krajně konstruktivistické koncepty *vůbec* koncepty „identity“, když používají přívlastky se samotným termínem v podstatě neslučitelné (slovo identita etymologicky skutečně znamená totožnost - a tedy kontinuitu v čase, přetrvávání) (Brubaker, Cooper, 2000, s. 10 – 11). Autoři navrhují jako řešení zavedení jiných pojmů, které budou citlivější a jejich význam nebude „devalvován“ nadužíváním a kontaminován protichůdnými interpretacemi⁴: procesuální a aktivitu podtrhující termíny „identifikace“ a „kategorizace“ (*identification and categorization*); termíny „sebe-porozumění“ (ve smyslu situované

² Identitou se zabýval např. Z. Bauman, P. L. Berger, P. Bourdieu, F. Braudel, C. Calhoun, K. A. Cerulo, J.L. Cohen, E. Erikson, A. Giddens, E. Goffman, J. Habermas, C. Lévi-Strauss, G. H. Mead, T. Luckmann, P. Ricoeur, A. Sen, M. R. Somers a mnozí další.

³ Nerozebírám zde psychologické pojetí, kde se identitou rozumí obvykle „podobnost se sebou samým“, budovaná v procesu dospívání a více či méně dokonale dosažená v dospělosti (Geist, 2000).

⁴ Překlady pojmů do češtiny M.V..

subjektivity) a „sociální lokalizace“ (*self-understanding and social location*) související s objasňováním jednání/sociální akce; a nakonec pojmy, zdůrazňující přináležení k určité ohraničené skupině, pocit solidarity se skupinou a antipatie k outsiderům - „stejnost“, „propojenost“ a „skupinovitost“ (*commonality, connectedness, groupness*) (tamtéž, s. 14 – 21).

Tato kritika je inspirativní; v následujícím textu sice nebudou používány přímo navržené termíny, nicméně pomohou vymezit mé porozumění tomuto pojmu tak, aby nebyl všezahrnující a nic neříkající. „Identita“ (jak bude tento pojem nadále užíván) má významově nejbližše k výše uvedenému termínu „*identifikace*“: je stálým procesem konstrukce, je vlastní sociálnímu životu, vychází z lokalizování sebe sama a/či druhými do určitých kontextů či kategorií; sebe-identifikace a identifikace druhými se mohou měnit či násobit dle situace a kontextu a navíc nemusí nutně být totožné – zcela zvláštní pozici z hlediska vnější identifikace má stát (resp. nacionalistický diskurz), vybavený mocí kategorizovat „kdo je kdo“ (Gupta, Ferguson, 1992, s. 12; viz např. Anderson, 1983; Gellner, 1993). Identifikace i sebeidentifikace může být uskutečňována také prostřednictvím anonymních diskurzů nebo veřejných narativů (médiá, Evropská Unie..), které nepozorovaně pronikají do našeho způsobu myšlení a porozumění světu (Brubaker, Cooper, 2000, s. 14 – 16).

Identita není tedy něčím pevným, jednou pro vždy daným, co člověk nalézá hotové kdesi „uvnitř“ svého nitra. Je naopak neustále vytvářena a ovlivňována zvenčí, je daleko více procesem než stavem nebo „osobním rysem“; nicméně *takto utvářená má pro jedince platnost reality, z níž vychází a o kterou se opírá*. Člověk pak nedisponuje identitou jedinou, celistvou – ale celou řadou identit, které vyplouvají na povrch v různých situacích a kontextech; jednou z nich může být i identita lokální jako subjektivní pocit přináležet k nějak vymezenému místu, prostoru, regionu. Identity jsou „vyjednávány“ - čímž zde myslím to, že „identity vytvořené vzájemným působením organismu, individuálního vědomí a sociální struktury“ (Berger, Luckmann, 1999, s. 171) nejsou náhodné, ale jejich konstruování probíhá v určitém sociálním kontextu, který pak zpětně ovlivňují. Identity ale nejsou vyjednávány pouze se společností (tedy s jedinci i institucemi, společenskými strukturami atd.), jejíž je člověk součástí, případně „proti“ ní, ale i v kontextu časovém/historickém (vyjednávání „s“ historií, s jejími interpretacemi a reprezentacemi; vztahování se k vlastní biografii; anticipace budoucnosti...) a prostorovém (vztahy centrum-periferie; blízkost hranice; přírodní a geografické charakteristiky...).

2.2 Prostor

Protože se má analýza týká identity *lokální*, tedy takové, která je konstruována ve vztahu k *místu*, je třeba dotknout se také tématu prostoru. Prostor jako konstitutivní prvek lidského pobývaní ve světě je v současných textech tematizován hlavně v kontextu „postmoderní situace“, příznačné právě ztrátou vázanosti na konkrétní, dlouhodobě neměnná místa. Neodkazuji tím pouze na celou oblast komunikačních technologií, na pověstné „zmenšování vzdáleností“ a procesy globalizace, ale také na fakt, že se v současnosti více než kdy jindy v historii ocitá obrovské množství lidí ve více méně nedobrovolném stavu neustálého pohybu či úplné ztráty *domova* (v současné době se odhaduje počet migrantů ve světě na více než 150 milionů). Absence domova, tedy srozumitelného a intimně blízkého prostředí života a způsobu, jimiž člověk s touto absencí nakládá, se staly jedním z témat mnohých antropologických textů.

I zde je třeba upozornit na kritiku esencialistického, naturalizujícího přístupu ke vztahu člověka a místa (analogicky je zpochybňována představa „přirozené“ svázanosti národa a státního teritoria, resp. kultury a určité lokality/regionu, symbolicky ztělesňovaná školním atlasem s vyznačenými státy – kulturami – jazyky – etniky..., viz např. Gupta, Ferguson, 1992), který můžeme nalézt nejen v lidových a mediálních reprezentacích (jak ještě uvidíme níže), ale také v teritorializujícím diskurzu některých antropologických a jiných společenskovedních textů (k tomu viz. Appadurai, 1988; Malkki, 1992). Metafory „kořenů“ a „za/vykořenění“, vazby na „rodnou půdu“ či „krevního pouta k zemi“ produkují představu *přirozené až vrozené* svázanosti identity člověka s místem, odkud pochází (národa se státem/ kulturní identity s lokalitou...) – řečeno expresivně, „*prostorového uvěznění*“ těch, kdo jsou místní, „domorodců“ („*spatial incarceration of the native*“, Appadurai, 1988, s. 37). Takto traktovaná představa má ovšem i etické konotace – být „domorodcem“ znamená být (přirozeně) zakořeněn v daném místě a tedy mu *ex definitione* jaksi „rozumět“, pociťovat vůči němu odpovědnost a být „přirozeně“ morální. Naopak být odjinud – být „cizincem“ bez kořenů - v této logice znamená nerozumět duchu obývaného místa, ničit, postrádat smysl pro morálku i osobní a sociální odpovědnost (Malkki, 1992, s. 58 - 63).

Ani vztah obývaného místa – identity – domova není nějak „přirozeně“ daný (Gupta, Ferguson, 1992, s. 7); nelze předpokládat samozřejmou vazbu bydliště a domova v podobě lokální identity. Výzkumy M. Svašek například ukazují, že někteří odsunutí sudetští Němci mají jednoznačný pocit domova vůči místu, kde se narodili, kde žili jejich předkové, kde strávili část dětství či mládí a odkud byli po válce vyhnáni - tedy že místo,

s nímž se identifikují jako s domovem, je jinde, než kde strávili většinu svého života (a také, že toto místo, domov, je předmětem *představování*, je to obraz, konstruovaný a rekonstruovaný v paměti vystěhovalců, který může mít symbolickou sjednocující funkci pro všechny, kdo o tento domov přišli; *imagined place* zakládá *imagined community* a vice versa - Gupta, Ferguson, 1992, s.11). Takto *teritorializované* (na určité místo vázané) identity ale nevylučují pocit ztráty veškerých vazeb s domovem a tedy pocit celoživotního bezdomovectví a pozice „permanentního outsidera“ v místě, kde člověk žije – M. Svašek v tomto případě hovoří o negativním zážitku *de-teritorializované identity* (Svašek, 2002, s. 499). Extrémním případem je konceptualizace domova do míst, kde členové skupiny nikdy nebyli („ráj“, z něhož byli vyhnáni – židovský Starý zákon), nebo představa, že člověk patří někam, kde po staletí či tisíciletí nežije (např. Židé a Izrael až do 20. století)⁵. *Deteritorializace* může ale být vnímána i pozitivně – jako příležitost k získání vnitřního prostoru pro jiné, neteritoriální identifikace (např. profesní, Svašek, 2002, s. 499). Zároveň si ale někteří lidé vytvořili pevnou vazbu na místo, kde žili po odsunu, integrovali se do lokální komunity a identifikovali se s novou lokalitou (mimo jiné i díky spolkům, jejichž prostřednictvím si vytvořili v novém bydlišti sociální sítě) – můžeme hovořit o procesu *re-teritorializace* identity (tamtéž, s. 506). Důležité je, že tyto tři identifikační procesy nejsou vzájemně vylučné a mohou se různě vrstvit (tamtéž, s. 514). K obdobným závěrům došla i L. Malkki při výzkumu uprchlíků Hutu v Tanzánii (Malkki, 1992). Z hlediska tohoto textu je podstatné, že ačkoli v žádném případě nemá být naznačeno, že by byla situace novoosídlenců v českém pohraničí stejná jako situace afrických uprchlíků nebo odsunutých sudetských Němců, je zde možné spatřovat určitou formální podobnost: ve všech třech případech se jedná o procesy *masové migrace*, které vedou k vytváření určitých *postmigračních/adaptačních strategií*. Proto nacházím v analýzách *teritorializace, deteritorializace a reteritorializace* identity sudetských Němců nebo uprchlíků Hutu analytickou inspiraci pro interpretaci vyprávění dosídlenců v českém pohraničí.

Na závěr tedy shrňme, že „domov“ není v žádném smyslu „přirozeně lokalizovaný“ - jedná se především o prostor kognitivní, tedy takový, který člověk sám za domov považuje („domov“ je příběhem lidských životů“, Svašek, 2002, s. 514) a kde „může vykonávat rutinní, každodenní aktivity a skrze který shledává svou identitu nejlépe zprostředkovanou“ (tamtéž, s. 498). *Lokální identita tedy není s pocitem domova totožná – lokální identitou rozumím způsoby vymezování a vztahování se k prostoru, v němž člověk*

⁵ [Za tuto poznámku děkuji Z. Uherkovi.](#)

žije, který může, ale nemusí být subjektivně pociťován či interpretován jako „domov“ ve výše zmiňovaném smyslu. V případě nově příchozích obyvatel pohraničí bychom mohli postmigrační strategie konstrukce lokální identity spolu s M. Svašek konceptualizovat jako procesy *reterritorializace* identity. Je rovněž zřejmé, že lokální identita není jen záležitostí vztahu člověka k fyzickému prostoru, ke krajině či lidským výtvarům v ní – ale že zde hrají roli zároveň sociální vazby a sítě, vztah k minulosti i možnosti realizace v nejširším smyslu. Výsledkem těchto procesů pak není jediná „identita“, ale spíše jakýsi konglomerát identifikací a strategií, jak se s novou situací vyrovnat. Přesně taková byla a je i pozice novoosídlenců česko-německého pohraničí, kteří se z různých důvodů (ve většině ale pracovních) více či méně dobrovolně⁶ přestěhovali do oblasti bývalých „Sudet“.

2.3 Hranice

Rovněž třetí pojem, „hranice“, se vyznačuje neobyčejně širokým významovým polem: v nejobecnějším smyslu se jím míní místo či prostor oddělení (a zároveň kontaktu) určitých (konkrétních či abstraktních) entit, díky němuž jsme schopni porozumět „Jinému“, „Ne-stejnému“; vytváření hranic vždy znamená určité uspořádávání, specifikaci Druhého. Konstruování hranic (vymezování distinkce já(my) X ty(oni)) je aktivita doprovázející celý život jedince i společnosti: již rané fáze ontogenetického vývoje, např. v genetické epistemologii J. Piageta, jsou chápány právě jako proces utváření hranice mezi Já a okolím. Obdobně jsou konstruovány (a zkoumány) symbolické hranice těla, genderu, rasy, třídy, etnických skupin⁷, kultur... Stejně teoreticko-epistemologické východisko je ovšem aplikováno i na hranice konkrétní, umístěné v prostoru a oddělující jednotlivé státní (správní) útvary – jsou rovněž vyjednávány a stojí na praxi, kterou můžeme konceptualizovat jako *othering* (vytváření Jiného) – *ordering* (ustavování řádu) – *bordering* (vytváření hranic)⁸ (Houtum, Naerssen, 2002, s. 125).

⁶ Nedobrovolným stěhováním do pohraničí za prací mám na mysli takzvané „umístěnky“.

⁷ Jedním z nejnámějších a také prvních textů, které se zaměřily na zdůraznění hranic etnických skupin jako na důležité téma antropologického výzkumu, je Introduction F. Bartha ve sborníku *Ethnic Groups and Boundaries* (Barth, 1998, S. 9 – 38), kde Barth zdůrazňuje, že je třeba zaměřit pozornost na „hranici etnika, která definuje skupinu, ne na kulturní obsahy, které ohraničuje“ („The critical focus of investigation from this point of view becomes the ethnic boundary that defines the group, not the cultural stuff it encloses“) (s. 15).

⁸ „It is the topics that we define as bordering, which relate to practices of othering ... In particular, the practices of ordering and the discursive differentiation between us and them, seen through the lens of spatial bordering, are topics of interest here.“ (Houtum, Naerssen, 2002, s. 125, přel. M.V.).

Akcent na procesuálnost tohoto bordering-ordering-othering není náhodný: hranice jsou vždy a především něčím, co je představováno a utvářeno těmi, kdo v blízkosti hranic (skutečných i symbolických) pobývají. Proces utváření hranice je reflexivní, nikoli jednostranný: sociální akce utváří hranici – a stejně tak přítomnost hranice ovlivňuje sociální akci; hranice sice odráží určité výchozí rozdíly, současně je ale posiluje a dokonce vytváří; význam hranic je rekonstituován lidmi, kteří jsou jimi sami ovlivňováni a limitováni (Bucken-Kapp, Schack, Houtum, 2001, s. 230). Hranice symbolizují prostorovou diferenciaci, jejich vytváření je strategií nakládání s prostorem – jsou prostředkem klasifikace prostoru, sdělování (a sdílení) významu místa i prosazování kontroly nad ním (Houtum, Naerssen, 2002, s. 126).

V deteritorializovaném globalizovaném světě nabývá téma hranic na důležitosti – je třeba analyzovat způsoby vytváření, představování, obhajování i prosazování „míst“ a teritorií. Jsou to právě hranice teritorií, kde se ukazuje, že neproblematická představa zakotvenosti kultury v určitém místě (resp. určité „národní kultury“ v hranicích státního útvaru) neplatí – hranice a pohraničí jsou prostorem nesamozřejmosti, setkávání a dotýkání různosti, obhajování pozic „my“ a „oni“, proudění lidí, zboží, myšlenek (Gupta, Ferguson, 1992) i vymezování a ohraničování sociálních skupin, jedinců, způsobů vládnutí. Centrem analytického zájmu se stává vnímání, identita a potenciál hranic, nahlížené v sociálním, politickém a ekonomickém kontextu (Bucken-Kapp, Schack, Houtum, 2001, s. 234).

Terén, který jsem zkoumala, se nachází na státní hranici – proto nyní zaměřím svou pozornost k textům, které se právě státní hranicí zabývají⁹. Současný značný význam státních hranic (jehož indikátorem je dle mého názoru mimo jiné vznik EU a její intenzivní snaha hranice rozpouštět) souvisí s procesy ustavování národních států v 19. století: nacionalistická idea totožnosti národa a politického teritoria (Gellner, 1993) je symbolicky vyjádřena právě na hranicích, které mohou být v tomto smyslu chápány jako prostorové *ztělesnění* národní identity jako „základní politické identity moderního státu“ (Donnan, Wilson, 2001, s. 5.) – a zároveň jako element *konstrukce* těchto národních identit (Sahlins, 1998). Státní hranice jsou „historickým i soudobým záznamem“ prostorových limitů suverenity státu i jeho vztahu k jiným státům, jsou symbolickou manifestací politické moci, prostředkem kontroly státu nad obyvateli (zbožím,

⁹ Nemluvě o představě „národní kultury“ či národa vůbec a pocitu sounáležitosti jedince s takto „abstraktními“ – představovanými společenstvími, viz Anderson, 1991.

¹⁰ Opírám se především o teoretické koncepty z dílny H. Donnana a Wilsona, 1998 a 2001

informacemi...) a jejich pohybem (Donnan, Wilson, 2001, s. 15). (Ostatně odsun Němců, k němuž došlo v českém pohraničí po válce, lze interpretovat právě jako akt posílení významu státních hranic jako jednoznačného symbolu totožnosti národa a státu a jako ztělesnění politické suverenity československého státu.) Hranice ale není orientována jen „dovnitř“ (jako limit; ochrana „bezpečného“ teritoria, produkt i činitel centripetálních sil), ale také směrem „ven“ (znak expanze, produkt a činitel sil centrifugálních) - právě tento aspekt je nutně činí místem i předmětem vyjednávání moci mezi jednotlivými státy a „národy“ (Donnan, Wilson, 2001, s. 48). Jak stručně a výstižně shrnuje D. Berdahl: „Hranice jsou symbolem, jehož prostřednictvím státy, národy a místa definují sama sebe. Definují současně teritoriální meze i sociokulturní prostor.“ (Berdahl, 1999, s. 3, přel. M.V.).

Hranice tedy mohou být konceptualizovány jako proměnlivý fenomén legitimizace moci a suverenity národního státu. Jak ale upozorňuje D. Berdahl, hranice nejsou jen fluidní, hybridní, deteritorializované atd. (k tomu kriticky rovněž Martinez, 2002), ale jsou také zónami „intenzivní a neochvějně jasnosti“ – jsou zdrojem historek, legend, událostí a příhod; jsou vyjednávány kulturně specifickými způsoby jednotlivci i státem; jsou zdrojem legální i ilegální směny zboží a služeb; jsou místem dohledu, kontroly, regulace a také prostorem tajemství, obav, nebezpečí a touhy (Berdahl, 1999, s. 9). Význam hranic tedy není ustavován pouze „shora“, státní mocí – je také neustále konstruován a zakoušen samotnými obyvateli hranic¹¹ (Sahlins, 1989); „hranice jsou prostorovým a časovým záznamem vztahu *mezi lokálními společnostmi* a mezi státy“ (Donnan, Wilson, 1998, s. 5, přel. M.V.). Mezi státní hranice (ať ty prakticky nepropustné, jako je tomu mezi Jižní a Severní Koreou, nebo ty bezmála rozpuštěné v Evropské Unii) se proto stávají také prostorem symbolických rituálů moci a „národní identity“, provozovaných jak státem (resp. jeho institucemi), tak lokálními společenstvími (Donnan, Wilson, 2001, s. 63 – 86); veškeré přeshraniční aktivity, na lokální, regionální nebo národní úrovni, se tedy dotýkají také sféry zakoušení a ustavování hranic obyvateli samotného pohraničí.

Právě ti, kdo žijí v těsné blízkosti hranic (kromě těch dokonale neprodyšných), jsou v pozici neustálé (ač různě intenzivní) konfrontace s tím, co je „na druhé straně“ –

¹¹ Jak zdůraznil v proslaveném textu o katalánské hranici Peter Sahlins, představa, že moderní evropské národy byly ustaveny „z centra“ či „shora“ je zpochybňována na příkladu budování národní identity na španělsko – francouzské hranici (ustavené až v 17. století) v údolí Cerdanya v Katalánsku. Sahlins píše: „Cerdanya je příkladem toho, kdy se národ objevil na periferii dřívě, než byl vybudován v centru a může ilustrovat zřídka zkoumanou stránku všeobecného procesu utváření národů v Evropě.“ (Sahlins, 1989, s. 33, přel. M.V.)

s jiným státem a jeho obyvateli, s nimiž mohou mnohé sdílet, ale také se v lecčem odlišovat. Politické, administrativní, legislativní, ekonomické, sociální, kulturní, etnické, jazykové, náboženské a další rozdíly nebo podobnosti představují určitou „výzvu“ pro konstrukce identit obyvateli pohraničí – proměnlivé identity, vyplývající ze samotné podstaty hraniční polohy (národní identita občana státu / lokální identita / identita „cizince“ na druhé straně hranice) se dostávají do interakce s dalšími, paralelně platnými identitami (genderová, etno-jazyková, náboženská, sociální...), s nimiž se různě mísí, střídají, překrývají. Z hlediska identit a jejich vyjednávání klade pohraničí na své obyvatele obzvláštní nároky (Donnan, Haller, 2000, s. 15), zároveň ale umožňuje poukázat na mnohvrstevnost identit, jejich závislost na kontextu i na individuální možnost volby¹².

Podobnost nebo rozdílnost příhraničních oblastí na dvou stranách jedné hranice různě variuje; také míra a podoba přeshraničních kontaktů je rozdílná (včetně kontaktů nelegálních, které jsou na některých hranicích neobyčejně intenzivní – jako je pašování, viz. Haller, 2000; Kavanagh, 2000). Zdá se, že z hlediska vztahů a spolupráce příhraničních oblastí nabývají v konkrétních kontextech různé rozdíly odlišné míry významnosti (např. náboženství může někdy hrát rozhodující roli – jindy být irelevantní). Schopnost a ochota k překračování hranic, zmenšování jejich limitujícího charakteru a k přeshraniční spolupráci je podmíněna výše uvedenými faktory¹³ a jejich specifickými interakcemi, přičemž „*viditelnost nebo neviditelnost hranicje stejně tak záležitostí národních a etnických identit lokálních komunit, jako výsledek struktury státu.*“ (Donnan, Wilson, 2001, s.75, zvýraznění a překlad M.V.). Ačkoli může být sdílení některých charakteristik mezi příhraničními lokálními společenstvími nesporně výhodou (např. jazyk), tyto samy o sobě přeshraniční kontakty a pozvolné mizení hranice z myslí lidí nezajistí (viz např. situace na hranici Irsko a Severního Irsko, např. Wilson, 2000, s.137 – 158).

Tuto vizi „mizení hranic“ samozřejmě nezmiňuji náhodně – stojí v různých podobách v pozadí většiny, ne-li všech procesů, které se odehrávají na současných evropských hranicích (uvnitř Unie např. v podobě realizace této ideje = rozšiřování Schengenského prostoru; v kandidátských zemích je rozpouštění hranic vysněným cílem, na něž je třeba se připravit - například prostřednictvím zřizování euroregionů; na vnější hranici EU s Běloruskem je naopak propustnost hranic z hlediska Unie hrozbou a z hlediska obyvatel Běloruska nedosažitelným ideálem; ve vztahu k migraci ze zemí třetího světa je pro EU oslabování hranic v podstatě nežádoucí...). Téma integrace,

¹² Zda překročím hranici a kromě „cizince“ se budu cítit a prezentovat spíše jako katolík na místní bohoslužbě, Čech na fotbale, žena v kadeřnickém salonu, nebo všechno současně...

¹³ Výše vyjmenovanými: politické, administrativní, legislativní, ekonomické, sociální, kulturní, etnické, jazykové, náboženské atd.

přeshraniční kooperace a „rozpuštění hranic“ je dominantním tématem současného evropského politického diskurzu (viz např. texty z provenience Evropské komise, AEER¹⁴, nejrůznějších euroregionů, ale i českých ministerstev či krajů, případně nevládních subjektů atd.); nicméně reálné uskutečňování toho ideálu je dnes spíše otázkou k výzkumu než samozřejmým faktem (více viz např. Dočkal, 2005; Jeřábek, Dokoupil, Havlíček, 2005; Knippenberg, 2004; Perkmann, 2003a).

V některých případech můžeme na hranicích nalézt ochotu k intenzivní politické, ekonomické i kulturní spolupráci, která se v optimálním případě může proměnit také v politickou, ekonomickou a kulturní integraci (což, jak upozorňuje H. Knippenberg¹⁵, není totéž). Může se vytvořit hustá síť sociálních kontaktů mezi lokálními aktéry, překračující limity národního státu; může dojít i k tomu, že se kontakty přes hranici vyrovnají a někdy i předčí kontakty „do vnitrozemí“; dochází k integraci příhraničních regionů a hranice poznenáhlu mizí (např. německo-holandské EUREGIO, viz Perkmann, 2003b). Přesně taková je ostatně ideální představa funkce euroregionů. Hranice tak *může* (a v diskurzu EU také *má*) měnit význam z teritoriálně ukotvené linie rozdělení a exkluze v mediátor kontaktu a interakce (z „brány“ se stává „most“), kulturní „krajina“ může překračovat politické hranice.

Vliv Evropské Unie (a její regionální politiky) však není tak jednoznačný, jak se může zdát z prohlášení jejích proponentů (Dočkal, 2005): hranice se nejen rozpouštějí, ale zároveň i posilují, neboť direktivní opatření eurokratů (nebo angažovaná činnost komunálních politiků či lokálních aktivistů) nemusí být plně akceptována obyvateli hranic, kteří se naopak mohou silněji dovolávat svých specifik, národní a politické příslušnosti ke „svému“ státu nebo přinejmenším k lokálnímu společenství (Donnan, Wilson, 2001, s. 8 - 9). V tom se projevuje dvojznačnost hranic: na jednu stranu jejich fluidita a snadná prostupnost (realizovaná jak legálně, tak ilegálně) – a na druhou stranu častá tendence jejich obyvatel ke zdůrazňování specifik, kořenů, sounáležitosti se státem / národem / lokalitou (regionem) (Donnan, Haller, 2000, s. 8; Kavanagh, 2000, s. 47-56).

Je zřejmé, že hranice jako státem určená a vyjednávaná linie není tatáž hranice, kterou prožívají lidé u ní žijící. Je také patrné, že vytvoření optimálních podmínek pro

¹⁴ Association of European Border Regions, založena v roce 1971

¹⁵ V případě euroregionu Maas–Rhine Knippenberg konstatuje, že „This confrontation (obrazu euroregionu a reality) leads to the conclusion that although there is political, economic and cultural cooperation in the region, the region is not at all politically, economically and culturally integrated. The national border as a physical barrier may have been removed, but the economic, social, juridical and cultural barriers are still there. (Knippenberg, 2004, s. 608)

přeshraniční spolupráci „shora“, mající napomoci ke zmenšování významu hranice, může sice vést k různým formám institucionální spolupráce, nicméně efekt integrace příhraničních regionů se nemusí dostavit. Každodenní aktivity obyvatel hranic jsou nepochybně státní hranicí (a politikou přeshraniční spolupráce) limitovány nebo naopak povzbuzovány – nicméně lokální identifikace, s nimiž se u obyvatel hranic setkáváme, mohou hranici stejně dobře akceptovat nebo neakceptovat (např. pašování, viz Haller, 2000), nebo také různě posunovat, kouskovat, posilovat... Objasňování toho, jak je mobilizována, produkována a reprodukována identita obyvatel pohraničních regionů, včetně zkoumání vlivu státní moci a politiky, způsobů nakládání s tradičními zvyky, symbolickými památkami, místní historií i „mytologií“ a kulturními odkazy na údajná specifika regionu (jak to například dělá turistický průmysl nebo kulturní elity v pohraničí), je jedním z polí výzkumu vztahu hranic a identity (Bucken-Knapp, Schack, Houtum, 2001, s. 231).

Jedním z témat, inspirovaných zde naznačenými analýzami hranic, na které jsem se při výzkumu ve Šluknově zaměřila, byl vztah hranic a *narativně konstruované lokální identity*: zajímalo mne, jak obyvatelé Šluknova (resp. moji informátoři) vnímají hranici a její změny, spojené s naším vstupem do EU; zda a nakolik se podílejí nebo jsou připraveni se podílet na přeshraniční spolupráci a vůbec na „rozpuštění“ hranic, tolik prosazovaném v politické (i mediální) rétorice; jestli zde můžeme pozorovat spíše proces otevírání se – indiference - nebo uzavírání se vůči tomu, co je „za hranicí“. Další, pro druhou část práce stěžejní otázka, se týká způsobů, jimiž může být realizována a také reprezentována přeshraniční spolupráce na lokální úrovni, ovšem ve specifické podobě konstruování přeshraničních regionů či jinak nazývaných, hranice překračujících teritoriálních útvarů.

3. Kontexty

Narativní konstrukci lokální identity tak, jak byla definována výše, je třeba studovat s ohledem na její kontext: vytváření identit není pochopitelně výsledkem pouhé nezávislé, subjektivní volby aktérů, ale probíhá v interakci s vnějšími faktory (společenskými, kulturními, politickými, geografickými...). Na tomto místě se zaměříme na načrtnutí dvou kontextuálních rovin, které jsou úzce provázané – pro určitou přehlednost textu je ale oddělíme: rovina historická (z hlediska tématu je stěžejní období od první světové války do konce dosídlování pohraničí); a geopolitická (současné institucionální a politické prostředí na mikro- i makro-úrovni a poloha zkoumaného terénu na hranici).

3.1 Historický kontext

Šluknovský výběžek se nachází v severních Čechách, na česko-německé (resp. česko-saské) hranici. Trvalou součástí českých zemí je již od dob panování Vratislava II.¹⁶; během 12. a 13. století byl jako velká část českého pohraničního území cílem tzv. „vnější“ kolonizace, tedy dosídlování neobydlených území Českého království převážně německy mluvícími kolonizátory – není tedy třeba rozvádět, že počátky německého osídlení sahají až do toho období¹⁷. Společenské vztahy v Čechách byly ve středověku a v počátcích novověku traktovány stavovsky a nábožensky, nikoli národnostně¹⁸, kupříkladu pobělohorská rekatolizace se dotkla všech nekatolíků, bez ohledu na jejich jazyk či „národnost“ (Seibt, 1996, s. 159-167). Ačkoli nemůžeme vyloučit, že se v pohraničí objevovaly určité tenze a konflikty, nejsou příliš reflektovány v literatuře, kde se objevuje spíše popis soužití Čechů a Němců jako kooperace a „vzájemné závislosti“ (Seibt, 2002, s. 357). Výrazné (a zdokumentované) projevy etnické heterogenity pohraničních území zaznamenáváme až na počátku 19. století, v souvislosti s procesy formování národního uvědomění. Druhá polovina 19. st. se v celých Českých zemích odehrávala ve znamení národnostních sporů, spojených s otázkou tzv. státního práva, jež se s největší silou

¹⁶ Vratislav II, první český král v letech 1085 – 1092, obdržel Šluknovsko od císaře Jindřicha IV jako vyjádření uznání za podporu v bojích o investituru.

¹⁷ K dějinám Němců v Čechách viz např. Seibt, 1996, týž, 2002; Kořalka, 2002; Křen, 1990.

¹⁸ Je ale zároveň pravdou, že již ve čtrnáctém století se v české literatuře setkáváme také s počátky formování stereotypů o Němcích (např. v kronice tak řečeného Dalimila z první poloviny 14. století nacházíme varování před pronikáním německého jazyka do Čech a také německých měšťanů a úředníků na český panovnický dvůr). Tyto stereotypy „nebezpečného německého živilu“ se postupně dostávaly do obecného povědomí a tvořily vposled důležitou součást národních ideologií 19. století (Kořalka, 2002, s. 415).

odrážely právě v pohraničních oblastech. Ve druhé polovině devadesátých let se centrálním bodem konfliktů Čechů a Němců stalo řešení jazykové otázky, které vyvrcholilo takzvanou badeniovsou krizí v roce 1897¹⁹. Důsledkem této krize bylo nejen vzrůstající odcizení obou národů, ale též zesílení extrémního radikálního nacionalismu na obou politicko-národnostních „frontách“, citelné obzvláště v pohraničí (viz např. Kořalka, 1996; Křen, 1990; Srb, 1901).

Vznik republiky byl ve Šluknovském výběžku doprovázen značně dramatickými událostmi²⁰; ani situace po jejím vzniku nebyla jednoduchá - v roce 1921 žilo ve Šluknovském okrese jen 1210 Čechů (to bylo 2,6% obyvatel), kteří ovšem byli dosazováni na většinu míst státních zaměstnanců (státní úředníci, poštovní zaměstnanci, členové pohraniční a finanční stráže, četnictvo)²¹. Ačkoli totiž měli němečtí obyvatelé dle ústavního zákona o menšinách právo užívat v okresech, kde jejich počet překročil 20%, němčinu v úředním styku, platila současně prováděcí jazyková nařízení z roku 1926, požadující od státních úředníků zkoušky ze státního, to jest českého jazyka, což většině Němců prakticky znemožňovalo získat pozice ve státních strukturách. To ovšem, vcelku pochopitelně, vedlo v okresech s výraznou převahou německého obyvatelstva jako byl Šluknov (v roce 1938 měl tento okres 49 270 obyvatel, z nichž bylo 45 674 (92,7%) německé národnosti, 2 025 (4,1%) české národnosti a 1 571 (3,2%) ostatních) k napětí a nespokojenosti.

Jedním z důsledků složité situace v pohraničí bylo založení nacionalistické strany Konráda Henleina „Sudetendeutsche Heimatsfront“ (1933), která se ve volbách v roce 1935 stala pod novým jménem „Sudetendeutsche Partei“ druhou nejsilnější stranou v Národním

¹⁹ K. Badeni vydal 5.4.1897 jazyková nařízení, zrovnoprávňující češtinu a němčinu ve vnitřním úřadování, které se mělo řídit jazykem podání. Výsledkem však byl odpor a obstrukce německých poslanců a obrovské protičeské (i protivládní) demonstrace Němců v českém pohraničí. Vyvrcholením bylo listopadové drancování a vypalování českého majetku v Žatci a též odvolání Badeniho vlády. Reakce Čechů byla stejně bouřlivá – při násilných demonstracích v Praze 30.11 a 1.12 byly drancovány německé i židovské domy a obchody. Nová Gautchova vláda vyhlásila 2.12 v Praze výjimečný stav. Pokusy o úpravu jazykového uspořádání pokračovaly - jazyková nařízení vydal jak krátce úřadující ministerský předseda Gautch, tak i jeho nástupce Franz Thun (jmenován 7.3.1898). V důsledku odporu německých stran (který byl formulován v tzv. Svatodušním programu z května roku 1899) však byl konečný výsledek pro Čechy více než neuspokojivý – po demisi Thunovy vlády v říjnu 1899 byla veškerá předchozí nařízení zrušena a byl nastolen stav před Badeniho nařízeními, tj. dle nařízení Stremayrových (úřadování ve styku se stranami v jazyce podání). (Srb, 1901, s. 221-531)

²⁰ Na konci války zde byla vyhlášena provincie „Deutschböhmen“ s prozatímní vládou v Liberci (29.10.1918), jež byla reakcí německých poslanců ve Vídni na vznik Československa. Ve Šluknově byl ustaven Bezirksnationalrat a ozbrojená dobrovolnická složka Bürgerwehr; nepočetné české obyvatelstvo (především státní úředníci) bylo vypovídáno (Trantina, 2005, s. 20). Československá vláda nejprve přerušila zásobování z vnitrozemí, vzápětí pak začala obsazovat pohraniční oblasti vojensky. Na počátku listopadu byl obsazen Rumburk, Varnsdorf i Šluknov; během prosince 1918 pak bylo získáno celé pohraničí a provincie přestala existovat.

²¹ V samotném Šluknově bylo v roce 1920 pouze 93 osob české národnosti (v roce 1935 již 250), pro jejichž děti byla otevřena při místní německé škole česká jednotřídka; byl založen spolek českých vlastenců Národní jednota a vznikla také česká Tyršova knihovna. Spolková činnost německého obyvatelstva byla tradičně bohatá (na přelomu století bylo ve Šluknově celkem 63 německých spolků) (Trantina, 2005, s. 17; s. 21).

shromáždění a ke které se přihlásily dvě třetiny Němců v Čechách. Napětí mezi Čechy a Němci v pohraničí rostlo; volání po řešení tzv. sudetoněmecké otázky stále sílilo a ozývalo se nejen ze samotného pohraničí, ale i z úst A. Hitlera, který požadoval připojení Sudet²² k Německu. Vyvrcholením pak bylo dění v roce 1938, které zde jen v několika bodech připomenu: v březnu 1938 připojení Rakouska k Německu, „Karlovarské požadavky“ Konráda Henleina ze 24.4. 1938, následující nepokoje v pohraničí a částečná mobilizace 21.5.; 12. 9. pak pokus o převrat v pohraničí²³ a o čtyři dny později zákaz SdP. Krizová situace vyústila 30. září 1938 Mnichovským diktátem a připojením pohraničních území k Říši. 15.3. 1939 byl obsazen zbytek českého území a vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. 1.9. 1939 vypukla Druhá světová válka.

Válka měla na Šluknovsko jakožto nové říšské území značný dopad – odvozy mužů do armády, přidělový systém a od vyhlášení „totální války“ v roce 1943 orientaci veškeré výroby na válečné potřeby. Na okraji Šluknova byl také zřízen zajatecký tábor a později další pracovní tábor pro dělnice z Ukrajiny a Polska.

Osvobození Šluknovského výběžku proběhlo 10. května 1945 (Trantina, 2005, s. 22). Dění po osvobození bylo, tak jako na většině území, značně chaotické a nepřehledné²⁴; konec války však v pohraničních oblastech znamená především počátek obrovských migračních pohybů: odchodu Němců a příchodu novoosídlenců. Při poválečném odsunu Němců bylo ze Šluknovského výběžku vystěhováno přibližně 90%

²² Pojem Sudety měl zprvu geografický význam a označoval horskou soustavu na dnešním česko-německém a česko-polském pomezí, a to po obou stranách hranice, od Lužické pahorkatiny po Oderské vrchy a Jeseník; až po první světové válce se jím začíná označovat politicko-správní území: z počátku německá pohraniční území severní Moravy a Opavského Slezska, od 30. let a nástupu Henleinovy SdP se jeho použití rozšiřuje na celou pohraniční oblast od řeky Odry v Moravské Ostravě až po Horšovský Týn. Po Mnichovské dohodě se termín „Sudetenland“ stává oficiálním správním názvem tohoto území (Kastner, 1996, s.11-12).

²³ „Pokus o převrat“ nebyl na Šluknovsku jen pokusem, ale skutečným převratem. V druhé polovině září 1938 se na příkaz okresního hejtmána stáhly jednotky stráže obrany státu (SOS) a proti povstalcům nijak nebojovaly; 22. září přestal existovat okresní úřad a téhož dne se z celého výběžku stáhla poslední, rumburská posádka. Ačkoli se tato ještě pokoušela získat výběžek zpět, předběhly ji události a po Mnichově byla celá oblast 1.10. obsazena německou armádou (Trantina, 2005, s. 21-22). První dny líčí barvitě Trantina: „Ve městě zůstalo jen 18 českých rodin, většinou starousedlíků ve smíšených manželstvích. Vyvrcholením „osvobození“ byla 6. října návštěva Adolfa Hitlera, spontánně vítaná na šluknovském náměstí. Po podpisu do městské pamětní knihy návštěva pokračovala v cestě k prohlídce opuštěného pohraničního opevnění. Tentýž den proběhlo referendum o připojení k Říši. Ze 3 589 oprávněných voličů nehlasovalo pro připojení k Říši jen 9 voličů“ (Trantina, 2005, s. 22).

²⁴ Pořádek ve městě se snažila udržovat „Revoluční garda“ (původně partyzánský oddíl „Národní mstitelé“ z Mělnicka), jejímž úkolem bylo také odhalovat mezi Němci nacistické prominenty či příslušníky tajné organizace Wehrwolf. Všeobecně bezútěšná situace v zásobování vedla k okamžité snaze o udržení chodu alespoň těch hospodářských jednotek, kde to bylo možné – o zemědělské usedlosti či městská jatka se nejprve starali dobrovolníci z řad vojenské posádky, za nedlouho se začali o opuštěné majetky hlásit noví dosídlenci z vnitrozemí. Na šluknovském zámku byla dočasně ubytována posádka tvořená staršími vojáky, kteří nebyli povoláni do služby za okupace a nyní nastoupili vojenskou službu, aby pomáhali v zemědělství (Trantina, 2005, s. 23).

obyvatelstva (viz výše – v roce 1938 měl tento okres 49 270 obyvatel, z nichž bylo 45 674 (92,7%) německé národnosti). První, tzv. „divoká fáze“ odsunu začala bezprostředně po ukončení války; tzv. „organizovaný odsun“, řízený centrálně, začal až v lednu 1946 a byl ukončen v roce 1947; k odchodu německých obyvatel ale v menších počtech docházelo i poté. Odhaduje se, že celkem byly z Čech odsunuty 3 miliony Němců²⁵. V podstatě paralelně nastal další migrační pohyb – totiž stěhování obyvatel z českého vnitrozemí i odjinud²⁶ do vylidněného pohraničí, kde ovšem zůstaly desítky opuštěných, většinou plně zařízených domů, vil, statků, řemeslných dílen, továren atd. První fáze dosídlování byla živelná a spojená v některých případech s násilím vůči vyháněným Němcům; největší příliv přistěhovalců skončil v roce 1947 (z řady vnitrozemských okresů odešlo v letech 1945 – 1947 více než 20% obyvatelstva do pohraničí! viz Kastner, 1996, s. 15). Za konec hromadného a spontánního osídlování pohraničí je označován rok 1952, kdy počet obyvatel těchto oblastí dosáhl (v nejlepší případě) pouhých dvou třetin počtu z roku 1930. Co se týče obyvatelstva v samotném Šluknově, žilo zde v roce 1921 9213 obyvatel, v roce 1930 již 10 062 obyvatel, ovšem v roce 1950, tedy po pěti letech dosídlování, pouze 5344 obyvatel (Retrospektivní lexikon obcí, 1978; pro těsně předválečná léta nejsou dostupné údaje).

Důvody k přesídlení českého obyvatelstva do pohraničí po druhé světové válce byly v naprosté většině případů ekonomické: řada novoosídlenců pocházela ze slabších sociálních vrstev a takto se jejich socio-ekonomické postavení v podstatě „ze dne na den“ zlepšilo. Novousedlíkům byla kromě opuštěných domů a bytů přidělována i půda (15 ha), díky čemuž se postupně dařilo osídlit některé zemědělské usedlosti ve Šluknovském okrese. Kromě zemědělství bylo třeba také značného počtu dělníků do továren²⁷, jakož i úředníků a státních zaměstnanců na nejrůznějších pozicích (Kastner, 1996). Zároveň se ale našlo mezi novoosídlenci i dost takových, kteří situaci v pohraničí využili ke svému vlastnímu prospěchu a rychlému zbohatnutí – přivlastnili si nechráněný majetek a poté z pohraničí odešli.

Situace pochopitelně nebyla v celém nově osídlovaném pohraničním pásmu stejná. V první řadě se lišil charakter samotné hranice podle státu, s nímž naše republika sousedila:

²⁵ Podle přibližných propočtů se v roce 1945 (ihned po skončení války) nacházelo na území Československa asi 3,2 – 3,3 milionů Němců, z nichž pobývalo 3,05 milionu v pohraničních oblastech. Do prosince roku 1946 bylo odsunuto nejméně 2,3 milionu lidí; ve sčítání lidu v roce 1950 pak uvedlo německou národnost jen 159 938 lidí (1,8% tehdejšího Československa; dle odhadů zde bylo v té době ještě asi o 100 000 Němců, kteří se k této národnosti nepřihlásili, více) – to znamená, že došlo k přesunu přibližně tří milionů lidí (Staněk, 1992).

²⁶ Osídlenci přicházeli jak z nejbližších „vnitrozemských“ okresů (to byly v případě Šluknovského okresu tehdejší okresy Mladá Boleslav, Mělník, Roudnice nad Labem), tak i ze vzdálenějších míst v Čechách nebo na Slovensku; část byla tvořena reemigranty z Volyně, případně i usadivšími se vojáky.

²⁷ Již v roce 1946 se ale ukazovalo, že především dělníků v průmyslu, lesnictví a zemědělství se v pohraničí kriticky nedostává – Osídlovací úřad se zaměřil právě na tyto „nedostatkové“ zaměstnance, kterým se snažil poskytnout různé výhody, aby se do pohraničí přestěhovali – k tomu např. dobový dokument „Budujeme pohraničí. Výklad předsedy osídlovacího úřadu M. Kreysy v Osídlovacím výboru ÚNS.“ Praha 1946

téměř zcela uzavřené byly hranice se Spolkovou republikou Německo a s Rakouskem, a jen částečně otevřené byly hranice s NDR a s Polskem (Dokoupil, 2004, s. 49). Také geografické, demografické a hospodářské charakteristiky jednotlivých pohraničních úseků byly různé: jako příklad rozdílů můžeme uvést málo industrializovaný horský masiv Šumavy s nízkou hustotou zalidnění – a hustě zalidněné podhorské průmyslové pánevní oblasti Podkrušnohoří a Ostravska. Nejobecněji platí, že hůře na tom byly (a dodnes jsou) oblasti neindustrializované, zemědělské. Především do těchto regionů také směřovaly od roku 1953 státem organizované dosídlovací akce, podpora osídlenců a konkrétní investice do zemědělství, infrastruktury apod. Úspěch dosídlování byl do značné míry pochybný; neblahé důsledky, s nimiž se velká část pohraničí potýká dodnes, měla praxe některých vnitrozemských obcí, které doporučovaly k přesídlení osoby, jichž se samy chtěly zbavit a také státem podporovaný příchod velkého počtu Romů ze Slovenska (Kastner, 1996, s. 16). Obecným trendem bylo vylidnění venkova a koncentrace obyvatelstva do měst, jehož následkem byl mimo jiné zánik celé řady obcí či jejich rozsáhlých částí. Snaha vládních orgánů o systematickou podporu a revitalizaci pohraničí byla v roce 1977 pozastavena a v oblasti severočeského pohraničí již skončila definitivně, neboť dosídlení bylo považováno za ukončené (Chromý, 2004, s.38 - 40).

Samotné město Šluknov bylo relativně industrializované a nabízelo tedy poměrně dobrou možnost zaměstnání, okolní obce se však vylidnily a zchátralé domy byly postupně likvidovány. Atmosféru ve městě ovlivňoval také fakt, že se Šluknov nachází v bezprostřední blízkosti hranic (pouhé 3 km): jejich ostraha byla v letech 1956 – 1966 zajišťována trojitými zátarasy z ostnatého drátu a ochranným pásem zkyřované země. V určité vzdálenosti od tohoto zátarasu bylo vytyčeno „zakázané“ a „hraniční“ pásmo a budovy, nacházející se v jeho těsné blízkosti, byly zbořeny²⁸. Po odstranění zátarasů v roce 1966 byla hranice hlídána pohraničními odděleními VB a byla, tak jako celá hranice ČSSR, uzavřená a prostupná jen obtížně (nejbližší hraniční přechod do roku 1967 byl přechod Hřensko - Šmilka; v roce 67 byl otevřen přechod ve Varnsdorfu).²⁹

Je nasnadě, že poválečný odsun Němců a procesy dosídlování s sebou nesly jako jeden z důsledků to, že nové obyvatelstvo pohraničních oblastí bylo výrazně kulturně heterogenní (k tomu podrobněji viz např. Večerková, 1986) a že zde došlo k narušení socioekonomického,

²⁸ Za obětí tomuto postupu padla například celá obec Fukov, nacházející se asi 7 km od Šluknova, která byla postupně likvidována a v září roku 1960 byly zbořeny poslední budovy - škola a kostel; dnes z obce nezůstává nic.

²⁹ Podrobněji k dění ve Šluknově viz. [Trantina, 2005](#); případně [kronika kronikáře Jiřího Vlčka, která končí rokem 1971 a je uschována v Městském muzeu v Rumburce](#).

kulturního i sídelního vývoje³⁰. Naprostá výměna obyvatelstva znamenala přerušení veškeré kontinuity v pohraničí, zánik původních sociálních sítí, kulturních a „folklórních“ tradic (Navrátilová, 1986), narušení náboženského života. Nově příchozí obyvatelé pocházeli z různého prostředí, sociálního i kulturního, přinášeli si s sebou odlišné způsoby života i hodnoty a navíc zde byli konfrontováni s pozůstatky (především materiálními) života původních obyvatel pohraničí. Značně nesourodá skupina novoosídlenců zde vytvářela nová lokální společenství (Haišman, 1985), která však nebylo možné formovat s odkazem na minulost a tradici kraje (neboť ta byla pocitována jako německá a proto „nežádoucí“, pokud byla vůbec dosídlencům známa) a jehož ekonomická stabilita byla navíc problematizována nedostatečným počtem nově příchozích obyvatel, takže nebylo možné plně využít již existujících hospodářských možností regionu (živnosti, hospodářství, provozy..) (Chromý, 2003, s. 38).

Kolektivizace a znárodnování po roce 1948 nepřispěly (nejen v pohraničí) k vytváření pozitivního vztahu k nově nabytému majetku a k péči o něj. Důsledkem této situace bylo především postupné chátrání jak kulturních (a náboženských), tak i hospodářských či obytných staveb a materiálních hodnot a krajiny vůbec, spojené s absencí původních hodnot duchovních. Ať už šlo o úmyslnou likvidaci toho, co připomínalo německou minulost kraje, nebo jen o pozvolné chátrání města i jeho okolí v důsledku prostého nedostatečného počtu obyvatelstva, jeho nepřilíhající ekonomické situace a všeobecného nezájmu o údržbu zestátněného majetku, pohraničí celkově nevzkvétalo (Kastner, 1996, s. 18 – 20).

Samotná fakta snad hovoří dostatečně pro předpoklad, že pohraničí, tento prostor bez paměti, bez kontinuity a bez provázanosti s minulostí (snad jen domy, v krajině roztroušené stavby a stavbičky, památníky, kříže, kapličky, hřbitovy nebo ruiny starých staveb odkazovaly více či méně zřetelně a čitelně k předválečné minulosti kraje) nebylo zrovna přívětivým místem pro nově příchozí obyvatelé. Ti ale postupně zabydlovali opuštěné domy, vytvářeli nové sociální sítě, učili se orientovat v krajině a současně s tím, vědomě či nevědomky, začali nějak, po svém, číst ony pozůstatky minulosti. Naplňovali a dodnes naplňují tato místa významy a porozuměním, interpretují a reinterpretovali minulost dávnou

³⁰ Ačkoli je třeba dodat, že co se týká Šluknova, začali jeho noví obyvatelé hned v prvních měsících obnovovat společenský život ve městě – vznikly odbory, byl založen Sokol i hasičský sbor. Po únorovém převratu došlo k reorganizaci těchto činností – tak jako jinde v republice zde vzniklo ROH, ČSM, Svaz žen, Pionýr, Svazarm a na místo Sokola TJ Spartak a TJ Jiskra a další. V 70. letech fungoval ve městě čilý „spolkový“ život – resp. život zájmových organizací Národní fronty. Spolkový život i činnost zájmových (případně politických) organizací v pohraničí výrazně napomáhal utváření společenských vazeb mezi nově příchozími obyvateli. Období 1945 – 1948 bylo v tomto ohledu nejspontánnější a výrazně urychlovalo integraci novoosídlenců do fungujícího celku; organizovaná podoba zájmové činnosti po roce 1948 již sice neměla takovou integrační sílu, byla však jedním z důležitých faktorů při budování společenské struktury v pohraničí (Kastner, 1996, s. 19).

i nedávnou a vztahují se k současnosti, která vytváří také řadu tlaků a nových kontextů. Jedním z kontextů je i to, že se jedná o oblast *pohraniční* – a přítomnost hranice, a tedy blízkost „cizího“ v nejšířším smyslu, má v tomto procesu vztahování se také své místo.

3.2 Geopolitický kontext

Význam státní hranice se zásadním způsobem proměnil po roce 1989, spolu se změnou politického režimu. Poloha zkoumané oblasti na hranici s (dnes již bývalou) Německou demokratickou republikou vystoupila do popředí. Jestliže před rokem 1989 byla hranice se Saskem (NDR) částečně otevřená (lze hovořit o *koexistenčním pohraničí* oproti *odcizenému pohraničí* ČSSR a Německé spolkové republiky a Rakouska - Dokoupil, 2004, s. 146), přinesl vývoj po roce 1989 výraznější otevírání hranic a nárůst kontaktů mezi pohraničními oblastmi (v případě česko-saské hranice lze hovořit o *kooperačním pohraničí*, v kontrastu ke *koexistenčnímu charakteru* pohraničí česko-rakouského a *integračnímu* pohraničí česko-slovenskému – Dokoupil, 2004, s. 146). Po sjednocení Německa se stalo Šluknovsko (tak jako všechny regiony na severní – západní - jihozápadní hranici Čech) z periferie státu místem bezprostředního kontaktu s jednou z ekonomicky nejvyspělejších zemí Evropy (ač v tomto případě s její nejméně vyspělou částí), což mu přineslo zcela nové možnosti rozvoje (Jeřábek, 2004, s. 18). 1.1. 1994 byl na dosud obtížně přístupné hranici, obkružující Šluknovský výběžek, otevřen v Rožanech (3 km od Šluknova) hraniční přechod pro pěší (rozšířený 1.4.2003 pro motorová vozidla).

Také politika českého státu vůči pohraničním oblastem se změnila, neboť se v ní (především v souvislosti se záměrem Česka vstoupit do Evropské unie) začaly prosazovat ideje *regionální politiky* a *přeshraniční spolupráce*. Od roku 1991 se česká vláda soustředila namísto podpory velkých měst na podporu venkova a menších středisek prostřednictvím opatření daňové, finanční a úvěrové politiky (Chromý, 2004, s. 40) a od druhé poloviny 90. let se začala realizovat regionální politika, systematicky zaměřená na rozvoj a podporu jednotlivých regionů (v roce 2000 byl schválen zákon 248/2000 Sb „Zákon o podpoře regionálního rozvoje“ a také „Strategie regionálního rozvoje ČR“). Došlo k reorganizaci územně správního uspořádání³¹, v jejímž rámci vznikly k 1.1.2000 nové kraje – Šluknovský výběžek se stal součástí Ústeckého kraje, okresu Děčín.

³¹ Územně-správní uspořádání bylo po válce reorganizováno poprvé v roce 1949: Šluknov, dosud samostatný okres, byl sloučen s okresy Rumburk a Varnsdorf a tím vznikl nový okres se sídlem v Rumburku. V roce 1960 pak v důsledku dalších změn vznikl větší okres se sídlem v Děčíně, který byl součástí velkého Severočeského kraje.

Zcela podstatný a rozhodující vliv na rozvoj českého pohraničí mělo podání žádosti o členství v EU (1996), čímž byla ČR zahrnuta do regionální, resp. strukturální politiky EU, konkrétně do tzv. předvstupní strukturální pomoci: šlo především o fondy Phare (od roku 2000 Phare II), Ispa a Sapard. Část finančních prostředků fondu Phare byla určena na program CBS Phare, zahájený v roce 1994, jehož úkolem byla cílená podpora spolupráce příhraničních regionů ČR s příhraničními regiony sousedních států. Po vstupu ČR do Unie se v oblasti přeshraniční, meziregionální a nadnárodní spolupráce uplatňuje především iniciativa Interreg IIIA (Rumpel, 2004, s. 152 – 162). Dalším specifickým způsobem podpory rozvoje přeshraniční spolupráce jsou v rámci programů CBS Phare a Interreg IIIA budované hraniční a přeshraniční regiony, takzvané *euroregiony* (nebo „*euregiony*“): obce na Šluknovsku jsou členem Euroregion Nisa, který byl založen již v roce 1991 a spojuje příhraniční oblasti ČR, Polska i Německa; obce Dolní Poustevna a Krásná Lípa jsou zároveň členy Euroregionu Elbe/Labe³².

V souvislosti s geopolitickým kontextem na tomto místě ještě zmíníme několik statistických údajů o Šluknově, které hrají roli v současném hospodářském i sociálním vývoji města: v červnu 2005 měl Šluknov celkem 5577 obyvatel, a to v osmi částech obce (Císařský, Harrachov, Královka, Království, Kunratice, Nové Hrabčíc, Rožany, Šluknov). Dle sčítání lidu v roce 2001 má Šluknov následující národnostní složení: 92 % Čechů, 3,2 % Slováků, 2,3 % Němců, 0,9 % Poláků, 0,7 % Ukrajinců, 0,6 % Romů a necelé 0,3% Vietnamců. Struktura vzdělání dle stejného sčítání (v závorkách jsou pro srovnání uvedeny průměrné údaje pro celou ČR): vysokoškolské – 2,37 % obyvatel (8,89% v celé ČR); vyšší odborné a nástavbové + úplné střední s maturitou – 19,6 % (28,35%); vyučení a střední odborné bez maturity – 38,8 % (37,96%), základní včetně neukončeného – 35 % (23%), bez vzdělání nebo nezjištěno - 4,1 % (1,8)³³. Nezaměstnanost ve Šluknově se v prvním pololetí roku 2006 pohybovala mezi 18,4 % (červenec) a 21,7 % (únor)³⁴

³² K některým tématům, aktuálním v současném pohraničí, viz výsledky současných sociologických výzkumů česko-německého pohraničí: k postojům českého obyvatelstva k Němcům a Sudetské otázce viz např. Houžvička, 2003; k typologii pohraničí a k přeshraniční spolupráci viz Jeřábek, Dokoupil, Havlíček, 2004.

³³ [Dle Sčítání lidu, domů a bytů, 2001, ČSÚ.](#)

³⁴ [Míra nezaměstnanosti pro celou ČR ke 31.7.2006 byla dle údajů ČSÚ 7,9 %.](#)

4. Výzkum: část první

4.1 Výzkumný problém, metoda, informátoři

Vycházejíce z historického kontextu a opírajíce se o současný kontext geopolitický, vytvářeli a vytvářejí si nově příchozí obyvatelé Šluknova k místu svého každodenního života vztah, tak, aby mu prostě nějak rozuměli a v něm se orientovali. Otázky, které jsem si v této souvislosti kladla, zněly: *Jakými způsoby se děje toto osvojování si prostoru, kam se člověk nově přistěhoval (postmigrační/adaptační strategie)? Jak prostorově vymezují obyvatelé Šluknovského výběžku (resp. Šluknova) oblast, s níž se identifikují (lokální identifikace)? A jakou roli v tom hraje přítomnost státní hranice?* Při interpretaci odpovědí na tyto otázky je ale nezbytné mít neustále na mysli skutečnost, že to, co se od informátorů dovídáme, je příběh, vytvářený a nově formulovaný ve zcela specifickém kontextu (interview); rekonstruující, spíše než popisující, různě vzdálenou minulost a s ní spojené pocity i činy (dobu příchodu do Šluknova) a týkající se procesů adaptace, o nichž nám vypráví již *nějak adaptovaný* informátor. Otázky tedy můžeme shrnout takto: co se můžeme dovědět z příběhů, které vyprávějí Šluknovští dosídlenci, o tom, jak probíhá v tomto v mnoha ohledech specifickém prostředí narativní *konstruování lokální identity?*

Výzkum konstrukce lokální identity mezi dosídlenci jsem průběžně po dva roky realizovala ve Šluknově. Nebylo mým cílem (jakožto kvalitativního výzkumníka) vytvořit „vzorek“, který by reprezentoval celou populaci Šluknova, rozhodla jsem se proto omezit výzkum jen na jednu skupinu obyvatel, kterou jsem vymezila na základě vzdělání: na skupinu lidí se středoškolským a vyšším vzděláním (kteří ve Šluknově představují celkem 22% obyvatelstva staršího patnácti let). Vyhledala jsem novoosídlence, kteří přišli do Šluknova v různých obdobích – celkem šlo o deset informátorů, kteří se přistěhovali v dospělém věku jak hned po válce, tak i v 50., 60., 70., 80. a 90. letech 20.století. S jedinou výjimkou muže, který se do Šluknova v 90.letech přizemil, přišli všichni ostatní do této oblasti za prací. Ani jeden z informátorů se nepodílí aktivně na veřejném dění (politickém i nepolitickém) ve Šluknově ani jinde, není členem žádného spolku či občanského sdružení. Mým záměrem ovšem nebylo popsat „typičnost“ či dosáhnout „reprezentativnosti“ (Berdahl, 1999, s. 15) – ačkoli mnoho z toho, co mi mí informátoři vyprávěli, by jistě platilo i jinde v pohraničí, nebo mezi jinak vzdělanými lidmi, nevytvářela jsem síť informátorů na podkladě sociologických měřítek pro

reprezentativnost (k metodologii kvalitativního výzkumu viz např. Denzin, Lincoln, 2000; Charmaz, 2000; Silverman, 2001; Mason, 2002; Guba, Lincoln, 2005). Šlo mi hlavně o nalezení a popis určitého jevu, resp. procesu: *narativních konstrukcí lokální identity*.

Důvody k volbě takového vymezení skupiny osob, na něž jsem se ve výzkumu zaměřila, byly dva – jeden rázu teoretického a jeden navýsost praktického. Za prvé se tak výzkum zaměřil na skupinu osob s podobným vzděláním a socio-ekonomický statusem - respektive, životním stylem či „habitem“, tedy i podobným „ekonomickým a kulturním kapitálem“ (Bourdieu, 1998); je tedy možné se domnívat, že i nevelký počet rozhovorů umožňuje, alespoň do jisté míry, analyzovat je ne pouze jako jednotlivé případy, ale předpokládat na jejich základě určité pravidelnosti. Mezi nejstaršími informátory, kteří přišli do Šluknova těsně po válce, jsem ale z praktických ohledů kritérium vzdělání neuplatňovala. (Otázky reliability, validity a zobecnitelnosti výsledků kvalitativních výzkumů jsou zhusta diskutovány a tato práce nemá být příspěvkem do této diskuse - je jí nicméně, alespoň do jisté míry, poučena, viz např. Mason, 2002; Silverman, 2001; Denzin, Lincoln, 2000.) Za druhé, do terénu jsem vstoupila prostřednictvím svých známých, rodiny vysokoškoláků, kteří mě dále odkazovali na některé další informátory, z nichž většina měla rovněž vyšší vzdělání (proto *právě* skupina lidí s vyšším vzděláním). Metoda, kterou jsem zvolila, je jakási selektivní podoba metody *snow-ball*. Jestliže zde uvádím počet informátorů, pak to samozřejmě neznamená, že jsem s nikým jiným ve Šluknově nemluvila, naopak jsem z důvodů výzkumnické sebekontroly a reflexivity vedla rozhovory s lidmi, kteří se na Šluknovsku narodili – oněch 10 informátorů však představuje jádro této části mého výzkumu.

4.2 Domov a kořeny

Nejprve se zaměřím na to, jaký vztah ke Šluknovu ve svém vyprávění narátoři prezentují (-a konstruují) – nakolik můžeme hovořit o *reteritorializovaných identitách* ve výše zmiňovaném smyslu a zda se setkáváme s pocitem domova nebo naopak jeho absence, vykořenění. Protože se při analyzování rozhovorů ukázal zajímavý kontrast mezi vyprávěním prvních dosídlenců (kteří přišli do roku 1946) a ostatních, kteří se do Šluknova přistěhovali v padesátých letech a později, jsou tyto dvě skupiny pojednány zvlášť.

4.2.1 Pozdější dosídlenci

Když informátoři, kteří přišli do Šluknova v 50. letech a později, hovořili o tom, jací jsou lidé v pohraničí, shodně se objevoval obraz absence citových vazeb k novému bydlišti (pocitu domova), přisuzovaný „dosídlencům“. Ačkoli se všichni moji informátoři sami také do pohraničí přistěhovali, hovořili o dosídlencích jako „o těch druhých“ (což pro ně byli obvykle ti, kdo přišli těsně po válce), s nimiž se naprosto neidentifikovali. Tato distance se objevovala jak u těch, kdo se přistěhovali jen o málo později, na počátku 50. let na umístěnku, a chtěli být rozeznáni od prvních, dobrovolných dosídlenců, tak i u těch, kdo přišli daleko později, například v 70. letech: rovněž v jejich promluvách se „přistěhovalci“ obvykle rozumí ti, kdo přišli hned po válce, a nikoli stovky a tisíce dalších (včetně jich samotných), kdo se přistěhovali později: *„Věděla sem, že tady v tomhle kraji sou takový vlastně přistěhovalci, že ty lidi, hm, těch, ktej se tady narodili a ktej k tomu k tomu kraji by mohli mít nějakou takovou hlubší citovou vazbu, těch je tady strašně málo, jo, tady hm .. vlastně bud'to teda ty v tom 76 (rok, kdy se informátorka do Šluknova nastěhovala, pozn. M.V.), žejo, asi 30 let žijící přistěhovalci pováleční a už i jejich vlastně potomci si zakládali tady rodiny, už byli vlastně jako dospělí a byl to takovej vlastně přistěhovaleckej kraj tady, těch těch Němců, ktej tady zůstali po vodsunu, těch bylo strašně málo ..“* (Lada). Vztah přistěhovalců ke Šluknovsku je někdy popsán přímo metaforou „vykořeněnosti“: *„/nově příchozí/ .. měli by tady mít kořeny, ale .. nemaj, a není se co divit, tady původní obyvatelstvo skoro ani není ..“* (Marek). V této souvislosti se bezmála u všech objevil obraz „zlatokopů“, nebo přinejmenším vyprávění o lidech, kteří přišli do pohraničí jenom zbohatnout na opuštěném majetku: *„Tak, samozřejmě že sem nepřišli žádní ušlechtilí lidé, jak pak o nich psal Řezáč nebo něco podobnýho, ale byli tady, no a pokud sem zase přišli, tak především koukali, žejo, nějak tady z toho vytěžit, žejo“* (Toman); *„No, jenže to je právě vono, to co vám říkám, že v 80 % to vopravdu byli vopravdu takzvaní zlatokopové, kerý vopravdu prošli 4 baráky, ty vybrali a usadili se v tom pátym.“* (Vendula). Obraz zlatokopů a vykořeněných novoosídlenců, kteří nemají ke svému novému bydlišti žádný vztah, se propojuje: *„nastěhovali se sem lidi, takový ty zlatokopové, ty to tady bud' zdevastovali a táhli pryč potom, s nakradenym .. věcma, a nebo potom .. tady žili a nikdy si toho nevážili, co tady maj, všechno to chátralo, všecko to padalo, voni, když jim spadl barák tak se nastěhovali vo jeden vedle kterej eště nebyl tak dezolátní třeba, jo, a neměli k tomu vůbec žádněj vztah, prostě dostali něco zadarmo a tak se k tomu chovali. Ted' už je tady ta druhá generace, to sou děti těchletěch lidí, kteří už sou tady doma. A to vypadá jinak, a no ty už se začali starat vo to kde bydlej a tak dále,*

vzkvítalo to tady poměrně, no“ (Svatopluk). Novoosídlenci zde podle těchto narativů prostě nikdy *nebyli jako doma, necítily se jako doma* (pan Václav). Na druhou stranu ale nalézáme u většiny podobné konstatování, jako u pana Svatopluka ve výše uvedeném citátu – druhá generace, která se zde již narodila, začíná mít k svému bydlišti hlubší vztah, jehož důkazem je to, že se začali starat o svůj majetek: „*Že nebyli /nově příchozí – pozn. M.V./ jako doma, necítily se jako doma, ale už ta generace, co už je dneska, ta generace těch třicátníků čtyřicátníků asi tak, tak už ty normálně .. tendence si postavit... (.....) To sou většinou už ty děti buďto těch, co tehda přišli jako malí děti sem a už to po těch rodičích převzali ty domy .. nebo až později se tady narodili .. to už se neustále opravuje a je to hezký a ten vztah je úplně jiný, už k tomu majetku, už je to jejich ..* (Václav).

Setkáváme se zde s naturalizujícím, esencialistickým diskurzem, o němž jsme se zmiňovali výše, který pevně svazuje člověka s místem, kde se narodil a k němuž tedy „přirozeně patří“; je to jakási kvazi-přírodovědecká vize niky, obývané příslušným (či patříčtě k tomu vybaveným) „druhem“. Velice silně se objevuje také výše uvedený etický rozměr tohoto diskurzu - totiž představa, že skutečný citový/etický vztah k dosídlovanému pohraničí mohou mít pouze a výhradně ti, kdo se zde narodili - „domorodci“, kteří svým *na-rozením* zde získali jakousi „*při-rozenou*“ vazbu k „domovu“, kterou pouhým přistěhováním vytvořit nelze.

Představa „vykořeněnosti“ přistěhovalců, kteří nemají v pohraničí „opravdový domov“ je nejen obecně rozšířená v lidovém diskurzu, ale je navíc posilována mediálním obrazem rozbořeného a upadajícího pohraničí³⁵ – paradoxně pro ni ale nenalézáme ve výpovědích informátorů o jejich *vlastních životech* žádnou oporu, a to přesto, že oni sami jsou také přistěhovalci, kteří se narodili jinde než v pohraničí. Když se informátoři dostanou od obecné roviny „sdíleného a tradovaného“ – od *stereotypu* (a chtělo by se říci *mýtu*) *vykořeněnosti* a začnou hovořit o svém vlastním vztahu ke Šluknovu, všichni bez jediné výjimky shodně tvrdí, že se zde cítí zcela a jednoznačně **doma** – ovšem pro

³⁵ Zcela ze současnosti např.:... „*ústecká*“ *Lipová nemá ani vlastní radnici a projít ji zvládnete za pět minut. Minete kostel, kolem něhož jako by něco chybělo, zjistíte, že jediná místní hospoda otevírá až ve čtyři odpoledne, a na závěr krátkého výletu se můžete pokochat rozpadajícím se areálem někdejšího JZD“* (Vaca, J.: *Lipová*. Reflex 26/2006, s.124); nebo starší článek z téhož časopisu, který značně rozlítl spoustu obyvatel Šluknova a který začíná takto: „*Připomínalo to kulisy dobytého Stalingradu. Kusy budov ohlodané až na betonovou kost. Hromady cihel, cary asfaltové izolace. Mezi sutinami paběrkoval zhruba patnáctiletý cikánský kluk. Prosíval písek do kolečka, a když nás viděl, jak pobíháme s fotoaparátem ve zbytcích toho, co bývalo ještě před sedmi lety fungující továrnou, která zaměstnávala několik desítek lidí, schoval se, protože nás nejspíš považoval za úřední kontrolu...Máte dojem, že válka skončila včera a našťástí ne všechny domy trefili. Že město obsadili nájedníci a teď si s ním vyřizují účty... Když se fabrika postupně a nenápadně vyprázdnila, usoudil, tehdy již správce konkursní podstaty, že vrátný je zbytečný. Jakmile zmizel, během několika měsíců odnesli šluknovští obyvatelé jako pilní termity všechno, co se dalo v domácnosti využít. Okna, dveře, vodovodní baterie, dnes už tu není ani ta vrátnice samotná..“* (Feřtek, T.: *Město na severu*. Reflex 41/2002, s.28)

každého to znamená něco trochu jiného. Od pragmatického konstatování, že člověk má doma tam, kde právě žije: „*no když sem tady, tak tady mám samozřejmě doma, ve Šluknově*“ (Toman), „*prostě, tady bydlíme, tady se mi líbí, tady je to pro mě dobrý*“ (Marek) a kde má rodinu a práci: „*Já domov vnímám tam, kde je moje rodina, přes rodinu, ne přes místo .. tam kde žiju a kde je moje rodina a kde pracuju*“ (Zbyněk), přes poněkud emociálnější ukotvení v místě svého života: „*cítím se tady vlastně doma, protože sem tady prožila vlastně větší část svého života*“ (Lada) až po silné vnitřní pocity sounáležitosti a „zakořenění“: „*No, dá se říct, že sem tady zapustil kořeny v podstatě, protože žejo, to je, to je jasný že jo, za prvé se mi tady líbí jako krajina, příroda, toleto všechno okolí, za druhý ty lidi přece jenom, žejo, znám to tady už, vim vodkad' co můžu vočekávat*“ (Svatopluk) a dokonce fyzické připoutanosti k místu: „*... a to sou místa která, to je to co je pouto, které vás tady k tomuhle místu jako drží, přiková vás tam úplně, že jo...(...) já mám tady stoprocentně doma, ta krajina mi přirostla k srdci*“ (pan Václav).

Ačkoli jsme se ve vyprávění informátorů (mimo první generace) setkali se stereotypem *vykořeněnosti* přistěhovaleckého pohraničí (= s představou *deteritorializace identity* přistěhovalců), je možné na základě uskutečněných rozhovorů naopak interpretovat narativní konstrukci identity těch, kdo se do pohraničí přistěhovali, jako plně *reteritorializovanou*.

4.2.2 První generace

Z první generace dosídlenců jsem ve svém výzkumu vedla rozhovor se třemi ženami. Samy potvrdily, že první dosídlenci (do roku 1946) přišli do pohraničí za prací a za vidinou zlepšení vlastní socio-ekonomické situace. Ačkoli pro ně nebylo snadné novému prostředí přivyknout („*To víte, že se zastesklo, sme byli mladý, než sme do toho života vpluli trochu (... ..) prostě ... já nevím, tak to prostě všechno uteklo a že sem tady měla děti, tak sem se upnula na ně*“ - Katarína), všechny tři informátorky se shodují v tom, že jsou ve Šluknově zcela a bezvýhradně doma a že je nic netáhne k místům, kde se narodily: „*Ale že bych se toužila vrátit, ne, vopravdu ne, ani ted' ne, a že bych mohla u sestry, vona je sama v baráku, ale vůbec ne.*“ (Božena). Ať už je tato vazba založena na vztahu k rodině, k místním lidem, k prostředí nebo na zde získané materiální jistotě a celoživotním úsilí, vloženém do budování „domova“, je pevná a jednoznačná: „*Na Slovač? Já bych nešla ani kdyby mě táhli heverem! Tady máme barák, všechno, dejte pokoj! Co tam stojí, ať to padne, ať si dělaj co chtějí!*“ (Olga). Ani v jednom z rozhovorů

nebyl patrný, natož explicitně vyslovený, pocit onoho „vykořenění“ nebo „bezdomovectví“, které této generaci přisuzují pozdější dosídlenci – naopak se v narativech setkáváme s pocitem životního naplnění a domovské příslušnosti ke Šluknovu.

Je ale třeba určité ostražitosti: pevné vazby ve Šluknově, obzvláště materiální a rodinné, znamenají také existenční jistotu, což je pro osmdesátileté informatorky nesporně důležitá hodnota. Narativní konstrukce „domova“ může být vyjádřením právě této jistoty, může také být momentálně zvolenou identifikací (např. v okamžiku rozhovoru s výzkumníkem) nebo řečnickým obratem („žijeme tu 60 let, máme tu rodinu i majetek – tak co by to bylo jiného než domov?“); je snad možné konstatovat, že tato konstrukce pocitu domova (nebo – tento způsob chápání domova) je příkladem toho, že (lokální) identity mohou být proměnlivé a mnohvrstevné. *Identifikace s místem*, kde člověk mnoho let žije, nemusí automaticky znamenat také jednoznačný a niterný pocit domova (viz kapitola 2.2. „Prostor“); různé mody „*re-de-teritorializace*“ se mohou překrývat a měnit dle kontextu, v němž jsou konceptualizovány (což platí pochopitelně též o dalších generacích přistěhovalců).

Ve vyprávění prvních osídlenců o těsně poválečných měsících se rovněž objevuje obraz „zlatokopů“ – pokud bychom ale mohli mít z rozhovorů s pozdějšími přistěhovalci pocit, že většina lidí přišla těsně po válce do pohraničí s čistě zničenými úmysly („*No, jenže to je právě vono, to co vám říkám, že v 80 % to vopravdu byli vopravdu takzvaní zlatokopové, kerý vopravdu prošli 4 baráky, ty vybrali a usadili se v tom pátym.*“ - Vendula), vzpomínky prvních dosídlenců rekonstruují minulost jinak: i oni pamatují, že někteří lidé se jen obohatili, svůj vlastní příchod do pohraničí a vztah k získanému majetku ale staví do radikální opozice proti „zlatokopům“:

A: Já sem myslela, že tady byly pořád ty prázdný baráky?

Božena : No, uvolňovalo se to potom, protože některý=

Katarína: Zlatokopové se jim říkalo

Božena: = vobradili barák, všechno ukradli, vodvezli si to do vnitrozemí, vybydleli no a prostě šli do jinýho.

Katarína: No, to sme jim říkali zlatokopové.

Božena: Ale my co sme neměli nic, my sme neměli po Němcích vůbec nic .. Někdo si nahrabal, no.

Vymezování se vůči „zlatokopům“ má svou paralelu ve vyrovnávání se se skutečností, že první dosídlenci obsazovali domy a byty, které ještě donedávna patřily někomu jinému, že získávali majetek, který nebyl plodem jejich vlastní práce. První dosídlenci zdůrazňují, že přišli do pohraničí s dobrými úmysly, nikoli za vidinou cizího majetku, který prý dokonce odmítali – „*Když my sme sem prišli, tak všetno bylo zapečetěný, a vod výboru sem prišli a já sem říkala, že nebudu nosit po Němcích.....*“ (Katarína). V naracích se objevuje i jakési „ospravedlnění“ příchodu do pohraničí: vždyť se noví přistěhovalci ujali majetku již opuštěného, který začínal trpět nepřítomností majitele: „*No, a přišli sme sem, todlecto bylo prázdny, když sme sem prišli, už kytičky suchý všetno, to bylo už asi dlouho, a ty lágry, to já si nepamatuju, to už bylo asi pryč. To už bylo pryč, jak se stěhovali...Akorát tady zůstali ty antifašisti...*“ (Katarína). Jak vidíme, vypravěčka si ani nepamatuje, že by ve Šluknově zažila sběrné tábory pro odsunované Němce, tedy že by se zde setkala s původními obyvateli města kromě těch, kteří zde mohli zůstat³⁶. Takto konstruovaný příběh je tedy příběhem o „obnově života“, v němž ti, kdo do pohraničí přišli, nejsou „přivandrovalci“ – ale „zachránci“; je to příběh osvobozující od tíhy těsně poválečného dění; je to příběh o kultivaci – nikoli o destrukci.

4.3 Postmigrační/adaptační strategie

Všichni, s nimiž jsem si ve Šluknově povídala, formulovali ve vyprávění svůj pocit vůči Šluknovu jako pocit domova. Ačkoli je žádoucí nenechat se chytit do tenat naturalizujícího diskurzu a interpretovat narativní konstrukci domova opatrně (přinejmenším u vědomí fluidity lokálních identit), můžeme pokračovat v analýze a pokusit se nyní stručně zachytit, jaké způsoby vztahování se k novému bydlišti můžeme ve vyprávěních informátorů identifikovat. Jednotlivé aspekty či akcenty narácí jsem abstrahovala jako samostatné strategie. Není tomu ale samozřejmě tak, že by bylo možné identifikovat u každého narátora jednu jedinou „strategii“ a ostatní ne – spíše se většinou jedná o přítomnost všech těchto způsobů vyprávění o vztahování se k místu, kde člověk žije, přičemž ale jeden z nich zaujímá v narativní konstrukci životního příběhu centrální místo a propojuje jeho jednotlivé prvky a roviny (jednotlivé události, vlastní rozhodnutí a jednání, porozumění minulému dění...) v konzistentní celek. Jednotlivé postmigrační strategie jsou tedy pouze analytickým konstruktem.

³⁶ Vzhledem k tomu, že paní Katarína přišla v srpnu roku 1945, ve 22 letech, je ale velice pravděpodobné, že ve Šluknově ještě neodsunutí Němci byli – tato skutečnost ale vzhledem k naráci v podstatě nehraje roli.

4.3.1 *Sudetáci, tak ty to vnímaj jako že to je jejich...*

Jako jeden z důležitých momentů vztahu k místu, kde informátoři žijí, se ukázal vztah k minulosti – konkrétněji, k německé minulosti kraje, k odsunu a k dopadům těchto historických faktů na současnost. Noví obyvatelé pohraničí se museli nějak vypořádat se skutečností, že jejich „nový domov“ byl po staletí domovem sudetských Němců, kteří měli často i po odsunu k této oblasti zcela zvláštní vztah (viz Svašek, 2002). Obzvláště po roce 1989 byli přistěhovalci silně konfrontováni s tím, že pro některé sudetské Němce (a některé organizace) je české pohraničí dodnes prostorem, na které si činí „domovské právo“. S touto skutečností se každý vyrovnává jinak. Mnoho obyvatel pohraničí ji přehlíží nebo jednoduše považuje za absurdní a vyřešenou Benešovými dekrety³⁷; někteří, obzvláště starší přistěhovalci, ji ale považují za zcela klíčovou a svůj vztah ke Šluknovu traktují především prostřednictvím svého vztahu k sudetským Němcům a jejich odsunu. Zdůrazňují podíl sudetských Němců na válečném utrpení a legálnost i legitimitu odsunu; naopak se jich velice dotýká postoj některých sudetských Němců a sudetoněmeckých spolků k válce i k odsunu a především zpochybňování českosti pohraničí: „*Každou chvíli dostanu do ruky nějaký ten materiál, kde neustále přemílaj ty svoje bolístky a podobně, žejo, vyhnání, vyštívání, ztráta domoviny a podobně, to co oni různě vykonávali .. to už .. už to člověku leze krkem.*“ (Toman). U některých obyvatel se objevuje obava, že by sudetští Němci mohli chtít zpět svůj majetek, spojená s pocitem, že někteří z nich nejsou ochotni respektovat historické události (ostatně vyložitelné dosti různě) a fakt, že jim už v pohraničí nic nepatří: „... *možná nějaká obava z toho, že dřív jim to tady jakoby patřilo, i když už to je sporný, kdy dřív, my bysme taky mohli volat, že Žitava je vlastně český město .. ale voni s tím pocitem žijou, že to bylo jejich v nedávný historii, takže pravděpodobně i nějaká obava tady z toho, z případný ztráty majetku.*“ (Marek), „*No tak jako pokud jsou to teda jaksi todle, Sudetáci, tak ty to vnímaj jako že to je jejich, no, ovšem taky nejsou to všichni, ostatní to respektujou, málo platný, jednou je to český, tak je to český, no.*“ (Toman).

Jedna z narativních postmigračních strategií tedy vychází z konfrontace s minulostí pohraničí. Pocit sounáležitosti s místem (lokální identita) je posilován důrazem na symbolické bránění jeho českosti; významy, s tímto místem spojované, jsou odvozeny hlavně z válečné a těsně poválečné minulosti kraje. Název, který jsem pro tuto strategii vytvořila, nezahrnuje celou šíři jejich významů, ale slova jako nacionalismus nebo

³⁷ [K současným postojům k sudetoněmecké otázce \(pohledem kvantitativního výzkumu\) viz blíže např. Houžvička, 2005, s. 6 – 9.](#)

patriotismus mi nepřipadají vhodná. Nakonec jsem tuto strategii pojmenovala strategií „*obrany národní minulosti*“.

4.3.2 ... s tímhletem pohraničím sem srost ...

Reflexe minulosti ale nemá nutně odmítavou podobu. Němečtí obyvatelé nemusí být ztotožňováni pouze s válkou a poválečným odsunem – žili zde po staletí a přinesli tomuto kraji také rozvoj a mnohé hodnoty, patrně dodnes. Znalost širší historie oblasti, do níž se člověk přistěhoval, spolu s oceněním jejích kladů, může stát u kořenů další postmigrační strategie: „*Já vnímám němec.. minulost tohodle kraje, německou, hodně hodně ee .. jako nemůžu najít to správný slovo .. mě se to, co tady Němci dělali dřív, vlastně v tech třicátech letech a zpětně, vlastně do tech třicátech let, tak já to vnímám hrozně jako hezky, mě se to fakt líbilo, když .. opravdu voni k tomu městu nebo k tomu kraji tady měli vobrovskej, vobrovskej vztah a bylo to vidět, jo, protože tady byly turistický spolky, tedka ty řezbáři, já nevím co všechno, prostě bylo toho tady hrozně moc, jo, voni ten kraj vnímali úplně jinak než my to tady vnímáme, žili hodně pospolu, jo..*“ (Zbyněk)

Tento postoj nevylučuje odmítání současných sudetoněmeckých požadavků, nebo rezignaci na vlastenecké pocity, dokonce jsem se s ním nejvýrazněji setkala u muže (pan Václav), který sám válku zažil a má z této doby řadu nepříjemných vzpomínek („*Takže já sem prožil válku jako kluk, takže válka končila a bylo mě kolem deseti let. Já sem prožil to, co nebylo pěknýho na konci, vůbec tu válku sem prožíval se vším co to bylo v tý válce, to znamená příděly a podobný věci...(...) ... já sem takový malý nacionalista český*“ – Václav) - vyžaduje ale ochotu vyvázat se z osobní angažovanosti v minulosti, najít odstup a schopnost naslouchat více hlasům. Někdy tomuto odstupu napomohl i běh životních okolností – například pan Václav se po svém příchodu do pohraničí (na umístěnkou) zamiloval do dcery neodsunutých Němců a díky tomu během času svoje postoje přehodnotil: „*Ale to je to všechno že člověk to tím časem a i tím vztahem citovym překoná v sobě. Překonal to a takže nakonec že sem postupně to co sem měl v sobě vybudovaný z války, i po tý válce tohleto, to ze mě pomalinku vymizelo. Vyprchalo to ze mě.*“ (Václav).

V tomto případě je tedy přináležitost k novému domovu v narativech formulována především prostřednictvím ocenění krás místního kraje, ovšem nejen krás přírodních, ale také kulturní krajiny, vybudované lidmi v minulosti: „*Já sem sem přišel, a ten kraj, tím vším jak tady byl, mě velice okouzli*“ (Václav), a rovněž skrze znalost jeho dějin, která se projevuje i v zaznamenání drobných detailů, svědčícím o opravdové „intimní“ blízkosti:

„Ale co ty břídlíčnický štítý! Jestli ste, znáte to, že jo, někde sou takový povedený, eště původní a eště ty lidi se o to staraj pečlivě, a to je kouzelněj svět, ty štítý těch domů, jak to je .. vopravdu něco, co stojí za to vidět“ (Václav). Silný, nezpochybnitelný, vlastenecký pocit hrdosti a lásky ke kraji, kde člověk žije, stojí na znalostech a ocenění jeho hodnot, ať už je vybuodoval kdokoli: „A tou sou místa která, to je to, co je pouto, které vás tady k tomuhle místu jako drží, přiková vás tam úplně, že jo, a to sou věci který sou pro potěšení a to takovejch věcí, tady se nechá o každym kopečku vyprávět, tady sou pověsti šluknovský, takže já že sem byl kantor, takže sem v dětech vychovával ten vztah tady k tomu místu, že to je jejich domov a tady to všechno, takže ty pověsti k tomu přinesly takový všelijaký zážitky, páč jak má člověk naučit děti, aby milovaly svoji vlast a podobně?“ (Václav). Proto jsem tuto strategii označila jako strategii „**pozitivního patriotismu**“.

4.3.3 ... tak to, zní to jako dobrá pohádka, ale ... je to tak

V následujícím případě spočívá narativní strategie budování lokální identity v *teritorializaci profesní realizace*: pohraničí je vnímáno jako místo, kde **jedině** bylo možné, díky šťastné shodě náhod („konstalaci hvězd“), realizovat své životní sny a touhy. Jedná se o narativní konstrukci, která dává životu informátora silný smysl a jednotu: to, po čem od dětství toužil, mohl (romanticky) realizovat v místě, kam se (náhodně) přestěhoval za práci: „Mě se vždycky líbil vesnickěj doktor. Což sem teda tady v podstatě moh relizovat, no, až do důsledků teda, dneska už tolik ne, ale před 15 lety to teda bylo velice zajímavý, protože sme byli vždycky vodtržený a takový ty různý pohádkový scény, jak jak pan doktor někam de a tak, nebo na běžkách a podobně návštěvy, a .. pěšky do vodtrženýho, úplně zasněženýho místa, se vopravdu vyplnilo tohleto, jo“ (Svatopluk). Toto místo je zároveň reprezentováno jako prostor, kde mohl informátor rozvinout některé své zvláštní, vrozené vlohy – například schopnost porozumění a souznění s přírodou: „A příroda tady je opravdu nádherná a já pro to mám jako docela vztah a buňky a vnímavost, takže to je jeden z důvodů, proč sme tady zůstali..“ (Svatopluk). Přírodu a krajinu se snaží co nejvíce probádat a dnes už má pocit, že zná okolí lépe než řada ostatních „Šluknováků“, že je obzvláště a výjimečně blízko svému novému domovu, více než ostatní, a že se již, ačkoli není rodákem, může začlenit do řetězu předávání znalostí o kraji: „To já už taky vim tady spoustu věcí a můžu předávat dál“. Součástí vztahování se k prostoru života je také to, že v něm narátor nachází „romantické“ prvky, které stojí

nad/za každodenností, a díky kterým také může interpretovat svůj život jako seberealizaci a říci „... *zní to jako dobrá pohádka, ale .. je to tak*“.

Tato strategie *osudového naplnění/ realizace* (autorka si je vědoma použití poněkud silného výrazu) se zdá být nesmírně „účinná“ – tento způsob narativní identifikace s místem vytváří podle všeho obzvláště pevné a trvalé pouto, neboť reprezentuje život prožitý v této oblasti i s jeho náhodami a zvraty jako smysluplný.

4.3.4 ...*ta nejstarší, ta marodila věčně, jo, a co sme se nastěhovali sem, tak nic!*

Další způsob, jak si někteří informátoři vybudovali vztah ke Šluknovu, bychom našli zřejmě ve všech vyprávěních, nicméně v některých představuje hlavní linii. Tato narativní konstrukce příležitosti k místu se opírá o zdůraznění *motivů* k přestěhování. Vypravěč se ve svém příběhu soustředí na příčiny svého příchodu do Šluknova, v centru jeho narativu stojí odpověď na otázku *proč* si vůbec nový domov hledal. Není podstatné, zda skutečně hrály roli ty důvody, které narátor zmiňuje, dokonce se domnívám, že ani není podstatné, zda za přestěhování do Šluknova *vůbec* stálo nějaké „*protože*“ - nebo pouhá náhoda či chvilkové hnutí mysli. Klíčové z hlediska této analýzy je pouze to, že právě tato *narativní strategie* zakládá účinnou *strategii konstrukce lokální identity*. Sounáležitost s prostorem, kde člověk žije, se ve vyprávění (a prostřednictvím aktu vyprávění) opírá především o pádné důvody, které vedly k volbě tohoto místa (třeba touha realizovat samostatný partnerský život, nebo snaha najít zdravé životní prostředí pro sebe a pro své děti.), jež se navíc osvědčila jako správná. „... *Teda hlavně teda za prvé to, že sme za prvé chtěli bejt spolu a za druhý sme nechtěli bejt kvůli dětem, nebo tenkrát jednomu dítěti, žejo, nechtěli bejt tam* (blízko Neratovic, pozn. M.V.). *Protože tam jako vopravdu ty .. ovzdušní podmínky nebo prostě ten vzduch tam prostě byl fakt příšernej, jako to... (... ..) ta nejstarší, ta marodila věčně, jo, a co sme se nastěhovali sem, tak nic. Prostě fakt nic.*“ (Vendula). Můžeme říci, že se jedná o takové postmigrační strategie, které se obracejí do doby *před* samotným přestěhování, rekonstruují a interpretují tehdejší rozhodování a na základě této vypravěčské strategie reprezentují nové bydliště jako místo, kde se podařilo realizovat „původní“ cíle (resp. cíle, dnes rozpoznané jakožto původní) a tedy v nejrůznějším smyslu zlepšit svůj život. S trochou nadsázky jsem tuto strategii pojmenovala jako *strategii lepšího života*.

4.3.5 ... vlastně bych se asi naučila žít všude ...

Další postmigrační strategie je veskrze **pragmatická**: pro vytvoření pouta k místu, kde člověk žije, je důležité mít (resp. vychovat) zde rodinu a vytvořit pro ni dobré zázemí, najít zde dobrou práci, bydlení: „... *já bych asi mohla žít úplně všude a tady vlastně sme zůstali jenom kvůli tomu, že sme tady měli dobré, celkem dobré pracovní podmínky a ... docela slušné bydlení a hlavně tady tu chalupu a to okolí chalupy, tak sem tady*“ (Lada). Projevuje se důležitost toho, co zde člověk sám vybudoval, do čeho vložil svou vlastní energii: „*Když pak něco uděláš, něco svýho, tak si říkáš sakra, to je pěkný, to sem teda zvládnul hezky ... no a tím se ten vztah taky nějakým způsobem buduje, no ten barák, když sme ho koupili, tak to byla taková kůlna ... eště je pořád a už je to vo něco lepší než to bylo, čili to všechno přispívá k tomu, že já sem tady spokojenej .. protože je vidět kus práce, co sme tady udělali a je to lepší.*“ (Marek). Na konkrétní město a jeho obyvatele či na krajinu je třeba si zvyknout (což je snazší, je-li kraj pěkný); někde žít znamená naučit se někde žít: „*Myslím si, že bych byla asi všude ráda, všude bych si byla zvykla, kdyby ten osud se vyvíjel nějakým jiným směrem, tak .. bych byla asi schopná se vlastně vžít a vcítit do jakéhokoliv kraje ... nerada bych možná bydlela na nějakym vyloženě takový nějaký rovině, v .. já nevím, Mladá Boleslav se mi příliš nelíbí, například, a .. a.. já nevím někde kolem Nymburka bych asi taky nemusela bejt, ale takhle trošku ty Čechy znám a myslím si, že jako pokud by bylo někde dobré zaměstnání a dobré bydlení, takže ..vlastně bych se asi naučila žít všude ..* (Lada) - nicméně i tento zvyk sám o sobě dostatečně silně umožňuje identifikaci s životním prostorem, neboť všichni informátoři se zde podle svého vyprávění cítí jednoznačně doma. Součástí této strategie je i znalost okolní krajiny, kterou mají informátoři *dobře prošláplou* (Marek) a také určitá orientace v historii místa, kde žijí, o kterém se chtějí (dokonce vnitřně potřebují) také něco dozvědět: „*žít s tím, že něco vo tom vim, že to není takovej prázdněj život prostě v baráku a vlastně jediný co znám je cesta do práce a zpátky, no, to určitě ne...* (Zbyněk). Narace v tomto případě nehýří slovníkem hlubokých citů, emocionálních hnutí či nezrušitelných vazeb – jde o vyprávění střízlivá a věcná. Tato „**pragmatická strategie**“ se zdá být nejčastější, nicméně většinou je doprovázena ještě prvky z jiných strategií, které zde zmiňuji.

4.3.6 Já nejsem sociálně izolovanéj, já sem globalizovanéj!

V případě jednoho z informátorů by se snad dalo hovořit až o **deteritorializované identitě**: má sice ve Šluknově pocit domova, necítí se vázán jinam – ale zároveň se nedá

hovořit o pocitu *přináležitosti* nebo *identifikace* s místem, kde žije: „*Já domov vnímám tam, kde je moje rodina, přes rodinu, ne přes místo .. tam kde žiju a kde je moje rodina a kde pracuju*“ (Zbyněk). Konkrétní místo, kde tento muž žije, pro něj není rozhodující, důležitá je rodina a práce – ale aby se v něm cítil dobře, má potřebu se s ním seznámit, ať už fyzicky (výlety, procházky) nebo teoreticky (knihy o historii, průvodce...): „*určitě vim, že když se přestěhuju do dalšího města, tak tam nepudu kvůli kvůli městu jako takovému, ale pudu tam za prací, jo, a .. určitě v první řadě udělám to, že se vo to město začnu zajímat, jo, co, jakou má historii a todle, jo, protože prostě sem tak, sem tak založenej*“ (Zbyněk). Tato postmigrační strategie tedy vlastně spočívá na jiných než *teritoriálních* vazbách – důležitá je pracovní seberalizace, spokojenost s rodinným životem, osobnostní rozvoj a jako pouto k místu se objevuje vazba ke zde odvedené práci (třeba zrekonstruovaná chalupa): „*Mě je jedno kde budu bydlet, dokonce si myslím, v tudle chvíli to vnímám tak, že .. bych i přijmul kdybych se moh přestěhovat i třeba do Německa .. a pracovat v Německu. Já bych bral svůj jako osobnostní velký plus osobnostní .. to, kdybych moh nějaký čas pracovat v cizině. Ale nemusí to bejt Německo, může to bejt i třeba Anglie, je mi to jedno, jo, ale fakt bych si to chtěl vyzkoušet v cizině.. .. je to takovej test, jestli obстоjíš nebo neobстоjíš ..*“ (Zbyněk).

Ostatně, na jedné návštěvě, kde jsme se dostali na to, že Zbyněk teď tráví poměrně hodně času na internetu, což podle jednoho z přítomných může vést až k sociální izolaci, Zbyněk reagoval (zčásti ironickými) slovy: *Já nejsem sociálně izolovanej, já sem globalizovanej!*

Všechny předchozí strategie se v různých podobách vyskytly ve vyprávění všech přistěhovalců, nehledě na to, kdy do Šluknova přišli. Poslední strategie je ale výjimkou. Již výše bylo uvedeno, že budování pocitu sounáležitosti s prostorem se nemusí uskutečňovat pouze prostřednictvím vztahů k samotnému fyzickému místu (k „neživým“ objektům), ale může spočívat také na procesech integrace do lokálního společenství, zapojení do místních sociálních sítí. Ve vyprávění pozdějších generací dosídlenců jsem se ani jednou nesečkala se spontánním zmíněním této sféry života. Naopak u první generace se tento motiv objevoval velice silně. Proto v popisu poslední strategie znovu rozdělíme první dosídlence a pozdější příchozí.

4.3.7 ...jako známý sme si našli.. časem, no, kamarády .. ty teda jako příliš ne...

(Sociální sítě – pozdější dosídlenci)

Výrazným prvkem vyprávění později příchozích dosídlenců o mezilidském soužití ve Šluknově bylo to, že ačkoli hovořili o současné situaci a svých vlastních sociálních vztazích, odvolávali se obdobně jako v tématu domova na minulost a interpretovali vztahy ve městě prizmatem prvního dosídlování. Popisují-li tedy dnešní každodenní mezilidské či sousedské vztahy jako chladné, hledají vysvětlení tohoto stavu v minulosti regionu: ať už s odkazem na výše rozebíranou „vykořeněnost“ místních obyvatel, tak také na fakt, že dosídlenci přišli z různých koutů republiky a tedy i z různého kulturního zázemí, že byli *každý pes, jiná ves* (paní Vendula) a nikdy nevytvořili integrované, soudržné a fungující společenství: „*Tady se to tak pomíchalo všechno, sou tady různý přistěhovalci, stejně jako my .. každé sem přinese něco jinýho a nedá se to .. nějak se to nesmíchalo prostě dohromady...*“ (Marek), „*No tak vono tady jaksi nebyla nějaká malá Amerika, že by tady došlo k „smelting pot“ žejo, a podobně, no, kdo sem přišel, tak sem přišel a takhle, že to bylo vysídlenecká oblast...*“ (Toman). Kromě soudržnosti však toto společenství podle informátorů postrádalo i kontinuitu, třeba v podobě tradic: „*Ale jinak tady nejsou ty tradice, tím že přišli lidi zase z různých míst republi..ee..no z republiky tenkrát, žejo, a každý měl nějaký svoje třeba, nebo to byli ty baráčníci a takovýhle různě, tak to tady, to tady není vůbec, že jo, takovýho něco*“ (Václav).

V tomto případě ale lidový diskurz, produkující obraz málo integrované společnosti v pohraničí, souzní s osobním pocitem informátorů (naopak od stereotypu *vykořenění*): můžeme říci, že nikdo z nich neformuloval svůj příběh tak, že by hlavní osou vytváření pouta ke Šluknovu byly přátelské nebo sousedské vztahy, tedy sociální sítě. To samozřejmě neznamená, že by se lidé navzájem neznali, nebo že by si zde nikdo nenašel žádného blízkého přítele – nicméně celkově nejsou vztahy mezi místními lidmi popisovány jako vřelé, blízké nebo výrazně důležité: „*Řekněme že nějaký takovýdle vztahy přátelský se navázaly, ale abych mohla říct, že tady mám někde nějakou jako dobrou kamarádku nebo to, to nemám*“ (Vendula); „*...takže .. jako my sme s manželem takový celkem jako společenský lidi, takže jako známý sme si našli.. časem, no, kamarády .. ty teda jako příliš ne* (usměje se), *ale známých máme hodně*“ (Lada). Stojí hlavně na zvyku, dlouhém soužití a účelnosti: „*... ty lidi přece jenom, žejo, znám to tady už, vim vodkad' co můžu vočekávat, znám tady spoustu lidí, který pro mě něco udělaj když budu potřebovat a recipročně jako já pro ně, žejo,...*“ (Svatopluk). Naopak mají někteří informátoři přátele jinde, většinou tam, kde chodili do školy (základní, střední i vysoké): „*Když si to vezmeš,*

jak sme povídali, tak já sem si tady taky neudělal žádný vlastně známý, jo, nebo známý jo, ale žádný přátele, takže, takže pro mě osobně nebude problém, problém .. moji přátelé sou mimo, jo, sou vlastně v jiných městech, jo, a naučil sem se tím žít, takže v dnešní době pro mě nebude problém když se přestěhuju, tak tam si vytvořim ty samý vztahy co mám tady, to znamená kolegiální, jo, a a ty, ty kamarády co mám, tak sou stejně zase v jiných městech, jo, takže to je úplně jedno“ (Zbyněk). Z vyprávění vyplývá, že většina informátorů se soustřeďuje na několik přátel, ať už jsou ze Šluknovska nebo z větší dálky, a na nejbližší rodinu: „... my my žijeme spíš jako rodinné typ, rodinný typy, že prostě to pospolu, pospolu tady moc není“ (Zbyněk). Příbuzenství se vůbec objevuje v narativech jako důležitý faktor – neexistence rozsáhlých příbuzenských sítí je uváděna jako jedno z možných vysvětlení nepříliš intenzivních vztahů mezi místními: „My sme z toho řeckého středočeského kraje, tam to trošičku funguje jinak než tady, protože tam když bydlíte na vesnici, tak vob barák vedle bydlí babička, na druhý straně bydlí strejda, žejo, přes ulici bydlí teta, protože to je všechno příbuzenstvo, takže tam jsou ty vztahy mezi těma lidma trošičku takový jiný, žejo, je to tam takový volnějš, je to sice blbý, jako jeden druhému čumí do talíře, ale ty lidi sou na to zvyklí a nevadí jim to, žejo, a sou tam ty vztahy takový řecké otevřenější, tam prostě chlap přijde do hospody a řekne hele, já potřebuju sehnat tohle, jo, a čtyry chlapi mu řeknou, hele, tak já ti tohle tohle tohle, jo, kdežto tady, tady to takhle jako nefunguje ... (...) ... takhle co to sleduju, třeba ty sousedy nebo tak, sou takový jako studený čumáci ... (...) ... ale ... tady sou ty lidi takový jiný, no nevim, takový uzavřenější, nekomunikujou tolik .. jo“ (Vendula).

Strategie integrace do „lokálního společenství“ je ve světle vyprávění těchto informátorů v zásadě nemožná – neboť žádné „lokální společenství“ ve smyslu opravdu společně prožívaného života obce v obrazu města tak, jak jej konstruují, neexistuje. V tomto ohledu se ale nemusíme spoléhat pouze na obsahy rozhovorů, ale také na další indikátory v terénu: na mysli mám velmi malý počet společných lokálních aktivit jakéhokoli druhu (zábava/kultura/společná práce pro obec) nebo téměř úplnou absenci aktivit, které by iniciovali sami občané. Obecně lze sledovat spíše nezájem o obecní i lokální/regionální záležitosti („... jinak co se týče nějakýho života města, tak se vůbec neúčastním, ani nemám, nemám potřebu, no...“ – Zbyněk), který se mimo jiné projevuje třeba tím, že na Šluknovsku působí jen několik málo občanských sdružení (s nepočtenou členskou základnou, viz dále) a opravdu jen výjimečně je informátorům známo například to, v jakých regionálních spolcích a sdruženích je obec členem. (Jako podstatně aktivnější

se jeví neodsunutí Němci a jejich potomci, kteří se například ve Šluknově scházejí a v současné době připravují k vydání publikaci o zaniklé obci Fukov apod.)

Zde tedy můžeme shrnout, že na základě narací, s nimiž jsem se setkala, nelze říci, že by informátoři budovali svůj vztah ke Šluknovu prostřednictvím „lidských vazeb“. Postmigrační strategie, založené na mezilidských vztazích, ve vyprávěních chybí. Narátoři znají lidi ve svém okolí – ale nepouštějí se s nimi do žádných společných aktivit a jejich zapojení do sousedského nebo obecního dění je minimální (a ani oni sami takové dění nepodněcují, stejně jako většina ostatních obyvatel Šluknova³⁸); soustředí se spíše na vlastní rodinu. Domnívám se v této souvislosti, že tento fakt souvisí s tím, že zde tito lidé nenavštěvovali (především) základní školu a tedy si nevytvořili jakousi základní síť sociálních vztahů: protože přišli do Šluknova jako dospělí, nevytvářeli své kontakty náhodně, ale „cíleně“ – a tedy jednostranně, prostřednictvím sdílené profese, zájmu, vzdělání atd., což mnohdy mohlo znamenat omezení na velice úzký okruh lidí: „...ze začátku opravdu to nás tady bylo asi šest vysokoškoláků a tak vyhledávali sme se. I s panem farářem sme se kamarádili, ha ha!“ (Lada). Tuto interpretaci by však bylo třeba podložit dalším výzkumem. Dalším faktorem, který zde zřejmě hraje roli, může být pocit některých informátorů, že jsou jakožto vzdělaní lidé ve Šluknově osamoceni, resp. že z pohraničí odcházejí lidé s podobným socio-kulturním a ekonomickým kapitálem („...hodně .. hodně lidí utíká vocad', ale .. ale vodcházej vocad' právě ty lidi, který studujou venku, jo, že studujou třeba v Praze nebo, vysokoškoláci obecně, tady nezůstávají skoro žádný vysokoškoláci, a středoškoláci, tak .. taky jich hodně odchází. Nejvíce vysokoškoláků, tady my máme strašně, na .. já nevím kolik to dělá, na 1 000 obyvatel je tady, já nevím, asi na 1 000 obyvatel sou tady snad dva nebo tři vysokoškoláci, jo, je to je to .. takový .. špatný, no, není to moc dobrý“ - Zbyněk) a tak je obtížné hledat si přátele, s nimiž je co sdílet (jak je patrné i z předcházejícího výroku paní Lady).

4.3.8 ... a ty lidi byly takový jako dohromady, že netřídili jako ted'ka ...

(Sociální síť – první dosídlenci)

Vzpomínky z prvních poválečných let v pohraničí neodpovídají představě pozdějších přistěhovalců, že zde nikdy neexistovalo soudržné společenství, že se „to nesmíchalo prostě dohromady“ (Marek). Naopak, vyprávění má zcela opačný étos: do

³⁸ ... když sme sem přišli (v 70. letech, pozn. M.V.), tak v podstatě u všech akcí, který se ve městě děly, vždycky byli tři nebo čtyři lidi, jo, ať to byly sportovní akce, kulturní akce, společenský akce, jo, a tehdy se říkalo no jo, to sou takový ty bolšani, který prostě všechno tady dělaj. Ne, ty samý lidi to táhnou dneska zase dál, jo, to sou prostě lidi který chtěj něco dělat, a těch lidí v tom Šluknově je asi tak 5, cha cha“ (Svatopluk)

Naformátováno

Naformátováno

pohraničí se šlo za prací, které bylo po válce dost, a tak se první vztahy nejintenzivněji utvářely v zaměstnání. Všechny informátorky se shodují na tom, že v továrnách bylo i přes dřinu *veselo*, že i ředitelé byli *takový lidský* a paní Božena shrnuje: „*No, to byl nádhernej čas. To byly takový kolektivy prostě stmelený. Vopravdu jo.*“ Soudržnost ale nepanovala jen na pracovištích – lidé se prý *všichni skamarádili hned* (Katarína) jak sem přišli, dokonce se již v roce 45 začali společně pořádat plesy. V opozici k idealizovaným poválečným časům se objevuje povzdech nad současnými vztahy ve Šluknově, které jsou prý daleko méně přátelské, srdečné a rovnostářské: „*No a to bylo takový všechno dohromady, ne jako dneska, dneska se už .. protože sme přijel každej do jinýho konce, my sme byli od Prahy, tady byl ze Zlínska, vod Čáslavi* a ty lidi byly takový jako dohromady, že netřídili jako teďka“ (Katarína). Toto vysvětlení soudržných (chce se říci soudružských, bez negativní konotace ovšem) vztahů sdílí ostatně i paní Božena: A: „*A čím to bylo, když každej byl vod jinad?*“ Paní Božena: „*No, možná právě tím, já si myslím, že tady nikoho nikdo neměl, z vnitrozemí je to daleko, tak se táhlo takhle víc k sobě, žejo.*“ Dostali jsem se k docela zajímavému protikladu: jestliže pozdější přistěhovalci vykreslují obraz prvních dosídlenců jako nesoudržného agregátu jedinců, kteří si nevytvořili výrazné osobní vztahy z toho důvodu, že přišli z různých míst republiky (případně i odjinud) a tedy z různých nesourodých kulturních prostředí, reprezentují naopak sami tito první příchozí tehdejší obyvatelstvo Šluknova jako soudržné společenství, utužované pracovní morálkou a na počátku také společnou nejistotou ohledně bezprostřední budoucnosti (obava z návratu Němců), v němž bylo možné najít své místo a identifikovat se s ním. Příčinou této provázanosti a spřátelení lidí je podle vyprávění pamětnic právě ta skutečnost, že přišli všichni odjinud a zde se ocitli ve stejně obtížné situaci a v novém prostředí - seznamovali se a dávali dohromady rychleji, neboť na sebe byli odkázáni.

V kontrastu k pozdějším přistěhovalcům se ukázalo, že místo, kde žijí, uchopují moje informátorky ve svém vyprávění především jako *obydlený prostor protkaný bohatými sociálními sítěmi*: v průběhu našeho společného rozhovoru se všechny tři vypravěčky navzájem doptávaly na jednotlivé osoby, o nichž „šla řeč“, a které specifikovaly prostřednictvím toho, kde dříve pracovaly, nebo s kým a jak jsou spřízněné, ale také podle toho, kde dříve bydlely a případně kde (nebo po kom) bydlí dnes. Hovořilo se o desítkách a desítkách osob, které symbolicky pokryly celé město Šluknov. Můžeme proto shrnout, že v případě prvních dosídlenců lze ve vyprávěních identifikovat **narativní strategii sociální integrace**.

V rámci předkládaného výzkumu jsem se bohužel nezaměřovala na mechanismy, které mohou stát v pozadí takto rozdílných konstrukcí některých prvků sociální reality těsně poválečného pohraničí. Přesto se dají najít alespoň náznaky souvislostí: zřejmě zde zapůsobil efekt idealizace minulosti ze strany pamětnic poválečných časů (ostatně do jisté míry reflektovaný: „*Ale bylo to, vzpomínáme na to rádi, každé na mládí vzpomíná rád, ať bylo to špatný nebo dobrý, to špatný víc jako vynecháme a vzpomínáme na to dobrý, no..*“, paní Božena), spojený s poválečnou atmosférou „obnovy národního území“ a také s poválečným obrazem prvních dosídlenců jako nositelů kultury a nového života do pohraničí (jak jej nabízely desítky dobových propagandistických a agitačních brožurek). V případě pozdějších osídlenců zřejmě hrály roli vlivy lidového diskurzu (např. tradování historek o zlatokopech), či zkreslování poválečných dějin tehdejší československou historiografií, v jejímž důsledku se některé jevy v pohraničí (např. hospodářský a kulturní úpadek) nemohly jevit jako důsledek vysídlení – a tak byly zřejmě pozdějšími dosídlenci přisuzovány jednání a postojům prvních přistěhovalců. Tomuto tématu by ale bylo třeba věnovat podrobnější výzkum.

4.4 Lokální identifikace – vliv hranice?

Podíváme-li se na zde uvedené postmigrační strategie, uvědomíme si, že se v nich do značné míry neobjevuje reflexe geopolitického kontextu současného pohraničí. Lokální identita je v příbězích konstruována vzhledem k minulosti s jejími pozitivy i negativy, vzhledem ke krajině a přírodě, nebo vzhledem k osobnímu životu a seberealizaci – ale ani v jednom případě se neukázalo jako podstatné vztahování se k blízké hranici, k německým příhraničním oblastem nebo k ideji regionalismu či dokonce euroregionalismu. Zdá se, jako by tyto skutečnosti nehrály v životě přistěhovaných obyvatel pohraničí velkou roli. Další část mého výzkumu (mezi stejnými informátory) se proto zaměřila při studiu druhé dimenze konstrukce lokální identity - dimenze „*lokální identifikace*“, tedy toho, jaké geograficky vymezené území vnímají informátoři jako oblast, s níž se ještě identifikují - na vnímání hranic a jejich proměny (rozpouštění) se vstupem do EU, stejně jako na reflexi Euroregionu Nisa jako určitého prototypu přeshraničních aktivit.

Vymezení oblasti, kterou ještě považují za blízkou a známou a s níž se nějakým způsobem identifikují jako se součástí svého života, se v jednotlivých naracích do jisté

míry liší. Pokud bychom se zaměřili pouze na to, co je zahrnováno pod představu „domova“, setkali bychom se s vymezeními počínaje vlastním domem a okolím („*Hele, já bych to vzal tadyhle vod tý rohový plaňky na druhou stranu, to bych vzal jako takový to místo, kde je mi nejlíp .. hm.*“ – Marek) po obec nebo město, kde informátor žije: „...*protože já mám vobrovskéj vztah tady k tý vesnici, kde máme chalupu*“ (Zbyněk). Pokud ale začnou informátoři vyprávět o tom, jakou oblast ještě důvěrně znají a cítí se tam dobře a co podle nich přináležejí k jejich každodennosti, případně když zpětně definují, co myslí tím, když použijí v rozhovoru obrat „*u nás*“, shodně hovoří o oblasti Šluknovského výběžku, který vymezují na jednotlivými městy a obcemi: „... *ten náš region vnímám tak Krásná Lípa, Rumburk, Rumburk, Krásná Lípa a kdybych to měl zavřít .. tady po tu Poustevnu, jo, je to tak ohraničený, je to takový kolečko, jo ..*“ (Zbyněk) nebo jiný popis: „...*no .. no tak .. já myslím že zase až tak daleko bych jako .. no Varnsdorf je takovej opravdu poblíž, takže tam se dostávám často, Rumburk a .. pracovně v podstatě se známe tady s kolegama z výběžku, takže kolem dokola, Mikulášovice, ta Poustevna .. no .. jezdívala sem zastupovat kolegu do Krásné Lípy, takže asi tak to okolí, ten Šluknovskej výběžek ..*“ (Lada). Na první pohled v tomto ohraničení nespátřujeme nic zvláštního, neboť přesně kopíruje vymezení Šluknovského výběžku státní hranicí. Do německého území vklíněný výběžek jako by byl přirozenou, uzavřenou jednotkou. Pokud bychom se ale podívali například na satelitní mapu, ukáže se, že hranice Šluknovského výběžku nejsou určeny žádným geografickým prvkem (např. řekou nebo horami), že jsou narýsovány v krajině bez ohledu na přírodní reliéf – a že je výběžek naopak dokonce v podstatě „oddělen“ od těla českého státu horským hřebenem Lužických hor a Českého Švýcarska a „otevřen“ směrem do Německa.

Proč je zde toto zjištění tak zdůrazňováno? Protože z něj nápadně vyplývá na povrch fakt, že dotazovaní obyvatelé Šluknova vyjadřují pocit *lokální identifikace* s územím Šluknovského výběžku, jak je vymezen státní (správní) hranicí – a že do něj naopak nijak nezahrnují německé území, do něž je výběžek vklíněn. V případě Šluknova to tedy znamená, že slovem „*u nás*“ se myslí 15 km vzdálený Varnsdorf – ale vůbec ne 3 km vzdálený Sohland (nebo stejných 15 km vzdálené město Löbau). Svou roli zde nepochybně hraje jazyková bariéra a také zkušenost čtyřicetileté obtížné prostupnosti státních hranic mezi ČSSR a NDR, v jejímž důsledku se z pohledu místních za hranicí nalézalo něco jako „terra incognita“. (Již jsme zmiňovali výše, že hranice s NDR byla částečně otevřená, nejbližší hraniční přechod se nacházel od roku 1967 ve Varnsdorfu. Ačkoli čeští obyvatelé Šluknova do „východního Německa“ za určitých podmínek jezdí

mohli, a také jezdili, prakticky nikdo z těch, s nimiž jsem hovořila, před rokem 1989 nenavštívil německé příhraničí, které je doslova „za humny“, v bezprostřední blízkosti Šluknova). Na druhou stranu je ale třeba tuto skutečnost promýšlet také vzhledem k vývoji posledních 16-ti let, kdy bylo ve Šluknovském výběžku otevřeno celkem 15 hraničních přechodů, vybudováno několik přeshraničních turistických a cyklistických stezek a celá oblast se stala součástí Euroregionu Nisa a zapojila se do nejrůznějších druhů přeshraniční spolupráce. Tím se dostáváme k otázce vztahů obyvatel Šluknova k hranici, k jejímu otevírání a přeshraniční spolupráci: i když sami od sebe nezahrnuli německé příhraničí do prostoru, s nímž se identifikují, možná se přeci jen změnilo jejich vnímání hranice a toho, co se nachází za ní. Je ale třeba připomenout, že jsem své informátory hledala mezi „neangažovanými“, že jsem záměrně nevyhledávala osoby aktivní v přeshraniční spolupráci.

4.4.1 Otevření hranic

Když obyvatelé Šluknova reflektují, co se v jejich životě změnilo po otevření hranic a především po vstupu ČR do EU, hovoří zcela pragmaticky především o dopadech otevření hraničního přechodu v Rožanech³⁹ na město Šluknov: v první řadě se všichni zmiňují o velkém počtu Němců ve městě (doprovázeném nárůstem osobní i nákladní dopravy), který jim prý komplikuje každodenní život. V obchodech musejí čekat dlouhé fronty, stejně tak u benzínových pump a navíc všude stojící auta komplikují už tak obrovský provoz ve městě. A nejen to – místní mají pocit, že důsledkem je i zdražování jak všech komodit, tak i služeb: „*my je vnímáme jako .. že voni nám zdražují region (..) jako lidi, který nás tady vyžítaj, jo*“ (Zbyněk). Další věc, o níž většina informátorů hovořila, je pro ně nepříjemné chování německých návštěvníků města, jehož popis variuje od: „*mi vadí, jak se tady Němci chovaj .. prostě my sme bohatý Němci, my si tady budeme dělat co chceme ..*“ (Marek) až po: „*Jo, je fakt že vobčas má člověk pocit, že to tady berou jako takovou svoji enklávu, jo, že prostě jako voni sou tady páni a my sme tady jako, máme poslouchat a držet hubu*“ (Vendula), přičemž jedním ze záporně vnímaných aspektů bývá i to, že zde hovoří „automaticky“ německy a očekávají, že se čeští obyvatelé města přizpůsobí. Málokdo ale opomene zdůraznit, že i mezi Němci jsou samozřejmě lidé slušní a příjemní, jako v každém národě. Uvedené nepříjemnosti prý nejsou

³⁹ Hraniční přechod v Rožanech, tři kilometry od města, byl v roce 1994 otevřen pro pěší, 1. 4. 2003 byl rozšířen i pro motorová vozidla; v současnosti jím projede podle údajů celní správy denně 1500 až 2000 vozů. oběma směry).

kompenzovány zlepšováním ekonomické situace města ani jeho obyvatel: bohatne pouze pár obchodníků a soukromých podnikatelů (na obvyčejného obyvatele naopak dopadá zdražování), kteří navíc neodvádí městu daně (protože mají sídlo jinde; nebo daně neplatí vůbec).

Otevření hranic je samozřejmě obousměrné: znamená také možnost pro Čechy vyjždět do blízkého německého pohraničí. Za prací tam vzhledem k vysoké nezaměstnanosti v této části Německa jezdí jen velice málo lidí – výjimku tvoří kvalifikovaní pracovníci v některých oborech, například lékaři (dva lékaři ze Šluknovska ordinují v Německu); osobní známé tam z mých informátorů s jedinou výjimkou smíšeného česko-německého manželství nikdo nemá⁴⁰. Celkově se informátoři shodli na tom, že nevidí žádný důvod, proč do německého přhraničí jezdit – není tam prý nic obzvláště zajímavého (*„tady vlastně na tu stranu toho Německa, tam ta krajina mi nepříde zas tak zajímavá“* – Zbyněk) a navíc je tam stále pro Čechy draho: *„ale jsme chudí příbuzní, to je potřeba taky říct“* (Václav). Jako komplikaci uvádí mnozí jazykovou bariéru - ačkoli jsem se setkala i s názorem, že otevření hranic může být impulsem začít se němčinu učit nebo ji zlepšovat. Hranice je tedy blízko a je možné a snadné ji překročit - ale to neznamená, že také je překračována: *„Já si uvědomuju, že když bych chtěla, tak můžu vlastně překročit tu hranici ... tady v tech Rožanech, nebo kousek dál v Poustevně, v Dolní Poustevně, tam je taky přechod .. ale .. jestli sme tam byli dvakrát za poslední roky ..“* (paní Lada). Jedinou výjimku představuje koupaliště v blízké německé vesnici, kam někteří z mých informátorů chodí občas s dětmi, a cyklistické a naučné stezky, které hranici překračují a které tak jednou dvakrát do roka někteří využijí k výletu (obvykle opět s dětmi nebo vnoučaty). (Mimochodem, jsou to právě tyto cyklostezky a naučné turistické stezky, které bývají lidmi zmiňovány jako příklad investic z fondů Evropské Unie a jako doklad česko-německých projektů. Není ale úplně ojedinělý ani hlas, že stavění těchto stezek je sice činnost bohulibá, že by ale bylo potřebnější investovat někam úplně jinam.)

Určitý extrém představuje situace jedné informátorky, která za hranicí nebyla ještě nikdy. Jak říká, nebyl na to čas (kvůli starosti o hospodářství) ani příležitost, navíc nevlastní auto a tedy se tam nemá jak dostat. Ví o existenci koupaliště za hranicí, ale:

„Abych tam jela sama s dětma, to zase zas takovej haur nejsem eště, jo, za prvé, kdybych uměla perfektně německy, bylo by to taky vo něčem jinym, jo, ale za prvé neumim

⁴⁰ Tento údaj odpovídá i zjištěním sociologů, že tři čtvrtiny dotazovaných respondentů v česko-německém pohraničí uvádí, že nemá žádné kontakty se svými německými sousedy, ani se nepodílejí na česko – německé spolupráci. (Laštovková, Novotný, 2005, s.3)

*a za druhý hm .. do řekněme neznámý krajiny bych sama s dětma prostě nešla, jo (...)
takhle třeba po republice nebo to, to bych jako s nima klidně jako sama jela, jo, ale do
prostředí, který neznám a kde se necejtim jako úplně v kramflekách, tam bych sama
s dětma nejela.“ (Vendula)*

Jak je zjevné, pro paní Vendulu není německé příhraničí, vzdálené tři kilometry od jejího domu, jen nezajímavé – ale dokonce ho považuje za *neznámou krajinu*, kde by se bála. Pro některé obyvatele výběžku tedy není hranice pouhým symbolickým rozdělením dvou suverénních států, které jsou však dnes součástí jednoho společného celku (EU) – ale skutečnou bariérou, fyzickým předělem světa známého a neznámého, bezpečného a nebezpečného. V tomto kontextu ostatně ostře vystupuje liminální charakter hranice a možná interpretace překračování hranic jako na rituálu přechodu (Genep, 1997).

4.4.2 Přeshraniční spolupráce

Hranice nejsou překračovány jen fyzicky, konkrétními osobami – ale také prostřednictvím projektů přeshraniční spolupráce. Ve Šluknovském výběžku se tak děje především v rámci Euroregionu Nisa, neoficiálního sdružení pěti obcí zvaného Pětiměstí (Šluknov, Jiřikov, Oppach, Neusalza, Friedersdorf), Sdružení pro trvale udržitelný rozvoj Šluknovska a projektu cestovního ruchu Tolštejnské panství. Jinak zde fungují další, do značné míry neformální kontakty některých organizací (např. škol, hasičů, sportovců), spočívající především v jednorázových společných akcích. Jak bylo uvedeno výše, hledala jsem informátory mezi neangažovanými obyvateli Šluknova, takže nikdo z nich není v česko-německé spolupráci osobně zapojen; v rozhovorech se ale také ukázalo, že obvykle o žádné takové spolupráci ani nic bližšího nevědí. Můžeme sice zaregistrovat jakési „obecné povědomí“ například o tom, že nové cyklostezky byly budovány díky přeshraniční kooperaci, nicméně konkrétní spolky či projekty byl schopen jmenovat v podstatě jen jeden informátor (jehož manželka občas překládá z němčiny pro potřeby obecního úřadu ve Šluknově).

Informátoři sami uvádějí některé důvody, proč je podle nich přeshraniční spolupráce obtížná: vedle již zmiňované jazykové bariéry je to také nepříliš dobrá socioekonomická situace v blízkém německém pohraničí (vysoká nezaměstnanost, migrace obyvatelstva do jiných částí SRN), „*takže teď nemaj jako moc chut' řešit nějaký tydlety vztahy s Čechama dohromady se kamarádit a podobně, voni tam maj dost co dělat,*

aby se jako udrželi, aby nemuseli votad' vodejít, protože ten, tam je to snad eště horší než tady, s tou nezaměstnaností“ (Svatopluk). Pokud informátoři určité styky mezi Čechy a Němci registrují, jsou to především kontakty čistě osobní, mezi příbuznými a přáteli. Sdružení obcí Pětiměstí bylo známo pouze dvěma informátorům z deseti, a to díky informacím ve Šluknovských novinách (vydávaných radnicí).

Pokud si někdo na nějaký česko-německý projekt spontánně vzpomněl, pak to byl Euroregion Nisa. Ten je informátory chápán jako sdružení s čistě ekonomickými cíli a efekty, díky němuž byly opraveny například silnice či zavedena kanalizace; jindy jsou ale jeho pozitivní dopady na každodenní život zpochybňovány: *„Pokud v tom sdružení sou nějaký peníze, který by se mohly dát na vopravu cest, tak sem se nedostaly. Pozitivního nepocítuju nic...“* (Marek v komentáři marné snahy obyvatel odlehlejší osady, kde žije, o opravu silnice). Ačkoli se ne vždy setkáme se skepsí k možnému pozitivnímu vlivu Euroregionu Nisa na rozvoj oblasti, vyjadřovali moji informátoři pochybnost, že by se mohl stát základem kulturní integrace svých členů: jeho funkcí *„je touha získat vod nějakýho společenství prachy na to, aby se to tady zlepšilo. Že jinak dávat dohromady Němce, Poláky, Čechy co tady žijou, jo, ty se bud' dohromady daj při svym každodennim styku, nebo nedaj, to je umělý takový, myslim že to je podklad ekonomickej.“* (Svatopluk).

Tím se dostáváme ke klíčové otázce: jak je samotná hranice a blízké německé pohraničí vnímáno obyvateli Šluknova (s nimiž jsem mluvila) a lze hovořit o tom, že hranice z myslí lidí poznenáhlu mizí?

Odpověď je do značné míry dána již v předchozím textu. Tak docela jednoznačná ale není, což se ukazuje, když s informátory dál hovoříme o překračování hranic: ukáže se totiž, že se do Německa přeci jen chodí – respektive, člověk se tam občas může zatoulat při výletech, procházkách lesem nebo třeba při hledání hub. I tady se objevuje určité rozpětí pocitů: někdo hranici silně vnímá a nepřekračuje – *„No tak po lese chodim .. když se deme projít, tak samozřejmě vobčas zajdeme i k tý hranici, ale do Německa nechodíme“* (Marek); někdo pocítuje přítomnost hranice poněkud složitěji – sice ji překračuje, ale rozhodně ji *intenzivně* vnímá:

A: Takže to je součást toho regionu?

Z: V tudle chvíli ne, furt tam vidim hranici, furt ty hranice tam vidim, no.

A: Takže jako tvůj prostor, kde žiješ, končí u hranic?

Z: *No, to už bych taky až tak neřek, protože když chodíme na houby, tak už chodíme i do Německa, takže jako .. ne, ale každopádně to vnímáš, jo, protože tam deš a když přijdeš, deš po té cestě, tak vlastně tam, kde sou hranice, tak sou výkopy, aby tam lidi nepašovali auta, jo, takže už přes tohle vnímáš že furt, i když sme v Unii, tak furt vnímáš ty hranice hodně jako .. hodně intenzivně, jo, pořád tam sou .. s tím nic nenaděláš. Ale určitě, určitě nevnímám šluknovskej region jako nějakej Euroregion Nisa nebo něco takovýho, i když tady je nějaký jako, hmm, Spree se to jmenuje nebo tak nějak se to jmenuje, že to, že se tady navazujou ty přátelský vztahy, ale .. je to v začátku všechno.*

(Zbyněk)

V tomto narativu je silné vnímání hranice vyvoláváno příkopy, zabraňujícími pašování aut: a tedy, setkáváme se zde s variantou, kdy je vědomí hranice uchovááno a posilováno prostřednictvím *reflexe nelegálních aktivit*, které se s hranicemi spojují (obdobný efekt může mít obecné povědomí o ilegální migraci nebo pašování zboží). Paradoxně je to tedy *právě překračování hranice*, byť ilegální, které v tomto případě posiluje intenzivní vnímání její fyzické existence.

Ačkoli se i dle vyprávění dalších informátorů při „chození na houby“ občas hranice setře, potvrdili ostatní totéž, co řekl Zbyněk - že německé příhraničí není součástí jejich každodenního života, a to ani prakticky, ani emocionálně, a že Euroregion Nisa ani jiný přeshraniční „region“ rozhodně nevnímají jako celek, k němuž by se jakkoli vztahovali. I mezi ostatními informátory se objevil názor, že se zde začínají, velice nenápadně a ojedinele, navazovat *přátelský vztahy* a vznikat jakési mosty mezi českou a německou stranou : „...jsou takový ty prvky jako koupaliště anebo ty obchodní styky“ (Václav); nicméně tyto zatím nepříliš četné přeshraniční vazby nevytvářejí v současné době (i přes snahu a rétoriku některých institucí a jedinců) u informátorů pocit sounáležitosti a provázanosti české a německé příhraniční oblasti, které jsou (zatím?) považovány za odlišné a oddělené. Pouze jediný z informátorů výslovně předpokládá, že do budoucnosti „*sou tady možnosti, že se to bude prostě asimilovat to pohraničí česko – německý – polský*“, protože je chápe jako jednu oblast s podobnými charakteristikami: „*když to tak člověk vezme tak tydlety městečka jak v Německu tak v Polsku tak tady, ty maj*

dost společnejch věcí, takovej charakter, to jako .. je to i tím, že to byli textiláci všechno tady, žejo, ať Němci, Češi tak Poláci, takže i tohleto tady do určitý míry determinuje ty lidi, nebo to prostředí .. to ten ta drsná krajina, nebo krajina, počasí, to je taky tady takový společný všem, je to fakt, na severu sou na tom líp a na jihu na tom líp než my tady, no, je to zajímavý, ale je to tak“ (Svatopluk). Aniž bychom se tedy pouštěli do spekulací, spokojme se s konstatováním, že takový postoj je v současné době mezi neangažovanými přistěhovanými obyvateli pohraničí spíše ojedinělý.

4.4.3 Přeshraniční identita?

Pokud předchozí stručně shrneme, ukázalo se, že nikdo z těch, s kým jsem ve Šluknově hovořila, netematizuje v rozhovorech běžně blízkost hranice jako něco zásadního a neustále patrného; o svém životě nemluví informátoři spontánně jako o životě v blízkosti hranic. Tím ovšem nemá být řečeno, že by nereflektovali / nekomentovali / nestěžovali si na celou řadu problémů, které se situovaností města v pohraničí souvisejí (negativní důsledky výměny obyvatelstva; cílené sestěhovávání Romů; negativní dopady současné restrukturalizace ekonomiky - vysoká nezaměstnanost, způsobená dřívější výraznou převahou průmyslu v oblasti; vzdělanostní struktura s nedostatkem vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva; nedostupnost některých služeb; nevyhovující dopravní infrastruktura; nedostatečná kulturní nabídka ...) – tyto problémy jsou ale ve vyprávění připisovány periferní geografické poloze města (jeho vzdálenosti od centra - Prahy; geografické izolovanosti výběžku) a jeho malému významu (např. z hlediska velikosti), nikoli samotnému faktu přítomnosti hranice. Jako jediný patrný dopad blízkosti hranice (respektive hraničního přechodu) na své životy informátoři výslovně zmiňují velký počet Němců ve městě a s tím spojené ekonomické efekty. Oni sami překračují hranici spíše zřídka a ani nemají příliš zájem ji překračovat – ani v podobě přeshraniční spolupráce jakéhokoli druhu, ani doslovně, fyzicky. Pokud tak záměrně činí (neboť občas přejdou hranice nevědomky), děje se tak spíše výjimečně a mají k tomu jen několik konkrétních a omezených důvodů (sběr hub, turistické a cyklistické stezky, koupaliště). Hranice je pro ně něčím, co lze velice snadno překročit, je-li to třeba nebo je-li k tomu důvod – ovšem ten povětšinou chybí.

Vidíme, že informátoři formulují svůj vztah k hranici a německému příhraničí pragmaticky – přes hranici se chodí (nebo spolupracuje), jen když „je proč“. Na české

straně hranice, ve výběžku, se lidé přesunují mezi jednotlivými městy za prací a do škol, případně na úřady, k lékaři, na nákupy. V „praktické“ sféře života je tedy za hranici nic „netáhne“, není vůbec třeba hranici překračovat, lidé se nedostávají do situací, které by je nutily „zajet do Německa“. Ve sféře soukromého života je situace podobná: jen málokdo má za hranicí přátele či příbuzné, takže ani osobní kontakty nejsou v současné době motivací k překročení hranic. Jedinou oblastí, v níž se alespoň potenciálně ukazuje reálná možnost běžnějšího pohybu přes hranice je sféra volného času, odpočinku, rekreace. Zde se setkáváme se dvěma fenomény: za prvé, tuto skutečnost reflektují (neinvestiční) projekty přeshraniční spolupráce, v nichž je akcent kladen na projekty v oblasti turistického ruchu (cyklostezky, naučné stezky, případně větší projekty – k nim více v další části práce) a na projekty „people to people“, kdy společně provozované neformální, volnočasové aktivity (vzdělávací, zábavné, sportovní atd.) mají rozhojnit „soukromé“ motivace k překračování hranic. A za druhé – i přes vznik a existenci přeshraničních projektů, i přes to, že obyvatelé Šluknova příležitostně některé již realizované projekty využívají (stezky, koupaliště) a každodenně se setkávají s reprezentacemi oblasti Šluknovského výběžku (a Šluknova) jako součástí širšího přeshraničního společenství (k tomu rovněž viz druhá část práce), do značné míry to (zatím?) neovlivňuje jejich subjektivní narativní identifikace s prostorem. V tuto chvíli zřejmě není motivace k překračování hranic dostatečně silná; v rozhovorech, které jsem vedla, nikdo **nevyjadřoval pocit rozpouštění nebo zanikání státní hranice**. Informátoři vyjadřovali pocit *lokální identifikace* se zeměpisně vymezeným, státní hranicí určeným Šluknovským výběžkem - existence „přeshraniční“, „euroregionální“, neřku-li „evropské“ identity se v uskutečněných rozhovorech neukázala (ačkoli někteří v budoucnu takový vývoj připouští či očekávají). Nelze říci, že by se z rozhovorů dalo soudit přímo na uzavírání se kontaktům s blízkým německým pohraničím - na druhou stranu ale těžko můžeme na základě vyprávění informátorů říci, že by byli ve vztahu k otevírání hranic nějak „dychtiví“, nadšení, bezvýhradně otevření. Proto se přikloňuji k interpretaci a popisu vztahu mých narátorů (a tedy přinejmenším části obyvatel Šluknova) k blízkému německému příhraničí jako vztahu indifference.

5. Výzkum: část druhá

5.1 Východiska

Předchozí kapitola skončila konstatováním, že na základě uskutečněných interview nemůžeme na Šluknovsku identifikovat vznikání přeshraniční identity. Jak ovšem bylo v textu opakovaně uvedeno, nikdo z informátorů nepatřil mezi osoby veřejně angažované nebo aktivní v místních spolcích či sdruženích. Vyprávění těchto obyvatel Šluknova můžeme analyzovat jako jednu rovinu narativní konstrukce lokální identity - kterou budeme moci v následujícím textu porovnat s dalšími. Schéma „rovin“ utváření identity se pro naše účely hodí – použijeme proto pro jejich rozlišení modifikaci modelu analýzy etnických procesů, jehož autorem je F. Barth (Korhonen, 2003, s. 11; Ruotsala, 2003, s. 125; Siivonen, 2003, s. 155 – 156). Ten pro analytické účely rozlišuje tři úrovně vytváření a mobilizace identity (které samozřejmě nelze mechanicky separovat – mohou se překrývat, nebo střídát dle rolí, které jedinec v danou chvíli přebírá): makro-rovinu, střední rovinu a mikro-rovinu. Makro-úroveň představuje rámec pro další dvě roviny; jedná se o „oficiální identity“ definované státem a dalšími institucemi (např. státní legislativa; menšinová/regionální politika EU atd.). Střední rovina je doménou názorových vůdců, lokálních organizací a aktivistů; většinou v médiích či veřejných debatách prezentované identity (etnické/lokální) jsou značně homogenizované a zjednodušující, neboť záměrem těchto reprezentací je vytvořit obraz „komunity“ a motivovat lidi k dosahování společných cílů (ať už ekonomických či etnických/lokálních). Mikro-úroveň se týká jedinců a individuálního utváření identit jak v proměnlivých kontextech jejich vlastních biografii, životních situací, zkušeností, potřeb a interakcí s ostatními jedinci i minulostí – tak i ve střetávání se a vyrovnávání se s reprezentacemi identity na mezo- a makro-rovině. Identity, které můžeme odhalit na mikro-úrovni se mohou výrazně odlišovat od ostatních dvou rovin (Ruotsala, 2003, s. 125; Siivonen, 2003, s. 155 – 156).

Interpretace terénního výzkumu ve Šluknově, která byla prezentována v předchozím textu, představuje v rámci toho modelu narativní konstrukci lokální identity na *mikro-úrovni*. Ukázalo se, že ve vyprávěních můžeme nalézt a popsat různé *narativní postmigrační strategie*, jejichž prostřednictvím dochází k *re-teritorializaci lokálních identit* přistěhovalců. Tyto *lokální identifikace* se týkají geografické a správní oblasti Šluknovského výběžku a nepřekračují, alespoň dle analyzovaných rozhovorů, limity státní hranice; blízké německé pohraničí není narátory pocíťováno nebo prezentováno jako součást každodenního žitého prostoru.

Již v předchozím textu ale bylo zmíněno, že se ve Šluknovském výběžku setkáváme také s různými lokálními aktivitami, spolky, sdruženími. I tito aktéři Šluknovsko nějak vnímají a *reprezentují* – a jimi vytvářený obraz oblasti se může lišit, i dost podstatně, od toho, s nímž jsme se setkali u místních obyvatel. Z pohledu Barthova modelu můžeme tyto reprezentace abstrahovat jako *mezzo-úroveň*, na jejíž analýzu, samozřejmě u vědomí schematičnosti tohoto rozdělení, se zaměříme v následující části.

V následujícím textu se opakovaně setkáme s konceptualizací Šluknovska jako součásti nějakého „*regionu*“ (případně „*euro-regionu*“) – nebo naopak některé části Šluknovského výběžku jako samostatného „*mikro-regionu*“. Význam pojmu „*region*“ je ovšem, jak už tomu bývá u pojmů užívaných současně ve vědeckém i lidovém diskurzu, dosti mnohoznačný. Abychom se vyhnuli nedorozumění, je třeba rozlišit význam pojmu *region* jako *analyzované kategorie* (jak tuto kategorii užívají aktéři) – a jako *analytické kategorie* (jak termínu rozumí analyzující autor). Významy, skryté pod představou „*regionu*“ v různých veřejných reprezentacích zkoumané oblasti, budou jedním z předmětů analýzy v následujícím textu; autorka sama vychází z konceptualizace „*regionu*“ jako kategorie sociálně konstruované, která je dynamickým sociálním fenoménem – „*region*“ se vyvíjí a je postupně institucionalizován a „realizován“ jako součást (proměnlivé) teritoriální organizace určitého území (Eger, 1996, s. 15 – 16). Předpokladem „uskutečňování“ regionu není nutně společný jazyk, kultura či historie území – ale existence sociálních institucí, které určité území jako region reprezentují a činí jej jako „*imagined locality*“ „přítomným“ ve veřejném prostoru (od malých „mikroregionů“ až po celá rozsáhlá, vnitřně diferencovaná území - příkladem zpřítomňování může být politický diskurz, referující o regionu „jihovýchodní Evropy“, případně dříve „Balkánu“, přičemž v obou případech je hranice tohoto „regionu“ nejasná a trvale vyjednávaná jak zvenčí (EU např.), tak těmi, kdo jsou, mohou, chtějí či nechtějí být do toho konstruktů zahrnování, podrobně viz Bechev, 2004). Zkoumání „regionů“ je vždy svázáno s tématem identity: „uskutečňování“ a reprezentování regionu prostřednictvím sociálních institucí nemusí znamenat, že je tento region také někým jako region subjektivně pocíťován, že je určitému geografickému území přisuzován též symbolický význam, že se s daným teritoriem někdo *jako s regionem identifikuje*. Zároveň je problém „regionu“ vlastně vždy problémem „hranic“: jaká jsou kritéria pro distinkci „my“ x „oni“, neboli, jak je utvářena hranice konstruovaného regionu, jak jsou rozdíly uvnitř „regionu“ překonávány ve prospěch difference vůči „venku“, jaká je diskurzivní praxe „bordering

(vytváření hranice)“ - „othering (vytváření „Jiného“)" - „ordering“ (utváření řádu) (Houtum, Naerssen, 2002)?

„Regiony“ a jejich vytváření (případně „existence“) se dostaly do centra pozornosti poprvé v 60. - 80. letech 20. století v souvislosti se západoevropským etnoregionalismem (etnoregionalismus – „instrumentalizace místních zájmů tak, aby se mohly stát předmětem lokální politiky“, kdy je častá formulace lokálních požadavků v etnických kategoriích - Lozoviuk, 2005, s.77). V současné době jsou velice frekventovaným tématem (ve sféře politiky, v mediálním diskurzu, nebo jako předmět vědeckého zájmu) především v souvislosti s prosazováním představy „Evropy regionů“ a na ní navazující regionální (strukturální) politikou Evropské Unie, která se díky objemu finančních výdajů stává stěžejním ekonomickým (a též politickým) nástrojem EU⁴¹. V následujícím textu se ale regionální politikou EU podobněji zabývat nebudeme⁴² – zde postačí zdůraznění skutečnosti, že především podpora regionální politiky (konkrétněji – přeshraniční spolupráce regionů) ze strany Evropské Unie, v první řadě finanční (v příhraničních regionech EU alokovaná ve fondech Interreg IIIA; v předvstupním období ve fondu Phare CBC) je podstatným a často rozhodujícím hybatelem mnohých přeshraničních aktivit a spolupráce.

5.2 Analyzované subjekty

Na počátku představím subjekty, které působí na území Šluknovského výběžku a jejichž činnost byla v této části výzkumu analyzována. Jedná se o občanské sdružení „Společnost pro trvale udržitelný rozvoj Šluknovska“, které se podílí na realizaci projektu „Krajina podstávkových domů“; dvě sdružení obcí - mikroregiony „Tolštejn“ a „Sever“; a lokální kontext překračující, avšak místní dění ovlivňující aktér Euroregion Nisa. Na území výběžku působí samozřejmě i další subjekty – sdružení obcí „Sdružení pro rozvoj Šluknovska“, neformální a neoficiální přeshraniční sdružení pěti obcí – tzv. Pětiměstí; občanské sdružení Spolek přátel Krásné Lípy a další; také jej zasahuje činnost spolků, které se nezaměřují přímo na Šluknovsko (Klub českých turistů, Klub českého pohraničí, České Švýcarsko o.p.s. atd.) - a to nejen českých, ale i německých (např. „Spolek pro rozvoj hraničního regionu „Horní Mandava/prameny Sprévy“). V předkládaném textu se

⁴¹ V rozpočtovém období 2007 – 2013 má regionální politika předstihnout ve výdajích Společnou zemědělskou politiku EU (Dočkal, 2005, s. 9)

⁴² K regionální politice EU viz např. Perkmann, M., 2002a)b); Jerneck, 2000; Turnock, 2002; Rumpel, 2004, s. 151 – 162; Dokoupil, Jeřábek, 2004, s. 163 – 178; Dočkal, 2005, s. 9 – 36

nebudeme zabývat všemi vyjmenovanými aktéry, neboť ne všichni reprezentují území své působnosti (Šluknovský výběžek, nebo jeho část) jako nějak specifickou teritoriální jednotku. Zaměříme se pouze na „případové studie“, které se pokusí zachytit a interpretovat tři různé podoby veřejné reprezentace téže geografické oblasti - území (nebo části) Šluknovského výběžku. Výzkum se zaměřil pouze na obrazy oblasti vytvářené na české straně, ovšem u vědomí, že ty mohou být ovlivněny činnostmi přeshraničních partnerů uvedených subjektů (což ale bude v textu reflektováno). Vedle rozhovorů s představiteli spolků a sdružení byly analyzovány také různé materiální reprezentace oblasti z jejich produkce – především letáky, brožury, mapy, periodika a internetové prezentace. Doplněním znalosti terénu pak bylo pozorování, především účast na některých lokálních akcích⁴³.

5.3 „Přirozené“ „regiony“?

Ve Šluknovském výběžku nalezneme v současné době dva svazky měst a obcí, které se prezentují jako specifické teritoriální jednotky – takzvané „mikroregiony“: mikroregion Tolštejn a mikroregion Sever. Obě sdružení deklarují podobný cíl: rozvoj oblasti prostřednictvím zvýšení turistického ruchu. Podívejme se nyní, jak tato dvě sdružení reprezentují „svá území“.

Mikroregion Tolštejn

Mikroregion Tolštejn zvýrazněn zeleně⁴⁴.

⁴³ K teoreticko-metodologickým východiskům viz kap. 1 a 2; historický a geopolitický kontext kap.3

⁴⁴ Zdroj: <http://www.tolstejn.cz/cz/index-mikroregion.htm>

Mikroregion Tolštejn byl jako dobrovolný svazek obcí založen **8. 9. 1999** a tvoří jej obce Dolní Podluží, Doubice, Horní Podluží, Chřibská, Jiřetín pod Jedlovou, Krásná Lípa, Rybiště a Varnsdorf. Ve stanovách se dočteme, že členy jsou právě uvedené obce, neboť „*se rozkládají na úpatí nejvyšší hory okresu Děčín, Jedlové. Tyto obce tvoří jak přírozené spádové území, tak i přírozené hranice turisticky atraktivní oblasti*“ (Stanovy DSO Tolštejn⁴⁵). Webové stránky k tomu dodávají, že záměrem bylo „*sdružit síly a prostředky především ke zvýšení turistické návštěvnosti tohoto kraje*“⁴⁶. Jako přednosti „regionu“ jsou zdůrazňovány především krásná a nepoškozená příroda (internetová prezentace upozorňuje, že „*Mikroregion zasahuje do tří chráněných území – NP České Švýcarsko, CHKO Labské pískovce a CHKO Lužické hory... Podle statistik ČHMÚ patří mikroregion mezi lokality s nejčistším ovzduším v celé ČR*“⁴⁷) a také historické a technické památky, jež se na tomto území nacházejí. Sdružení obcí Tolštejn se zaměřilo na prezentaci-propagaci svého „mikroregionu“ jako přírozeně vymezeného celku a (proto) lákavého turistického cíle, přičemž hlavním účelem takovéto veřejné reprezentace je pochopitelně ekonomický rozkvět oblasti, který by s sebou rozvoj turismu přinesl.

Tento záměr vyvrcholil v podobě projektu „Tolštejnské panství“ (název dle skutečného historického panství, spravovaného přibližně ve 14. –16. století z hradu Tolštejn), jehož je svazek obcí Tolštejn iniciátorem. „Panství“ bylo na území celého výběžku slavnostně vyhlášeno 2. 6. 2001 a doprovází jej hra nazvaná „Vandrování po Tolštejnském panství“, která ale překračuje hranice i do blízkého německého příhraničí a stejně tak hlouběji do českého vnitrozemí (např. Česká Lípa, nebo Děčín). Podobné projekty najdeme i jinde, asi nejznámější je Valašské království. K této hře se ale ještě vrátíme níže.

Mikroregion Tolštejn jakožto území vymezené výčtem obcí a deklarativním odkazem na svou „přírozenost“ není zakotven v povědomí obyvatel Šluknovského výběžku (jak plyne z první části textu); běžně je ale zaměňován s územím „Tolštejnského panství“, na němž probíhá hra „Vandování“ – ačkoli toto území, jak ještě uvidíme níže, je podstatně větší než samotný mikroregion.

⁴⁵ <http://sprs.sluknovsko.cz/tolstejn/stanovy.htm>

⁴⁶ <http://www.tolstejn.cz/cz/index-mikroregion.htm>

⁴⁷ <http://www.tolstejn.cz/cz/index-mikroregion.htm>

Mikroregion Sever

Mikroregion Sever zvýrazněn šedozeleně. ⁴⁸

Druhé sdružení, o němž se zmíníme, je Dobrovolný svazek obcí (DSO) Sever, označovaný jako „mikroregion Sever“, který byl založen 11. ledna roku 2000 starosty obcí severní části výběžku „k ochraně jejich společných zájmů a k zmožení sil a prostředků při prosazování záměrů, přesahujících svým rozsahem a významem každou účastnickou obec“ (Stanovy sdružení). Dnes jsou členy obce Dolní Poustevna, Jiříkov, Lipová, Lobendava, Mikulášovice, Rumburk, Staré Křečany, Šluknov, Velký Šenov a Vilémov. Když začneme pátrat po motivaci založení tohoto svazku, přečteme si na jeho webových stránkách následující text: „*Inspirací pro ustavení DSO SEVER byla úspěšná činnost mikroregionu Tolštejn, který nezávisle na společných činnostech Sdružení pro rozvoj Šluknovska řešil svá specifika a využíval přednosti a zvláštnosti svého teritoria především k rozvoji cestovního ruchu. To se v severozápadní části Šluknovského výběžku zatím nedělo a někteří starostové to považovali za nedostatek. Z toho důvodu svolala starostka města Velkého Šenova ing. T.V. první informační jednání na téma vzniku nového mikroregionu, který dostal pracovní název SEVER. Uskutečnilo se 21. září 1999 v restauraci Klub pod kostelem ve Velkém Šenově. Pozváno bylo deset starostů, kteří zastupovali obce a města Velký Šenov, Dolní Poustevna, Lobendava, Vilémov, Mikulášovice, Lipová, Šluknov (uvažovaný základ mikroregionu) a dále Rumburk, Jiříkov a Staré Křečany“⁴⁹. Abychom se neodvolávali pouze na internetovou prezentaci, citujme předsedu DSO Sever: „Původně vzniklo, nejdřív bylo to Tolštejnsko, nebo ten Tolštejn, protože tam se to soustředilo, tam měli těch turistických zájmavostí víc, a vokolo hradu*

⁴⁸ Zdroj: <http://www.varnsdorf.cz/showdoc.do?docid=277>

⁴⁹ <http://www.mikroregionsever.cz>

Tolštejn, tam začali hrát tu hru Tolštejnský panství nebo Vandrování po Tolštejnském panství, který, nebo ke kterému nás nepotřebovali. A Šluknovsko, ten sever byl vlastně plonkovej, nikdo se vo něj nestaral, no a takže my, když sme, nebo když vyráželi právě na nějaký veletrhy, tak se mluvilo furt jenom vo Tolštejně, vo Dolním Podluží, vo Horním Podlužím, ale vo Vilémově, Dolní Poustevně nikdo nevěděl, takže sme řekli, že to nejde a musíme si udělat svoje vlastní, a proto vzniknul tady ten Sever, protože i ty podmínky pro rozvoj turismu sou tady u nás trošičku jiný. Tak proto vzniklo tohleto sdružení...“ (pan Předseda).

V takto utvářeném narativu nalézáme zdůraznění toho, že i Sever vznikl za účelem pozvednutí cestovního ruchu v oblasti; zdá se také logické, že se nechal inspirovat úspěšnou činností Tolštejna – a zároveň, že se starostové severních obcí výběžku cítili mikroregionem Tolštejn poněkud zastíňováni. Ještě ostřeji ale vyjde konkurenční charakter Severu na světlo, když se pozorněji podíváme na data založení Tolštejna a prvního jednání o založení DSO Sever: 8. 9. 1999 (Tolštejn) a 21. 9. 1999 (jednání o Severu). Prakticky v zápětí po založení mikroregionu Tolštejn začínají starostové ostatních obcí rokovat o podobném uskupení ve zbývající části výběžku; a již v lednu následujícího roku je druhý mikroregion uveden v život. Také ve veřejné prezentaci Severu jako ideální turistické destinace můžeme spatřovat konkurenční zájmy: ačkoli se referuje o jiném „mikroregionu“, je jeho propagace v mnoha ohledech stejná jako u Tolštejna⁵⁰.

Kromě pravidelných setkání starostů členských obcí bylo nejvýraznějším počinem Severu za účelem naplnění vytyčených cílů vydání informační brožury – průvodce „Mikroregion Sever“ v roce 2001 (reprint v roce 2006), zadání a vypracování Strategie rozvoje Mikroregionu Sever⁵¹ (veřejná prezentace v roce 2005), realizace putovní výstavy „Krásy Severu“ v roce 2004 (která vznikla opět hlavně proto, že: „*Mikroregion SEVER neměl dosud svou vlastní samostatnou prezentační výstavu nebo expozici, takže na turistických akcích, veletrzích nebo výstavách bývá pouze přiřazen jako vedlejší produkt k Tolštejnskému panství nebo k expozici Ústeckého kraje, což je pro propagaci oblasti s*

⁵⁰ Například v brožurě – průvodci mikroregionem Sever se dočteme, že „*Mikroregion Sever se nachází na území patřícím k lokalitám s nejčistším ovzduším v České republice (...) Území mikroregionu Sever svou částí zasahuje do Chráněné krajinné oblasti Labské pískovce – na jihu a jihozápadě, a do Národního parku České Švýcarsko – na jihu.*“ (Mikroregion Sever, 2001, s. 2), což je základní charakteristika, jakou jsme výše citovali i pro mikroregion Tolštejn

⁵¹ Ve věci „Strategie rozvoje“ je třeba říci, že podobné strategie si nechával vypracovat i Mikroregion Tolštejn a také SPRŠ. Tyto dokumenty jsou si velice podobné, a to jak z hlediska analýzy oblastí, tak také z hlediska doporučených priorit, cílů a opatření. Neprováděla jsem ale podrobnou analýzu textů, proto je tento poznatek spíše námětem k dalšímu zkoumání.

*mnoha zajímavostmi nedostatečné.*⁵²) a také zahájení přeshraničního programu rozvoje cestovního ruchu pro oblast Šluknovska a Horní Lužice (první schůzka česko-saských pracovních skupin proběhla v květnu 2005, kdy započala první fáze shromažďování informací o možnostech turistického využití oblasti).

Zajímavá je pro nás deklarace vymezení Severu: „mikro-region“ Sever je tam, kde *není* mikroregion Tolštejn; sdužily se v něm obce, které zůstaly po založení Tolštejna „bezprizorní“. Mikroregion Sever je tomto ohledu dobrým příkladem toho, že důraz na *negativní diferenci* vůči „venku“ (tedy praxe „othering“), v tomto případě vůči již existujícímu jinému mikro-regionu, může být dostatečným jednotícím prvkem pro „bordering“ - ustavování nové prostorově ohraničené jednotky. Zároveň je na základě realizovaného výzkumu možno konstatovat, že existence ani činnost DSO Sever není na Šluknovsku nijak patrná v každodenním životě a ani sami obyvatelé obvykle o fungování toho svazku vůbec nevědí. V terénu se nesetkáváme s veřejnou prezentací mikroregionu (jako by byly např. mapy nebo informační tabule s logem Severu apod.) a tak jsou pro místní občany jediným možným zdrojem informací o tomto sdužení občasně zprávy ve Šluknovských novinách. Mikro-region Sever tedy existuje jako instituce a jako konceptuální celek, vyvíjí i určité aktivity – ale jako prožívaný prostor, obdařený významy, nebyl „realizován“, neboť není ukotven v povědomí svých obyvatel, není součástí jejich „mentálního obrazu“ oblasti (= „image prostoru“ – „všeobecná mentální představa o části fyzického světa“, Lynch, 2004, s. 4)

Na území Šluknovského výběžku byly tedy v odstupu pouhého půl roku založeny dva svazky obcí – mikroregiony, s deklarovaným prioritním cílem podpory rozvoje turistického ruchu (a s tím spojeným hospodářským oživením) na svém území. I přes některé rozdíly se zde setkáváme s jednou možnou podobou reprezentace určitého geografického území, přičemž v obou případech je základním limitem ohraničení mikroregionu státní hranice, kterou nepřekračují.

Oba svazky obcí – Tolštejn a Sever - reprezentují svá území („mikroregiony“) jako turisticky zajímavou destinaci, která má i přes některé nedostatky co nabídnout. Lákavost

⁵² <http://www.mikroregionsever.cz/>

uvedených mikroregionů má spočívat v obraze „přirozených“ celků, které se odlišují od celků jiných a právě jejich specifika z nich činí obzvláště vhodný cíl pro turismus a volnočasové aktivity. V tomto případě je velice žádoucí symbolické „zpřítomnění“ mikroregionů ve veřejném prostoru; jejich specifická je nutno především vyjednat a „uskutečnit“. Vedle územního vymezení mikroregionů, vzniku jejich názvů a vytvoření vlastních institucí je cílem také institucionalizace mikroregionů jako *součástí regionálního systému a regionální identity* (Eger, 1996, s. 16). Ani v jednom případě se ale ve veřejném prostoru s existencí mikroregionů prakticky nesetkáváme, v případě mikroregionu Tolštejn je navíc svazek obcí i mikroregion, který zastřešují, zaměňován s produktem turistického ruchu stejného názvu.

Z konfrontace s první částí práce (především s kapitolou 4.4.) vyplývá, že ani jeden mikroregion nepředstavuje území, jemuž by byl obyvateli subjektivně přikládán nějaký význam, se kterým by se někdo jakožto s „regionem“ identifikoval (nebo by jej za takový považoval). Ani v tom smyslu, že by mikroregiony institucionalizovaly již kognitivně existující „region“ – ani v tom smyslu, že by svou institucionalizací a veřejnou prezentací takový kognitivní prostor vytvářely. Oba tyto mikroregiony jsou příkladem konstruování „regionu“ jako významuplného celku na úrovni místních politických aktérů (na „střední úrovni“ výše uvedeného Barthova modelu), která se nijak nepřekrývá s lokálními identifikacemi, jak je v narativích prezentují obyvatelé Šluknova (resp. ti, kteří byli ve výzkumu dotazováni).

5.4 Pojd'me na výlet I. , aneb cesta imaginace

Vandrování po Tolštejském panství

Jak vyplývá z dostupných dokumentů i rozhovorů, mají oba mikroregiony konkurenční charakter, a to nejen v oblasti obdobné prezentace-propagace území „svého“ mikroregionu jako turistického lákadla - ale také z hlediska finančních zdrojů. Když ale byla v roce 2001 započata hra „Vandrování po Tolštejském panství“, jejímž iniciátorem byl svazek obcí Tolštejn⁵³, stal se DSO Sever jejím

⁵³ Svazek obcí Tolštejn je zřizovatelem Agentury pro rozvoj Tolštejského panství o.p.s. (ARTP), která v současné době hru organizačně řídí. Svazek obcí Tolštejn také Hru dotuje z příspěvků obcí. Agentura rozvoje Tolštejského panství však nezajišťuje pouze Vandrování, ale také prezentaci výběžku, obou mikroregionů, případně obcí na veletrzích cestovního ruchu a výstavách. V tom případě je ale její činnost financována zainteresovanými subjekty – např. SPRŠ

spoluúčastníkem⁵⁴ – obce a podnikatelé v severní části výběžku se také zapojili do tohoto projektu, jehož cílem je „rozvoj cestovního ruchu a s ním spojená rozsáhlá a účinná propagace našeho, hlavně pro zájemce o aktivní odpočinek, velmi zajímavého regionu“⁵⁵. Nejen že společný (ekonomický) zájem zrelativizoval hranici mezi oběma „konkurenčními“ sdruženími a pro tento projekt je spojil, ale „Tolštejnské panství“ dokonce překročilo státní hranice: již od počátku byl tento projekt přeshraniční⁵⁶, hlavním partnerem je německá obec Schirgiswalde a ve hře jsou zapojeni poskytovatelé služeb ze Saska (muzea, infocentra, ale i podnikatelé). V současné době se na hře podílí celkem něco přes 150 poskytovatelů služeb na české i německé straně (infocentra, muzea, kulturní zařízení, turistické objekty a atrakce, restaurace, občerstvení, penziony, prodejny ...); podle odhadů pracovníků Agentury, která hru koordinuje, se hry na české straně aktivně účastní (tj. má Vandrovni pas, sbírá razítka i suvenýry) až stovky lidí⁵⁷. V předchozích dvou letech byla hra poněkud v útlumu – ale v roce 2006 došlo, podle slov ředitelky Agentury, k oživení a dalšímu „rozjezdu“ projektu. Antropologický výzkum není od toho, aby se snažil vypracovávat prognózy vývoje toho, co zkoumá – nicméně se zdá, i podle vyjádření některých účastníků hry, že tento projekt se v tuto chvíli vyvíjí, nestagnuje, a má určitý ohlas mezi lidmi, jak místními, tak návštěvníky výběžku.

Území Tolštejnského panství („pro zájemce o aktivní odpočinek velmi zajímavého regionu“) je teritoriálně vymezené nikoli výčtem obcí, nikoli narýsováním hranic „regionu/panství“ - ale pouze ochotou různých poskytovatelů služeb zúčastnit se této hry (a jeho existence je zároveň závislá na zájmu turistů o tento „produkt cestovního ruchu“). Na stejném principu stojí také skutečnost, že Hra překračuje státní hranice: nejde o nějakou formu oficiální přeshraniční spolupráce, finančně podporovanou evropskými fondy; nebylo třeba podepisovat smlouvy na „vyšší úrovni“ a pak „implementovat“ návrhy a opatření v lokálních společenstvích. Přeshraniční charakter Tolštejnského panství

⁵⁴ DSO Sever se ale na organizaci a realizaci „Vandrování“ finančně nepodílí.

⁵⁵ <http://www.tolstejn.cz/cz/index-vandrovani.htm>. Pravidla hry: může se zúčastnit každý, kdo si zakoupí Vandrovni pas. K Vandrovni pasu obdrží účastník mapu Tolštejnského panství, podle které může navštěvovat místa označená korouhví. Na těchto místech získá za minimální útratu (zakoupení vstupenky, pohlednice, občerstvení ap.) místní razítko do pasu. Za 12 různých razítek na jednom listu dostane na mýtech Tolštejnského panství krejčary. Na komerčních zastávkách může účastník získat tolštejnský krejcar okamžitě, a to za útratu nad 150 Kč (za každých 150 Kč získáte 1 krejcar). Krejčary je pak možné směnit na mýtech za různé suvenýry.

⁵⁶ Organizace hry ale není společná – „Němci a Češi si hru organizují sami“ (paní Nováková, ředitelka ARTP).

⁵⁷ Počet německých účastníků se odhaduje těžko – podle těch, kteří přijdou do infocenter, jich ale také není málo.

spočívá na dobrovolném podílu saských aktérů na něčem, co jim může přinést určitý prospěch (z rozvoje turistického ruchu) a výhody.

Projekt „Vandrování po Tolštejnském panství“ stojí na „ustavování prostoru praxí“. Co tímto spojením myslím? Idea Tolštejnského panství, reprezentovaného jako *území* (je např. vydávána „Mapa Tolštejnského panství“), se nedovolává nějakých „specifik“ oblasti, kterou zahrnuje, neaspiruje na reprezentaci tohoto „panství“ jako vnitřně homogenního celku, jenž by usiloval o legitimizaci svých hranic odkazem na jejich „přirozenost“. *Materializace* tohoto panství/regionu spočívá paradoxně v *imaginaci*: idea sice vychází z reálně existujícího hradu a panství, je ale rozvíjena pohádkovým motivem loupežníků, kteří se po staletí na hradě a v jeho blízkosti skrývali, a pokladu, jenž je schován kdesi na Tolštejně a jehož úkryt zná pouze dobrotivý loupežník Vilda, patron hry. Pohádkové prvky umožnily vytvořit jednoznačné a výrazné symboly, představující konceptuální rámec území (účastníci projektu mají Vandrování pasy Tolštejnského panství; mohou se stát poddanými panství na různé „společenské“ úrovni – vandrovník, poddaný, panoš, zeman, rytíř...; lze získat odměny – suvenýry s náměty hry; na různých místech výběžku se setkáváme s velkými dvoujazyčnými mapami „Tolštejnským panstvím na kole“; poskytovatelé služeb i různá informační střediska na území „panství“ umísťují na viditelná místa základní znak Tolštejnského panství – korouhev s tváří loupežníka Vildy atd.). Tyto jasné a čitelné symboly umožňují zakotvení smyšleného teritoriálního celku v obecném povědomí obyvatel území (což se ale zatím, mimo účastníků hry, zřejmě neděje).

Loupežník Vilda - Malý znak Tolštejnského panství⁵⁸

„Existence“ tohoto prostoru spočívá v jeho „realizaci“ – to znamená v přistoupení na pravidla hry, v aktivní imaginaci i v aktivní účasti. Teprve praxe, čin, dává tomuto imaginativnímu prostoru význam a ustavuje jej jako „reálný“, tedy jako takový, s nímž se

⁵⁸ Zdroj: <http://www.tolstejn.cz/cz/index-vandrovani.htm>

účastník hry může identifikovat - a jsou to také především hráči (nikoli obyvatelé území, které hra zahrnuje) kdo jsou výsostnými obyvateli Tolštejnského panství, jehož hranice jsou v tomto smyslu zcela individuální.

Možná je tento poněkud „fenomenologický“ způsob interpretace přehnaný; jeho smyslem ale bylo vyostřit kontrast mezi ustavením „regionu“ vymezením jeho teritoriálního rámce, vytvořením příslušných institucí, specifikací společného cíle a veřejnou reprezentací – a ustavováním regionu (teritoria) praxí, činem. Toto odlišení, upozorňuji, záměrně nemá být rozlišením utváření regionů „shora“ a „zdola“: v obou případech stojí v pozadí záměr skupiny lidí, kteří prezentují určité území (s více či méně jasnými hranicemi) jako součást jednoho, ačkoli různě specifikovaného, celku; rozdíl je jen v tom, jak to činí. Neumím a ani nechci posuzovat, nakolik představuje který region či projekt území, které je vnitřně homogenní a tedy „přirozené“ a které je vymezeno pouze pragmaticky a je tedy „umělé“⁵⁹. Tento text se záměrně takovému naturalizujícímu diskurzu vyhýbá.

Na závěr je ještě třeba uvést, že rozhovory s některými obyvateli výběžku ukázaly, že jim je velice často známo, že hra Vandrování po Tolštejnském panství existuje - ačkoli většinou nevědí, zda se jedná o projekt přeshraniční a ani neznají územní vymezení Panství. Nemůžeme tedy říci, že by se v tuto chvíli jednalo o takovou veřejnou prezentaci území, která by se stávala předmětem *regionální identifikace obyvatel výběžku* – na druhou stranu z toho ale můžeme usuzovat na její poznenáhle vstupování do povědomí obyvatel Šluknovska. Existuje ale skupina lidí, pro něž je Tolštejnské panství již skutečnou teritoriální jednotkou, součástí jejich vnitřní „mentální mapy“⁶⁰ této oblasti – a to jsou aktivní účastníci hry.

⁵⁹ Jiní autoři tak činí: „Při utváření euroregionů hraje vždy významnou roli jejich *územní vymezení*. Na jedné straně by měly víceméně reflektovat obdobné přírodní či socioekonomické podmínky, tedy respektovat přirozený vývoj oblasti včetně historické dimenze. Na druhou stranu se však uplatňuje přístup pragmatický, kdy začlenění zároveň představuje možnost „dosáhnout“ na finanční prostředky s příslušných zdrojů...“ (Jeřábek, 2004, s.83)

⁶⁰ Ve smyslu vnitřní představy prostoru, jeho image, jak jej užívá Lynch, 2004.

5.5 Pojd'me na výlet II., aneb cesta „percepce“

Krajina podstávkových domů

Podstávkový dům – Jiřetín pod Jedlovou (foceno 25.8. 2006)

Poněkud jiný charakter má další, rovněž přeshraniční projekt – „Krajina podstávkových domů (Umgebndeland)“. Tento projekt má své kořeny v „Plánu rozvoje agrárních struktur“ („Agrarstrukturelle Entwicklungsplanung - AEP“), který byl původně iniciován Svobodným státem Sasko⁶¹. Byl (a v současnosti ještě nadále je) realizován na území všech saských okresů a jeho cílem je analýza rozvojových možností regionů Svobodného státu Sasko a vytvoření strategie optimálního využití jejich potenciálu, s přednostním zaměřením na problémy zemědělství, lesnictví, vodohospodářství a turistiky⁶².

5.5.1 Společnost pro trvale udržitelný rozvoj Šluknovska (a co tomu předcházelo)

V roce 1997 byl Zemským úřadem Löbau-Zittau zadán projekt⁶³, jehož cílem bylo vytvořit „Plán rozvoje agrárních struktur“ také pro *přeshraniční region* v oblasti Horní Lužice a Šluknovského výběžku (území nazvané „Horní Mandava/Prameny Sprévy“). Tento projekt se prvotně týkal území osmi německých (Ebersbach, Neugersdorf, Walddorf, Eibau, Neueibau, Leutersdorf, Seifhennersdorf, Spitzkunnersdorf) a čtyř českých obcí (Rumburk, Jiříkov, Krásná Lípa a Studánka); první fáze rozvojové studie byla ukončena v roce 1999, následně začalo její zpracovávání pro celý Šluknovský

⁶¹ V roce 2003 již bylo plánování dokončeno pro 62% území Saska – viz

http://www.landwirtschaft.sachsen.de/de/wu/aktuell/downloads/Agrarbericht_2003_8.pdf

⁶²http://www.landwirtschaft.sachsen.de/de/wu/aktuell/downloads/Agrarbericht_2003_8.pdf

⁶³ Soukromé projekční „Korffově agentuře regionálního rozvoje“ v Drážďanech

výběžek⁶⁴. V rámci přeshraničního strategického plánu byly pro vytyčenou oblast formulovány jako žádoucí následující cíle: vytvoření všestranné kvalifikované struktury pracovních míst; účelné využití opuštěných průmyslových objektů; využití cestovního ruchu jako doplňující základny výdělků; zachování a posílení zemědělství jako důležitého faktoru hospodářství. Vzhledem k charakteru oblasti byly potenciály rozvoje spatřovány především v ekologickém zemědělství a lesnictví, v řemeslné výrobě, ve službách a v turistickém ruchu „úzce spjatém s krajinou“. Jako výrazné specifikum a fenomén, který by mohl napomoci rozvoji oblasti ve výše uvedených sférách, byla ve studii identifikována místní lidová architektura – takzvané „podstávkové domy“⁶⁵. Ostatně název přeshraniční varianty AEP zněl: „Plán rozvoje agrárních struktur – Krajina podstávkových domů“ (Výroční zpráva Společnosti TUR, 2001).

V roce 1999 byl na české i německé straně iniciován aktivními osobami, které se setkávaly v pracovních skupinách a na seminářích v průběhu plánování AEP (na české straně to byla především Ing. Zemanová, která se podílela na předchozím AEP) vznik dvou občanských sdružení: „Společnosti pro trvale udržitelný rozvoj Šluknovska“ (TUR Šluknovska) v Čechách a „Spolku pro rozvoj hraničního regionu „Horní Mandava/prameny Sprévy“ v Německu. První, ustavující valná hromada Společnosti TUR se však uskutečnila až v únoru 2001 a téhož roku v květnu uzavřela obě sdružení smlouvu o partnerství, na jejímž základě se začalo s aktivním rozpracováváním jednotlivých projektů (pan Zrzavý). Jak název napovídá, je hlavním posláním sdružení podpora opatření, vedoucích k trvale udržitelnému rozvoji (v návaznosti na výše uvedené cíle AEP)⁶⁶; stejnou měrou bylo ale od samotného počátku jeho existence záměrem rozvíjení česko-německé spolupráce. Přeshraniční charakter činnosti sdružení byl zdůrazněn nejen ve stanovách⁶⁷, ale setkáváme se s ním prakticky ve všech materiálech z provenience Společnosti TUR, zde např. úvodní text webové prezentace: *„Toto partnerství má ukázat, že lidé na obou stranách hranice chtějí svým dílem přispět k dobrým sousedským vztahům.*

⁶⁴ Na české straně byla za plánování odpovědná projektová manažerka Ing. Zemanová, vyškolená k tomuto druhu plánování v Sasku, která rovněž spolupracovala s Univerzitou J.E.Purkyně v Ústí nad Labem; podrobnější informace o realizaci plánování pro celý Šluknovský výběžek viz http://sprs.sluknovsko.cz/aep/aep_info2.htm

⁶⁵ http://sprs.sluknovsko.cz/aep/aep_info2.htm

⁶⁶ „Hlavním cílem společnosti je podpora opatření vedoucích k trvale udržitelnému rozvoji česko-německého pohraničí, regionu Šluknovského výběžku v oblasti sociální, kulturní, cestovního ruchu, ochrany životního prostředí a přírody. Jedná se především o realizaci projektů, programů a činností na území ČR, ale i přeshraničního charakteru, zaměřených na lokální a regionální rozvoj, ekologicky šetrnou turistiku, kulturní a vzdělávací akce, z kvalitní komunikace.“ (Stanovy sdružení)

⁶⁷ Viz předchozí poznámka

*Přátelské vztahy mezi členy sdružení a občany v pohraničí by se měly rozvinout v nejrůznějších oblastech.*⁶⁸

Prvotním záměrem obou spolků byla podpora co největšího množství aktivit, které by vedly k realizaci cílů, navržených v rámci AEP. Zaměříme-li se pouze na vývoj činnosti Společnosti TUR, z počátku je patrný entuziasmus a odhodlání podpořit realizaci širokého spektra projektů, inspirovaných výsledky AEP, a to nejen v oblasti cestovního ruchu, ale i zemědělství nebo vzdělávání (jak dokumentují webové stránky Společnosti, nebo výroční zprávy za rok 2001 a 2002, kde se setkáváme s deklarací a popisem celé řady projektů). Postupně ale bylo od takto velkorysých představ upouštěno a podle slov koordinátora projektů pana Zrzavého v současnosti není celá řada projektů (v některých případech je lépe hovořit o „nápadech“) aktivně realizována (např. výuka zemědělských učňů, zemědělské trhy, vybudování jezdeckých stezek - hypotras, obnovení železničního hraničního přechodu Dolní Poustevna/Sebnitz; záchrana štoly Schweidrich spojená s instalací hornické naučné stezky a hornického muzea). Některé projekty byly TURem jen iniciovány a jejich současná existence záleží především na aktivitě původních účastníků (spolupráce dětí ze ZŠ Vilémov a z Neukirchu). Několik dodnes fungujících projektů má charakter každoročních jednorázových akcí – např. víkendový česko-německý jazykový kurz; takzvaná Hvězdicová jízda (akce, při níž se v určený čas a do určené obce Šluknovského výběžku sjíždí cyklisté z různých směrů Čech i Německa + doprovodný program) či Trh starých řemesel; průběžně se také setkávají dvě česko-německé pracovní skupiny (jedna zaměřená na historii a muzejnictví – tzv. „TUR Muzea“, druhá zaměřená sociálně – tzv. „Sociální oblast“).

Nebudeme se ale zabývat dalšími osudy AEP nebo průběhu realizace jednotlivých projektů, jenž v jeho rámci byly navrženy; v následující analýze se zaměřím pouze na jedno z témat, zdůrazněné v „Plánu rozvoje agrárních struktur“: na „podstávkové domy“⁶⁹. Ačkoli byla tato lidová architektura samozřejmě známa odborníkům i dříve (viz např.

⁶⁸ <http://www.sluknovsko.unas.cz/index.php?stranka=uvod.php>

⁶⁹ „Podstávka je důmyslná podpůrná konstrukce, která převádí zatížení střechy - a pokud dům má patro, tak i patra - přímo k základům. Díky tomu nese roubená světnice umístěná uvnitř podstávky "pouze sama sebe" a neborť se. Typ domu s podstávkou se vyvíjel minimálně čtyři století. Převážná část do dnešní doby dochovaných staveb vznikla na konci 18. a v 19. století. Dům může mít pouze přízemí nebo i patro. Většina domů v Horní Lužici a v nejsevernější části severních Čech, které se dochovaly dodnes, mají první patro hrázděné. V severních Čechách najdeme ale také domy s roubenou konstrukcí v prvním patře. V přízemí se nachází obytná světnice, buď roubená nebo pažená (z fošen). Někdy jsou však světnice po obou stranách síně. Světnici a někde i síň obklopují nejrůznější podstávkové konstrukce, tvar odpovídá době jejich vzniku. Síně a chlévy, prostory namáhané odvodem spalin z topenišť a ustájením zvířat, se postupně vyvinuly v přízemní zděné části.“

http://www.sluknovsko.unas.cz/index.php?stranka=krajina_podstavkovych_domu.php

Mencl, 1980, s. 199 – 202; Frolec, Vařeka, 1983), a také ve starších průvodcích a brožurách o oblasti severních Čech nacházíme o podstávkových domech letmé zmínky (např. průvodce Nejsevernější Čechy, 1995, s.11, kde se upozorňuje na „specifickou“ lidovou architekturu, která se někdy vyznačuje „tzv. podstávkou“; podobně i jinde) do centra pozornosti se toto téma dostalo až v návaznosti na AEP a činnost Společnosti TUR (omezím se na popis situace v Čechách, neboť v Německu je situace poněkud odlišná a na její výzkum jsem se nezaměřovala).

Podstávkový dům – Jiřetín pod Jedlovou (foceno 25.8. 2006)

Jak bylo uvedeno výše, záměry Společnosti TUR byly zpočátku pojaty dosti velkoryse a ne ve všech ohledech se podařilo zamýšlené cíle uskutečnit - nejen proto, že na půdě občanského sdružení se taková šíře aktivit ukázala jako koordinačně nezvladatelná, ale také kvůli poklesu počtu aktivních členů Společnosti TUR (zpočátku jich bylo kolem 50ti, v současné době to je maximálně polovina, spíše méně - pan Zrzavý). Jedním z prvních výsledků aktivity sdružení ale byl komplexní projekt, vytvořený ve spolupráci s německým „Spolkem pro rozvoj hraničního regionu „Horní Mandava/prameny Sprévy“ a nazvaný „Sasko-česká krajina podstávkových domů“, jehož cílem je záchrana podstávkových domů a podpora jejich ochrany. Postupně se do něj zapojovali také další aktéři na obou stranách hranice (např. Správa NP České Švýcarsko, Spolek přátel Krásné Lípy, Kruh přátel muzea Varnsdorf, Vysoká škola HTWS Zittau, Agentura regionálního rozvoje v Drážďanech, řada obcí a mnoho dobrovolníků), kteří napomáhali především s dokumentací domů na české i německé straně hranice.

Společnost TUR si postupem času určila záchranu podstávkových domů jako svůj prioritní zájem (ostatně v souladu s německými partnery) a zaměřila se jen na ty dílčí projekty, které s „Krajinou podstávkových domů“ souvisí. (Je ale třeba zdůraznit, že podstávkové domy se nacházejí na mnohonásobně větším území, než je Šluknovský výběžek, takže činnost TURu zdaleka nepokrývá celou oblast výskytu domů.) Společnost zakoupila jeden podstávkový dům v Lipové, v němž hodlá po jeho vzorové rekonstrukci zřídit informační centrum. Do konce roku 2003 se podařilo za pomoci dobrovolníků zdokumentovat 2553 podstávkových domů na území Šluknovského výběžku⁷⁰, v témž roce byla TUREm vydána (česky a německy) brožura „Česko-saská krajina podstávkových domů“. V dalším roce (2004) se Společnost TUR zaměřila na dílčí projekt „Staré obchodní cesty“: jedná se o česko-německo-polský projekt oživení středověkých cest mezi Horní Lužicí a Čechami (tedy „krajinou podstávkových domů“), které „*opět spojí Němce, Čechy a Poláky (... ..) nabízí rozmanitou, historicky pestrou kulturní krajinu bez hranic*“ („Staré obchodní cesty zvou“ - brožura, 2004). V rámci téhož projektu byly vedle zmíněné brožury na několika místech ve výběžku instalovány velké česko-německé informační tabule s výkladem a mapou obchodních cest (podobné tabule najdeme i na německé straně – jsou součástí téhož projektu, realizovaného německými partnery a jsou trojjazyčné, německo-česko-polské).

Další dílčí projekt, který se Společnosti TUR podařil zrealizovat v roce 2005, byla „Cesta řemesel“, která vznikla „*na podporu cestovního ruchu a oživení tradičních řemesel v Krajině podstávkových domů*“. Byla vydána (česko-německy) brožura „Cesta řemesel. Sasko-českou Krajinou podstávkových domů“ a také velký Katalog řemesel, v němž jsou zveřejněny kontakty na různé řemeslníky, kteří provozují ukázkové dílny, kde se může zájemce nejen podívat na tradiční řemesla, ale sám si také práci vyzkoušet. V roce 2006 pak poprvé proběhl „Den otevřeného podstávkového domu“ („první ročník“ se konal pouze v Německu v roce 2005), kdy bylo možné některé domky v Německu, Čechách i Polsku navštívit.

Vnější efekty těchto projektů jsou v tuto chvíli obtížně určitelné a sám pan Zrzavý konstatuje, že zatím tyto aktivity výraznější dopad na rozvoj Šluknovského výběžku nemají (např. projekt Cesta řemesel by potřeboval, aby se ho „*ujala*“ nějaká cestovní nebo marketingová agentura, která by jej aktivně propagovala, což se neděje, takže vydání brožur a katalogu je „*nějak bez efektu, no, uvidíme. Ono to musí dozrát nejdřív asi ...*“

⁷⁰ Dokumentace proběhla i v Německu a v roce 2004 pokračovala na území NP České Švýcarsko.

*tak doufám že to nezůstane jenom u tohoto“ – pan Zrzavý). Dalším aspektem, který vyplynul z rozhovoru s koordinátorem projektů panem Zrzavým je to, že naprostá většina projektů má své kořeny na straně německých partnerů, kde také bývají uskutečněny dříve. Nejen, že Němci iniciují společné projekty a „*třeba jako konkrétně u těch podstávkových domů to je evidentní, tam prostě fakt jsou oni tahouni*“ (pan Zrzavý), ale do velké míry i určují základní směřování a cíle celého zastřešujícího projektu „Krajina podstávkových domů“, jehož smysl mi pan Zrzavý objasnil následovně: „*Smyslem je, aby se, hlavně je to navázaný na cestovní ruch, tady ta Cesta řemesel, není to prostě jenom o řemeslnících, o řemeslných dílnách, o nějakým prostě vytvoření nových pracovních míst a podobně, žejo, ale cestovní ruch. Ta německá strana si to tak představuje a chce sem prostě přitáhnout turisty z celé Evropy, no, tady do té oblasti, protože ty podstávkové domy jsou takovým jako lákadlem, no, měly i vzniknout tady nějaký jako doprovodný služby, žejo právě cesta řemesel a další atrakce s tím související. Jako snaha je, aby aby to jako vyžítí, vyžítí těch turistů, aby ty atrakce byly takový jako tradiční, jo, aby to bylo spojen s tou historií, jo, takže je to zaměřený celkem na tu historii, na ty řemesla, na ty trhy ...*“. Ostatně hlavním iniciátorem projektu je zemský úřad Löbau-Zittau.*

Jak jsme viděli, „Krajina podstávkových domů“ není pouze názvem projektu, ale označením určitého území, jímž vedou „staré cesty“ nebo jsou provozována tradiční řemesla. Jak je tedy „Krajina podstávkových domů“ reprezentována?

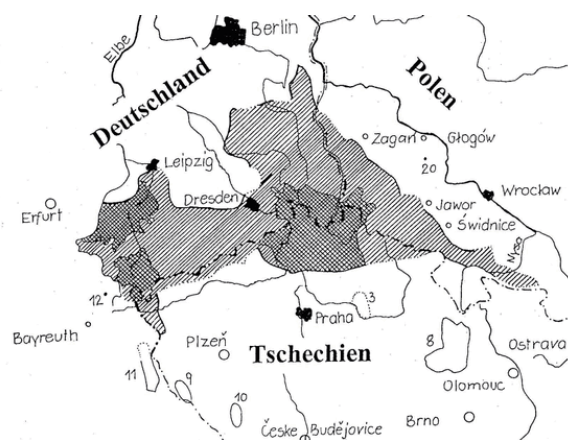
Na webových stránkách Společnosti TUR⁷¹, a rovněž v brožuře, kterou TUR vydal v roce 2003 (jejíž text je s textem na internetu totožný), se setkáme jak s geografickým vymezením území Krajiny podstávkových domů, tak také s formulací jejího symbolického významu: „*Projekt je založen bez ohledu na stávající státní hranice především na existenci podstávkového domu jako jedinečného identifikačního a charakteristického znaku regionu. Dosavadní zájmové území "sasko-české krajiny podstávkových domů" představuje současně oblast s hlavním výskytem podstávkových domů (... ..) Podstávkové domy najdete v česko-sasko-polském pohraničí, přesněji v severních Čechách, Horní Lužici a Dolním Slezsku. Odborníci odhadují, že se v našem pohraničí dodnes zachovalo cca. 19 000 podstávkových domů. Tak velké množství domů samozřejmě výrazně ovlivňuje charakter krajiny, lze proto právem hovořit o jedinečném fenoménu v kontextu celé Evropy. Charakteristické podstávkové domy v nádherné krajině lákající k výletům - to jsou hlavní přednosti našeho přeshraničního regionu (... ..) Tyto domy patří ke skutečným*

⁷¹ <http://www.sluknovsko.unas.cz/>

skvostům lidové architektury. (... ..) Tento region má mnoho šancí. Hraniční poloha se dá úspěšně proměnit ve výhodu. Mnoho turistů láká možnost překračovat v jednom dni státní hranice. Plno nabídek pro turisty se dá vytvořit ve spolupráci s našimi sousedy. Proč je vidět stále jako konkurenci? Lepší je spolupracovat a vzájemně doplňovat nabídky v cestovním ruchu. Postupně se do regionu vracejí staré tradice, obce pořádají jarmarky a trhy řemesel. Na nich se setkávají lidé z obou stran hranice.“ (zvýraznění M.V.).

Mapa jádrového území výskytu podstávkových domů, na které se soustředí aktivity spojené s projektem Krajina podstávkových domů⁷².

Mapa, zachycující celkové rozšíření podstávkových domů v oblasti severních Čech, Horní Lužice a Dolního Slezska. Nejtmaší plocha uprostřed - jádrové území výskytu domů.⁷³

⁷² Zdroj: <http://www.umgebndeland.de/index.php?lg=de&whl=11010000>.

⁷³ Zdroj: <http://www.umgebndeland.de/index.php?lg=de&whl=12010200>

Přeshraniční charakter geografického území, kde se domy vyskytují, není jediným zdůrazňovaným prvkem – stejně výrazná, ne-li výraznější, je symbolika samotného podstávkového domu, který je *identifikačním znakem regionu* a „*vznikl mísením slovanského srubu a středoněmeckého kolového domu*“. Přímo ve způsobu konstrukce podstávkového domu se tedy koncentruje, ztělesňuje (podle českých, ale i německých zdrojů z okruhu projektu „Krajina podstávkových domů“) nejvnitřnější podstata i historie „slovansko-germánského“ přeshraničního regionu, spojujícího Horní Lužici, Dolní Slezsko a severní Čechy.

Vedle toho se setkáváme rovněž s odkazem na vzdálenou společnou minulost oblasti (do roku 1635 byla Lužice říšským lénem České Koruny; poté byla postoupena Sasku), která může být nyní, v novém kontextu Evropské Unie, obnovena: „*Společné kulturní dějiny trojmezí Německa, Polska a Česka byly na dlouhou dobu zapomenuty. Starý kulturní prostor byl znovuobjeven opět se vstupem do Evropské unie. Především turistické projekty nasvědčují tomu, že region může vyrůst na pevných hodnotách dějin.*“⁷⁴

Ve všech textech (a dílčích projektech) nacházíme mnohokrát opakované akcenty: 1) Podstávkové domy jsou něčím jedinečným, a to jak architektonicky, tak také svým počtem a provázaností s krajinou; jsou fenoménem „evropského významu“. 2) Území, kde se podstávkové domy vyskytují, naprosto není svázáno/rozděleno státními hranicemi; region, geograficky vymezený dle výskytu domů, je nutně a samozřejmě přeshraniční. 3) Toto území je díky společné minulosti pre-adaptováno ke spolupráci. 4) Přeshraniční charakter regionu představuje potenciálně velkou výhodu pro všechny tři pohraniční oblasti – aby jí ale bylo využito, musí Češi, Němci a Poláci spolupracovat. 5) Genius loci Krajiny podstávkových domů spočívá v tradici, v ožívování cest, řemesel, jarmarků...

Poselství, které z reprezentací Krajiny podstávkových domů vyplývá, můžeme tedy souhrnně interpretovat (i parafrázovat) následujícím způsobem: toto území, ač po dlouhou dobu rozdělené hranicemi tří států, k sobě vždy přirozeně patřilo. Společné dějiny a tedy i charakter této oblasti nejsou jen součástí imaginární kulturní paměti krajiny – ale jsou přímo fyzicky vtěleny do podstávkových domů, do jejich slovansko-germánské architektonické podoby i přeshraničního geografického výskytu. Taková krajina je unikátní, a proto je ideální pro rozvoj turistického ruchu, na nějž se naváže i všeobecný rozkvět oblasti. Projekt jen oživuje a upozorňuje na něco, co zde vždy již implicitně

⁷⁴ <http://www.umgebndeland.de/index.php?lg=cz&whl=11040000>

existovalo – v souladu se současnými principy sjednocení i regionalismu, prosazovanými Evropskou Unií.

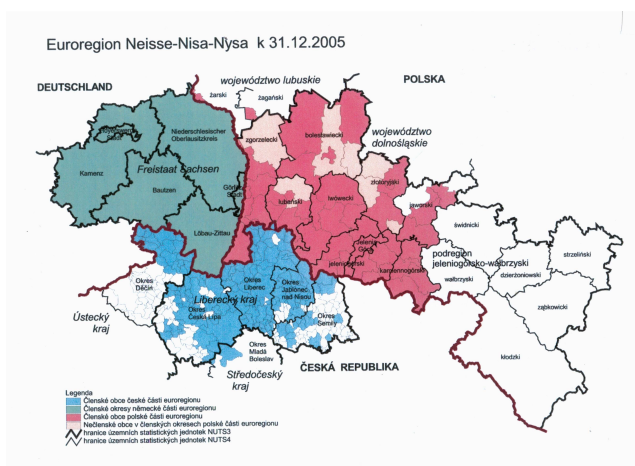
Tato *repräsentace* Krajiny podstávkových domů není samozřejmě neutrálním popisem nějaké „Reality“, odhalené v česko-německo-polském trojmezí. V pozadí stojí zcela legitimní pragmatický zájem: tato prezentace (propagace) využívá kulturu jako „marketingový produkt“; „unikátní“ kultura nemá jen napomoci určité regionální identifikaci – ale také podpořit schopnost (přeshraniční) kooperace a ekonomického růstu (Siivonen, 2003). Taková prezentace by tedy měla přivést do Krajiny podstávkových domů zástupy turistů – a zároveň nasměrovat finance z fondů EU, jejíž ideu evropské integrace tak ukázkově, ba přímo dokonale, Krajina podstávkových domů ztělesňuje.

5.5.2 Vstup dalších aktérů – Euroregion Neisse-Nisa-Nysa

K plné realizaci plánu regionálního rozvoje a projektu Krajiny podstávkových domů však dobrovolná činnost občanských sdružení nedostačovala. Původní iniciátor celého projektu, okresní úřad v Löbau-Zittau, proto v roce 2003 učinil kroky, které vedly k ustavení struktur, jež mají v projektu Krajiny podstávkových domů dále systematicky a komplexně pokračovat. V roce 2003 tak získal projekt institucionalizovanou podobu (a zároveň do něj vstoupili polští aktéři): na základě podpisu „Dohody o spolupráci v oblasti přeshraničního rozvoje projektu Krajina podstávkových domů“ se k němu oficiálně připojili zemští radové německých okresů Löbau-Zittau, Bautzen, Sächsische Schweiz a polských krajů Luban a Zgorzelec. Tak vznikl „Konvent venkova s podstávkovými domy“ – politické zaštitění projektu „Umgebndeland“, jehož funkcí je především formulovat strategické cíle a klíčové projekty, jimž bude na politické rovině poskytnuta podpora. Dále byly ustaveny řídicí skupiny, které mají projekty připravovat, koordinovat a uvádět v život. Třetí úroveň jsou pracovní grémia a strategické projektové skupiny – ty řeší a realizují jednotlivá konkrétní témata. Jestliže se ale podíváme na personální obsazení těchto struktur a jejich institucionální zázemí, zjistíme, že převážná většina *realizační* části projektu spočívá na bedrech německé strany, podobně jako financování - děje především prostřednictvím iniciativy Interreg IIIA, na německé straně ale ještě z programu LEADER+, z regionálního Fondu Svobodného státu Sasko a rovněž ze zdrojů Saského ministerstva pro životní prostředí a rozvoj venkova, na české straně případně za podpory krajského úřadu nebo Euroregionu Nisa.

V roce 2005 se k Dohodě o spolupráci připojil také hejtman libereckého kraje a předsedové všech tří národních sdružení Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa. Právě vstup Euroregionu je pro nás zajímavým okamžikem, na nějž krátce zaměříme pozornost.

Regionální sdružení Euroregion Nisa bylo založeno v roce 1991 jako *dobrovolné sdružení měst, obcí⁷⁵ a dalších právnických osob, zaměřených na regionální rozvoj a spolupráci přesahující státní hranici s městy a vyššími správními celky příhraničních regionů SRN a Polska*“ (Statut Euroregionu Nisa). V témž roce 1991 byla uzavřena „Rámcová dohoda“ mezi českým, německým a polským regionálním sdružením, na jejímž základě vzniklo trinacionální dobrovolné zájmové sdružení **Euroregion Neisse-Nisa-Nysa (ERN)**. Sdružení nemá vlastní právní subjektivitu a spolupráce jednotlivých aktérů spočívá na základě „Evropské rámcové úmluvy o spolupráci přesahující hranice mezi územními celky a orgány“, přijaté v roce 1980 Radou Evropy (Rámcová dohoda). Společným cílem ERN je „*odstranění negativních vlivů státní hranice, zlepšení životního standardu obyvatel Euroregionu, zlepšení přirozených a kulturně – politických podmínek života a rozvoj hospodářského potenciálu Euroregionu*“⁷⁶. Všechny obce Šluknovského výběžku jsou členem Euroregionu Nisa – setkáváme se tedy s dalším aktérem přeshraniční kooperace, zasahujícím svou činností výběžek.

Mapa Euroregionu Neisse – Nisa-Nysa⁷⁷

Tematický rozsah působení ERN je, alespoň deklarativně, značný; pro představu to můžeme dokumentovat vyjmenováním skupin expertů, nazývaných EUREX

⁷⁵ Zejména z okresů Liberec, Jablonec nad Nisou, Česká Lípa, Semily a Děčín (z Děčína konkrétně Šluknovský výběžek)

⁷⁶ <http://www.neisse-nisa-nysa.org/index2.html?lang=cz>

⁷⁷ <http://www.neisse-nisa-nysa.org/index2.html?lang=cz>

(EURoregionální EXperti), jejichž činnost pokrývá veškeré zájmové sféry Euroregionu: Přeshraniční krizové řízení, Lesy, Silniční doprava, Železniční doprava, Hospodářství, Bezpečnost, Veřejné zdraví, Cestovní ruch, Cykloturistika, Knihovny, Statistika, Historie, Památky. Náplň činnosti jednotlivých pracovních skupin ani míra realizace deklarovaných cílů Euroregionem nebyly předmětem mého výzkumu: to, co mne zajímalo především, byl kontext vstupu ERN do projektu „Krajina podstávkových domů“.

Zaměřila jsem se na to, od kdy a v jakých souvislostech se téma podstávkových domů objevuje v dostupných materiálech z produkce ERN, především z oblasti cestovního ruchu, historie a památek. V „Konceptu rozvoje cestovního ruchu v ERN Neisse-Nisa-Nysa“ z roku 1998 není o podstávkách žádná zmínka (ačkoli se zde samozřejmě setkáváme s návrhy různých produktů cestovního ruchu, které by mohly rozvíjet potenciál ERN); stejně tak ses nimi nesetkáme v katalogu „Přeshraniční spolupráce 1991 – 1999“ z roku 1999. Z přehledu projektů, podpořených v letech 2001 – 2003 z Fondu malých projektů ERN zjistíme, že Euroregion na několik projektů s tematikou podstávkových domů finančně přispěl (na vytvoření internetových stránek www.umgebundeland.de; na „Průvodce po muzeích česko-saskou krajinou podstávkových domů“, vydávaného společně TUREm a spolkem Horní Mandava/Prameny Sprévy; na pořádání workshopu pro studenty architektury s tématem podstávkových domů a také na informační akci k tématu). Nicméně v „Katalogu aktuálních přeshraničních problémů ERN“ (2003), kde se kromě identifikace problémů objevila také kategorie „Náměty na projekt“, nenalézáme v oddíle věnovaném cestovnímu ruchu ani v jednom z osmi velice konkrétních námětů zmínku o podstávkových domech. Z toho můžeme soudit, že ačkoli byly prostřednictvím ERN podpořeny některé projekty, nebyly v této době podstávky z hlediska ERN nijak zajímavým fenoménem.

Teprve v roce 2005, kdy ERN přistoupil k podpisu dohody o spolupráci v oblasti přeshraničního rozvoje projektu „Krajina podstávkových domů“, nacházíme také referenci o tomto tématu v Magazínu Euroregion, kde je podpis dohody prezentován takto: *„20. července 2005 se odehrála v Lubani událost důležitá pro další strategii rozvoje Euroregionu. Projekt „Krajina podstávkových domů“, který se již více než dva roky rozvíjí „na okraji“ euroregionálních struktur a aktivit, byl nyní jednoznačně „euroregionalizován“* (Euroregion, 2005, s. 3). Ačkoli ze zápisů z jednání skupiny EUREX-Památky vyplývá, že téma ochrany podstávkových domů si tato skupina vytyčila již na počátku roku 2005 jako hlavní cíl své práce, s veřejnou prezentací podstávkových domů v souvislosti s ERN se setkáváme až ve druhé polovině roku 2005.

Čím si tedy projekt veřejnou „euroregionalizací“ zasloužil? Odpověď je částečně skryta hned v dalších řádcích výše citovaného textu a souvisí s aspektem, o němž jsem se dosud záměrně nezmínila – totiž s dlouhodobým cílem realizátorů projektu „Krajina podstávkových domů“, s nímž se můžeme v písemné podobě setkat již v roce 2001 ve výroční zprávě Společnosti TUR (jakož i na internetových stránkách umgebundeland.de), dosáhnout zapsání Krajiny podstávkových domů na seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Přesně tento bod je totiž zdůrazněn v pokračování výše citovaného článku: *„Podle mnoha expertů by bylo oprávněné zanechat tuto velkoplošnou, krajinářskou zvláštnost Euroregionu (hledme! zvýraznění a pozn. M.V.) na seznam UNESCO. K tomuto cíli by měly směřovat další plánované aktivity s aktivním zapojením obcí, okresů, státní správy a odborných grémií všech tří zemí v následujících letech. Také role Euroregionu se tu zdá být obzvláště důležitá“* (Euroregion, 2005, s. 3). Hned v následujícím roce se členové pracovní skupiny EUREX-Památky zúčastnili mezinárodní konference „Šance a rizika Krajiny podstávkových domů na zařazení do Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO“, která byla 6. 3. 2006 uspořádána v Žitavě zemským úřadem Löbau-Zittau. Na současných stránkách pracovní skupiny EUREX-Památky se také můžeme dočíst, že *„V současné době je prioritním úkolem této pracovní skupiny záchrana krajiny podstávkových domů (lužické lidové architektury) v ERN.“*⁷⁸.

Je nepochybné, že i když získal projekt „Krajina podstávkových domů“ institucionální zázemí a politickou podporu (založením Konventu a realizačních struktur), nelze jej ani rozsahem činnosti, ani vytyčenými cíli a ani dopadem srovnávat s Euroregionem Neisse – Nisa – Nysa. Přesto se ale domnívám, že vstup ERN do dalšího rozvoje projektu Krajiny podstávkových domů nejspíše nebyl motivován náhlým kunsthistorickým zájmem zachránit místní lidovou architekturu, ale že je možné jej interpretovat jako určitý mocenský krok – jako reakci na konkurenci, kterou lze v projektu Umgebundeland spatřovat. Podíváme-li se totiž na území rozšíření podstávkových domů a tedy ideálního rozsahu projektu „Krajina podstávkových domů“, zjistíme, že se do značné míry překrývá s územím Euroregionu Neisse – Nisa – Nysa (viz mapa níže). Jestliže by aktivity, spojené s tímto projektem, vedly v dlouhodobém horizontu k alespoň částečné identifikaci uvedeného území jako (architektonicky) homogenní „Krajiny podstávkových domů“, je jednoznačně v zájmu ERN, aby se tato identifikace významově dále překrývala s Euroregionem Neisse – Nisa – Nysa. Záměr dosáhnout zapsání území na seznam

⁷⁸ <http://www.neisse-nisa-nysa.org/index2.html?lang=cz>

UNESCO je pro ERN dalším pádným argumentem pro podporu tohoto projektu – a to i přes to, že dosažení takového cíle je dosti komplikované a například podle vedoucího sekretariátu českého ERN Nisa pana Kováře nereálné⁷⁹. Již samotný mediální zájem a pozornost, kterou toto téma přitahuje, by byl pro Euroregion ziskem. Neměl by ale vzniknout dojem, že ERN ideu krajiny podstávkových domů nějak „ukradl“ – co nejširší podpora je ve stejné míře v zájmu samotného projektu a projekčních skupin, neboť v podstatě umožňuje jeho další realizaci a rozvoj.

Schematické zakreslení Euroregionu Neisse – Nisa – Nysa (okrová barva)⁸⁰.

Schematického zakreslení jádrového území „Krajiny podstávkových domů“⁸¹

⁷⁹ Zapsání na seznam UNESCO vyžaduje mimo jiné, aby byl objekt chráněn nejvyšším stupněm státní ochrany, což v případě podstávkových domů zatím není realitou. Vedle toho je komplikací rozsah území a to, že se nachází ve třech státech – takové území zatím v UNESCO být nemůže. Rovněž „konkurence“ je velká, protože ne všichni odborníci sdílejí dojem, že se jedná o unikát, který by měl být chráněn takto vysokým stupněm ochrany. V podstatě se zdá pravděpodobnější, že žádost by se mohla týkat jednotlivých architektonických celků, jako třeba jedné uličky nebo domu, nikoli celé Krajiny (z rozhovoru s panem Zrzavým a panem Kovářem).

⁸⁰ Zdroj: <http://www.integrace.cz/integrace/clanek.asp?id=774>

⁸¹ Zdroj: <http://www.umgebundeland.de/index.php?lg=de&whl=11010000>.

5.6 Stejné území – různé reprezentace

Zájem ERN Neisse-Nisa-Nysa podílet se na projektu Krajina podstávkových domů je snad určitým znakem jeho úspěšnosti. Za relativně úspěšný jsme označili také projekt Vandrování po Tolštejnském panství. Oba tyto projekty vymezením svého zájmového území výrazně překračují teritorium Šluknovského výběžku – a oba jej *prezentují jako součást většího, vnitřně sounáležitého* (ač na různých principech) *celku*. Oba projekty již osvědčily určitou životaschopnost a nadále se rozvíjejí – ačkoli každý jiným směrem. Setkali jsme se také s typem reprezentace, která se týká jen určité části výběžku a nepřekračuje státní hranice: tak tomu bylo u mikroregionů Tolštejn a Sever (které proto budeme pojednávat jako jednu variantu). Tyto tři rozdílné způsoby prezentace určitého území *jako sounáležitého*, jež můžeme interpretovat jako střední rovinu konstrukce a mobilizování (lokální) identity angažovanými aktéry, budou předmětem následujícího závěrečného srovnání:

Jestliže zrekapitulujeme iniciátory reprezentací, zjistíme, že všechny vyšly z aktivity *místních samospráv*, ačkoli jednou na německé straně (zemský úřad Löbau-Zittau) a ve dvou zbývajících případech na české straně hranice (jednotlivé obce, které se sdružily do mikroregionů / Svazek obcí Tolštejn). Ve všech případech je hlavním cílem podpora regionálního rozvoje prostřednictvím zvýšení turistického ruchu. Všechny projekty jsou *ukotveny (konceptualizovány) prostorově a prezentují určité území jako sounáležitý celek*. To, co je zásadně rozdílné, je *způsob, jakým je dotčené území reprezentováno, včetně toho, jak jsou v těchto prezentacích pojímány státní hranice*. (Ačkoli je územní rozsah těchto reprezentací značně odlišný, a rovněž jejich institucionální zázemí se dosti liší, pro interpretaci způsobů jejich prezentace to dle mého názoru nehraje zásadní roli.)

Tolštejnské panství je vymezeno do značné míry arbitrárně – respektive, neodvolává se na žádné reálné, pozitivně identifikovatelné znaky území. Rozhodující pro vytyčování jeho hranic (*bordering*) je pouze zájem poskytovatelů služeb v cestovním ruchu a turistů se na *realizaci* tohoto území aktivně podílet – a v tom spočívá i jeho *přeshraniční charakter*. Přítomnost takto vymeзованého území v „mentálním obraze“ (= „image“ prostoru, Lynch, 2004) obyvatel Šluknovského výběžku, ale především „cizinců“ – turistů – účastníků Hry, je možné založit na výrazných symbolech, viditelných na různých místech, které umožňují jednoznačnou identifikaci Tolštejnského panství – a tím,

alespoň teoreticky, také identifikaci s *Tolštejnským panstvím*. „Existence“ tohoto prostoru spočívá v „*imaginaci*“ a v jeho „*uskutečňování*“.

Krajina podstávkových domů je konstruována zcela odlišně: základním akcentem její reprezentace je *fyzická, materiální* existence specifického typu architektury. Hmatatelné, reálné stavby jsou v této reprezentaci *znakem i symbolem* vnitřně homogenního, historicky propojeného, kulturně spřízněného území; není tu třeba imaginace – spíše percepce. Sounáležitost českého, polského a německého příhraničí je zde prezentována jako evidentní, resp. evidenci přístupná, a v každém případě přirozená (neboť původní). Tento typ reprezentace je velmi podobný situaci, kdy je pro sounáležitost nějakého území argumentováno jeho „etnickou jednotou“ (řada etnorevitalizačních hnutí) - určitý znak je konceptualizován jako distinktivní (*othering*) a na jeho základě je pak zvolené území ohraničeno jako homogenní (*bordering*). Protože je „existence“ podstávkových domů obyvatelům výběžku známa (denně se s nimi setkávají), má tato prezentace území jejich výskytu jako *sounáležitého regionu* přinejmenším na co navazovat (proto akcent na „percepti“).

V případě Krajiny podstávkových domů jsme navíc viděli, že tento způsob konstrukce i reprezentace území konkuruje také dalšímu nadregionálnímu aktérovi (Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa), který se na něm *právě proto* chce podílet – obzvláště ve chvíli, kdy by komplexnost tohoto území byla potvrzena jeho zanesením na seznam světového dědictví UNESCO. V pozadí můžeme zaregistrovat širší kontext Evropské Unie a její podpory regionalismu: takto traktovaný projekt má naději jak na finanční podporu z evropských fondů a tedy na dosažení původního cíle rozvoje regionu – tak také (resp. „a proto“) na pozitivní vnímání projektu lokálními i regionálními politickými aktéry.

Mikroregiony Tolštejn a Sever jsou lokalizovány přímo a pouze na území Šluknovského výběžku, jehož (státní) hranice nepřekračují a o který se v podstatě „spravedlivě dělí“ („součet území obou mikroregionů = území Šluknovského výběžku“). Už to produkuje a podporuje představu Šluknovského výběžku jako přirozeně ohraničeného a uzavřeného celku. Jejich územní vymezení se neděje odkazem na *konkrétní* specifika (kulturní, přírodní či jiná), ale *výčtem obcí*, které mikroregion sdružuje. V případě DSO Sever je dokonce vymezení negativní (stojí vlastně výhradně na „*othering*“): „Sever“ je tam, kde není „Tolštejn“, a vznikl *proto*, že vznikl „Tolštejn“. Území mikroregionů je reprezentováno (lépe: deklarováno) jako *přirozená* jednotka

s blíže nedefinovanými „zvláštnostmi“, což jsou charakteristiky, které mají být hlavním lákadlem pro případné turisty: v tomto ohledu je cílem obou mikroregionů potvrzení = realizace jejich „specifičnosti“ symbolickým „zpřítomněním“ ve veřejném prostoru jako součásti *regionálního systému a regionální identity*. Rozhovory, uskutečněné s některými obyvateli Šluknova, ale vedou k závěru, že tyto mikroregiony nepředstavují území, se kterými by se někdo jakožto s „regiony“ identifikoval. Oba mikroregiony jsou příkladem konstruování „regionu“ na úrovni místních politických aktérů, které ale v tuto chvíli nemá za důsledek „mobilizaci identit“ a nijak se nepřekrývá s lokálními identifikacemi, jak je v narativech prezentují sami obyvatelé.

Závěr

V textu, na jehož konci se nyní nacházíme, jsem předložila výsledky svého výzkumu ve Šluknovském výběžku. Za výchozí charakteristiku této oblasti považuji to, že se nachází v blízkosti státní hranice (geopolitický kontext) a že v ní došlo po válce k téměř kompletní výměně obyvatelstva (historický kontext). Vedle nejrůznějších důsledků sídelní (a tedy i socio-kulturní) diskontinuity můžeme na Šluknovsku sledovat také celou řadu dopadů polohy oblasti na hranici, především v souvislosti se změnou charakteru hranice po roce 1989, se vstupem České republiky do Evropské Unie, s pověstným „otevíráním hranic“ a také s podporou regionální politiky ze strany EU. Ačkoli můžeme tyto vnější kontexty identifikovat a nějak popsat, neznamená to zároveň, že bychom z nich mohli soudit také na vnitřní mechanismy, jejichž prostřednictvím s nimi nakládají sami obyvatelé této oblasti. Hraniční poloha (a nejen ta doslovná – ale také symbolická) představuje vždy jakousi výzvu z hlediska *konstrukce identit* pro ty, kdo se v ní ocitají – na druhou stranu ale tato situace v žádném případě neprodukuje nějak předvídatelné nebo „přirozené“ vzorce jednání či myšlení.

Zaměřila jsem se na jednu specifickou sféru *konstrukce identit*: na vztahování se k místu, kde člověk žije, tedy na *vytváření lokální identity*. Vedle konstruktivistického a procesuálního chápání identity považuji za centrální její kontextuálnost: kontexty mohou utváření a reprezentaci identit ovlivňovat, dle kontextu se můžou identity proměňovat, překrývat či násobit. Z takového pojetí identity plyne, že jakákoli analýza (na základě rozhovorů) si může za jediný legitimní cíl svého snažení určit interpretaci způsobů, jimiž je identita *konstruována ve vyprávění informátorů* (které se vždy odehrává v nějak jedinečném kontextu života narátora a zároveň je samo určitým zvláštním kontextem), v případě tohoto výzkumu tedy *narativní konstrukci lokální identity*. Narativy nejsou objektivním záznamem minulého dění, jednání, myšlení – ale jejich dnešní (doslova v okamžiku vyprávění konstruovanou) interpretací. Ta nesporně odráží něco z osobnosti vypravěče, z jeho nahlížení na vlastní život a tedy poukazuje na způsoby jednání a uvažování, které sám považuje za konzistentní – a právě v tomto smyslu se narativy vztahují k dění, o němž referují. Proto také považuji analýzu narativů za způsob, jak se něco dozvědět o *realitě*, z níž *vycházejí* a kterou současně *konstruuji* moji informátoři.

V první části textu jsem se zabývala tím, co se můžeme dovědět z příběhů vyprávěných dosídlenci, kteří se přistěhovali do Šluknovského výběžku v různých

obdobích od roku 1945 do současnosti, o tom, jak probíhá v tomto v mnoha ohledech specifickém prostředí *narativní konstruování lokální identity*. Epistemologickým východiskem je popření naturalizujícího diskurzu, svazujícího zvláštním poutem „krve“ člověka a místo, kde se narodil: subjektivní pocity lidí, kteří se ocitli (a žijí) mimo své rodiště, mohou variovat od pocitu *de-teritorializace* po pocit *re-teritorializace identity*. V analyzovaných narativech sejevila identita všech deseti informátorů jako *re-teritorializovaná*, tedy plně vztažená k místu, kde nyní žijí. Všichni informátoři vyjadřovali vůči Šluknovu také pocit domova – nicméně ve značně širší subjektivního významu tohoto slova, od pragmatického k silně emotivnímu formulování toho, co „domov“ je (od „místo, kde právě žiji“ po „místo, kde jsem zapustil kořeny“). Zůstává ale otázkou, zda by jiný kontext tento narativ „domova“ nezpochybnil.

Na tématu domova se zajímavým způsobem ukázal rozdíl v konceptualizaci těsně poválečného období těmi, kdo ho skutečně zažili, a pozdějšími dosídlenci, kteří je nahlížejí v negativním světle stereotypů „vykořeneční“ a „zlatokopectví“. První generace přistěhovalců tuto představu nesdílí a ve svém vyprávění se od ní naopak distancuje. Podobný rozdíl se ukázal také v hodnocení mezilidských vztahů v prvních poválečných letech: ve vzpomínkách pamětníků nalézáme idealizovaný obraz všeobecné soudržnosti, v narativech pozdějších dosídlenců naopak přesvědčení o trvalé (tedy od doby prvního dosídlení do současnosti trvajících) absenci intenzivních vztahů a hustých sociálních sítí mezi dosídlenci. Příčiny těchto rozdílů nebyly speciálně zkoumány, avšak souvisí zřejmě jak s mechanismem idealizace vlastní minulosti či s dobovou propagandou (první dosídlenci) - tak i s lidovým i mediálním obrazem pohraničí, jeho nedobrou socio-ekonomickou situací (pozdější dosídlenci) a samozřejmě s rozdílnou životní a historickou situací, v níž přistěhovalci do Šluknova přišli.

Integrace do sociálních sítí se ukázala jako způsob vytváření vztahu ke Šluknovu jen u první generace; ostatních šest *postmigračních/adaptačních strategií*, které jsem na základě vyprávění identifikovala (a tedy i zkonstruovala!) se naopak v různé míře objevilo v naracích prvních i později příchozích přistěhovalců. V těchto *strategiích* (specifických způsobech, jimiž je ve vyprávěních *re-konstruováno* vytváření vztahu k místu, kam se narátor přestěhoval) se objevují různé akcenty: konfrontace s německou minulostí Šluknova, která je vnímána především prizmatem války, kdy je pocit sounáležitosti s místem posilován důrazem na symbolické bránění jeho českosti (strategie „*obraný národní minulosti*“); vlastenecký pocit hrdosti a lásky ke kraji, kde člověk žije, stojící na hlubokých znalostech dějin i krajiny a na ocenění jeho hodnot, ať už je vybudoval kdokoli

(strategie „*pozitivního patriotismu*“); reprezentace života, prožitého v této oblasti, jako realizace dávných dětských snů, zvláštních vnitřních sklonů a předurčení - život zde prožitý se v takto utvářeném vyprávění jeví i se svými náhodami a zvraty jako smysluplný (strategie „*osudového naplnění/ realizace*“); narativní strategie, která se dovolává racionálních důvodů k přestěhování a reprezentuje nové bydliště jako místo, kde se skutečně podařilo dosáhnout „původních“ cílů (resp. cílů, dnes jakožto původních rozpoznávaných) a zlepšit kvalitu života (strategie „*lepšího života*“); *pragmatická* strategie, kdy se v naraci ukazuje jako dostatečně pevné pouto k místu, kde člověk žije, jeho rodina, dobrá práce, bydlení a „dílo vlastních rukou“ - tedy to, co zde člověk vybudoval (ať v materiálním nebo symbolickém smyslu) a v neposlední řadě též znalost okolí a prostý zvyk. Setkali jsme se také s takovou adaptační strategií (resp. s jejími aspekty), která spočívá *na jiných než teritoriálních* vazbách – důležitá je čistě a výslovně pracovní seberealizace, spokojenost s rodinným životem, osobnostní rozvoj, nikoli místo, kde člověk žije.

Vedle *narativních strategií konstrukce lokální identity* jsem se pokusila také zachytit, jak je narátory vymezena oblast, k níž vyjadřují pocti blízkosti a obeznámenosti a se kterou se ve vyprávění identifikují například užitím obratu „u nás“. Ukázalo se, že tato oblast *lokální identifikace* zcela odpovídá správně-geografickému vymezení Šluknovského výběžku a že je limitována státní hranicí. Ačkoli se ve vztahu k samotné hranici i německému příhraničí objevila určitá šíře pocitů (od pocitu liminálního charakteru hranice, za níž je zcela cizí, neznámá a nebezpečná oblast – po vnímání propustnosti hranic a blízkého Německa jako zcela běžného „zahraničí“, kam není problém jít, ale zároveň k tomu není důvod), všichni informátoři dle svých slov překračují hranici jen minimálně. Ukázalo se totiž, že nikdo z nich nemá žádnou *motivaci* směřovat své kroky do Německa – praktické důvody je k tomu nevedou (práce, úřady, lékaři ...), rodinné ani přátelské vazby zde nemají a nepodílejí se na žádné formě přeshraniční spolupráce. Omezený počet důvodů, proč vůbec hranici překračovat (v podstatě pouze turistika), vede k tomu, že s německým příhraničím nejsou moji narátoři obeznámeni a nepocítují jej (proto) jako součást prostoru svého každodenního života. Rovněž se ukázalo, že mají minimální povědomí o různých přeshraničních aktivitách nebo projektech, vyjma existence Euroregionu Nisa a několika konkrétních příkladů realizovaných projektů (cyklostezky, turistické stezky). Nikdo z těch, s nimiž jsem hovořila, *nevyjadřoval pocit rozpouštění nebo zanikání státní hranice*, natož existence „přeshraniční“,

„euroregionální“, neřku-li „evropské“ identity – a to i přes to, že se setkávají jak s mediální a politickou rétorikou „integrace“, tak i s reprezentacemi Šluknovského výběžku, které jsou jednoznačně přeshraniční. Vztah narátorů k německému příhraničí jsem proto označila za v podstatě indiferentní.

Narativní konstrukce lokální identity, zkoumané v první části práce, jsem uchopila jako jednu z možných rovin konstrukce lokální identity – v další části jsem se zaměřila na rovinu *reprezentací* stejné oblasti, které jsou vytvářeny některými lokálními (regionálními) aktéry. Tyto reprezentace jsem chápala jako účelové – mají vytvářet a veřejně „nabízet“ určitý žádoucí obraz dané oblasti a mobilizovat (lokální) identity. V pozadí (nebo dle prvního pohledu v popředí) stojí ekonomický zájem podpory regionálního rozvoje – nicméně jeho úspěšná realizace závisí do značné míry také na vnímání dané oblasti *jako regionu*. V tomto smyslu „regiony“ neexistují předem, resp. pro jejich existenci není nutný společný jazyk, kultura či historie území – ale existence sociálních institucí, které určité území jako region reprezentují a činí jej jako „*imagined locality*“ „přítomným“ ve veřejném prostoru (nebo v „mentálním obraze“) dané oblasti.

Zaměřila jsem se na tři podoby reprezentace území Šluknovského výběžku. Jedna z nich nepřekračuje hranice, „vychází z“ a zároveň posiluje vnímání výběžku jako uzavřené jednotky; dvě zbývající jsou přeshraniční a území výběžku prezentují jako součást jiného, většího sounáležitého celku. Na prvním „typu“ (mikroregiony Sever a Tolštejn) můžeme dobře pozorovat konstruování a prosazování „regionu“ na úrovni místních politických aktérů (na „střední úrovni“ výše uvedeného Barthova modelu): deklarativní vymezení mikro-regionu jako *přirozené* jednotky, které se nedovolává žádné specifické „ideové“ nebo „reálné“ spojitosti území nemá (v tuto chvíli) za důsledek „mobilizaci identit“ a nijak se nepřekrývá s lokálními identifikacemi, jak je v narativech prezentují sami obyvatelé. Institucionalizace mikroregionů (území, název, stanovy, členové, internetová prezentace, brožury..) nezaručuje přítomnost mikroregionu v „mentálním obraze“ daného prostoru. Další reprezentace (Tolštejnské panství) je založena na hře a imaginaci: „*existence*“ tohoto „regionu“ spočívá v „*imaginaci*“ a v jeho „*uskutečňování*“ těmi, kdo se na hře podílejí. Prostor je ustavován praxí – a to umožňují a usnadňují silné a výrazné symboly území. Ačkoli ani tato jednotka není podle uskutečněných rozhovorů z první části práce zakotvena v obecném povědomí jako specificky sounáležitě území nebo dokonce součást *regionálního uspořádání* oblasti,

přinejmenším pro zúčastněné hráče je přeci jen nadána určitým významem a může mít v jejich vnímání prostoru své místo.

Třetí reprezentace (Krajina podstávkových domů) stojí naopak na konkrétním, dobře identifikovatelném prvku (podstávkový dům), který je konceptualizován jako distinktivní a jehož výskyt na určitém území je prezentován jako znak (a též symbol) homogenity tohoto území. Sounáležitost takto konstruovaného regionu spočívá na „evidenci“ a percepci. Zájem dalšího regionálního aktéra (Euroregionu Neisse-Nisa-Nysa) podílet se na této reprezentaci, která do značné míry pokrývá totožné území jako Euroregion, lze interpretovat právě s ohledem na fyzickou přítomnost daného prvku na tomto území: zjevný výskyt podstávkových domů je snadnějším objektem identifikace než v podstatě „neviditelný“ Euroregion – proto je v jeho zájmu tyto dvě představy spojit v jednu.

V této minimalistické verzi shrnutí zkoumaných reprezentací se objevuje ještě jeden zajímavý „meta“ význam: reprezentace Tolštejnského panství totiž stojí v podstatě na premisách konstruktivismu – zatímco Krajina podstávkových domů je příkladem naturalizujícího, esencialistického ukotvení určité reprezentace (ač ta sama je pochopitelně konstrukcí). Vracíme se tak vlastně zpět k úplnému začátku tohoto textu: antropolog se snaží interpretovat interpretace. Nejen že tyto interpretace (diskurzivní praxe antropologických textů) mohou být naturalizující nebo konstruktivistické – stejná epistemologická východiska můžeme odkrýt také v interpretované interpretaci (v reprezentaci „reality“, konstruované aktéry)....

Na tomto místě si dovoluji jakýsi pracovní závěr: k tomu, aby se dalo hovořit o procesu „rozpouštění hranic“, nestačí dobré legislativní podmínky, podpora ze strany institucí (státních i nadnárodních), přítomnost přeshraničních reprezentací ve veřejném prostoru, ale dokonce ani faktická spolupráce v oblasti dobrovolných, volnočasových aktivit – tento proces zřejmě nastane až tehdy, kdy bude pro obyvatele pohraničí z různých důvodů žádoucí uspokojovat každodenní praktické potřeby v německém příhraničí (např. chodit tam za prací; nakupovat materiál pro svou firmu; využívat kvalitnějších/levnějších služeb atd.). Různé reprezentace oblastí, překračující státní hranice, ale i konkrétní přeshraniční projekty mohou sice částečně oslabit vnímání hranic jako bariéry a podpořit ochotu (či „vnitřní připravenost“ nebo „atmosféru“) k jejich překračování – nicméně, jak

se ukázalo v první části výzkumu, problémem není většinou absence této ochoty, ale neexistence motivů a důvodů hranici skutečně překračovat.

Zřejmě zde hraje roli i samotná podstata hranic, které vyznačují teritoriální limity suverenity státu a jsou symbolickou manifestací jeho politické moci i kontroly. Obyvatelé hranic, a obzvláště těch, které byly po několik desetiletí tak obtížně propustné a přesně tento význam symbolizovaly, s největší pravděpodobností tuto jejich funkci a charakteristiku ještě silně vnímají. Jak jsem uváděla výše, hranice nejen limitují – ale také chrání. Možná, že přeshraniční aktivity (a vůbec integrační procesy) alespoň v některých případech zároveň nabourávají pocit bezpečí těch, koho dosud „hranice chránila“.

Seznam literatury

- ANDERSON, B. (1991): *Imagined Communities. Receptions on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso
- APPADURAI, A. (1988): Putting Hierarchy in its Place. *Cultural Anthropology* 3, 1: 36 – 49
- BARTH, F. (1998): Introduction. In: Barth, F.(ed): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*. Long Grove: Waveland Press
- BAZIN, J. (2002): Každému svého Bambaru. *Cargo* 1/2: 6 - 33
- BECHEV, D. (2004): Contested Borders, Contested Identity: The Case of Regionalism in Southeast Europe. *Southeast European and Black Sea Studies*, 4, 1: 77 – 95.
- BERDAHL, D. (1999): *Where the World Ended. Re-unification and Identity in the German Borderland*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press
- BERGER, P., L. / LUCKMANN, T. (1999): *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii věděni*. Brno: CDK
- BOURDIEU, P. (1998): *Teorie jednání*. Praha: Karolinum
- BRUBAKER, R. / COOPER, F. (2000): Beyond „identity“. *Theory and Society* 29: 1-47
- BUCKEN-KNAPP, G. / SCHACK, M. / HOUTUM, Henk van (2001): New Strands in Border Research. In: Bucken-Knapp G., Schack, M.: *Borders Matter: Transboundary Regions in Contemporary Europe*. Aabenraa: Institut For Graenseregionsforskning
- CALHOUN, C. (1994): Social Theory and the Politics of Identity. In: Calhoun, C. (ed): *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford – Cambridge: Blackwell Publishers
- CLIFFORD, J./ MARCUS, G., E. (ed) (1986): *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press
- DENZIN, N./ LINCOLN, Y. (2000): Introduction. The Discipline and Practice of Qualitative Research. In: Denzin N., Lincoln, Y.: *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage
- DOKOUPIL, J. (2004): Typologie českého pohraničí. In: Jeřábek, M.; Dokoupil, J; Havlíček, T. a kolektiv: *České pohraničí – Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia
- DOKOUPIL, J. / JEŘÁBEK, M. (2004): Hraniční regiony Evropské Unie. In: Jeřábek, M.; Dokoupil, J; Havlíček, T. a kolektiv: *České pohraničí – Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia
- DONNAN, H./ HALLER, D. (2000): Liminal no More. The Relevance of Borderland Studies. *Ethnologia Europaea* 30, 2: 7 – 22
- DONNAN, H./ WILSON, T., M. (2001): *Borders. Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford, New York: Berg
- DONNAN H./ WILSON, T., M. (1998): Nation, state and identity at international borders. In: Donnan, H.; Wilson, T. M. (ed): *Border Identities. Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press
- EGER, G. (1996): Region, Border, Periphery. In: Eger, G.; Langer, J. (eds): *Border, Region and Ethnicity in Central Europe*. Klagenfurt: Norea Verlag
- FROLEC, V./ VAŘEKA, J. (1983): *Lidová architektura*. Praha: SNTL
- GEERTZ, C. (2000): *Interpretace kultur: vybrané eseje*. Praha: Sociologické nakladatelství

- GEIST, B. (2000): *Psychologický slovník*. Praha: Vodnář
- GELLNER, A. (1993): *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibal
- GENNEP, van A. (1997): *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: NLN
- GUBA, E., G./ LINCOLN, Y., S. (2005): Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. In: Denzin, N.; Lincoln, Y., S.: *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage
- GUPTA, A./ FERGUSON, J. (1992): Beyond „Culture“: Space, Identity and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology* 7, 1: 6-23
- HAIŠMAN, T. (1985): Proces formování nových lokálních společností v pohraničí českých zemí po roce 1945. In: *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945 (Společnost a kultura)*, sv. I, *Etnické procesy 2*. Praha: ČSAV ÚEF
- HALLER, D. (2000): The Smuggler and the Beauty Queen. The Border and Sovereignty as Sources of Body Style in Gibraltar. *Ethnologia Europaea* 30, 2 :57 – 72.
- HAVLÍČEK, T. (2004): Teorie vymezení pohraničí. In: Jeřábek, M.; Dokoupil, J; Havlíček, T. a kolektiv: *České pohraničí – Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia
- HOLSTEIN, J., A./ GUBRIUM, J., F. (2005): Interpretative practice and social action. In: Denzin, N.; Lincoln, Y., S.: *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage
- HOLÝ, L. (2001): *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: SLON
- HOUTUM, Henk van (1998): *The Development of Cross-Border Relations*. Amsterdam: Thela Thesis Publishers
- HOUTUM, Henk van/ NAERSSSEN, Ton van (2002): Bordering, Ordering and Othering. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 93, 2: 125 – 136
- HOUŽVIČKA, V. (2003): *Postoje obyvatel českého pohraničí k Německu a sudetské otázce. Projekt: „Občanská dimenze česko-německých vztahů ve fázi vstupu ČR do Evropské unie-s důrazem na pohraniční oblasti“*. Ústí nad Labem: AV ČR (<http://www.borderland.cz/>, accessed 2.4.2006)
- HOUŽVIČKA, V. (2005): Vzdalující se minulost. *Česko-německé souvislosti* 3, 2: 6 – 9 (<http://www.borderland.cz/>, accessed 4. 6. 2006)
- CHARMAZ, K. (2000): Grounded theory. Objectivist and Constructivist Methods. In: Denzin N., Lincoln, Y.: *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage
- CHROMÝ, J. (2004): Historickogeografický pohled na české pohraničí. In: Jeřábek, M.; Dokoupil, J; Havlíček, T. a kolektiv: *České pohraničí – Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia
- JERNECK, M. (2000): Europeanization, Territoriality and Political Time. *Yearbook of European Studies* 14: 27 – 49
- JEŘÁBEK, M. (2004): Představení projektu. In: Jeřábek, M.; Dokoupil, J; Havlíček, T. a kolektiv: *České pohraničí – Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia
- KASTNER, Q. (1996): *Osidlování českého pohraničí od května 1945*. Praha: Sociologický ústav AV ČR
- KAVANAGH, W. (2000): The Past on the Line. The Use of Oral History in the Construction of Present-day Changing Identities on the Portuguese-Spanish Border. *Ethnologia Europaea* 30, 2: 47 - 56
- KLIMEK, A. (2002): *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIV. (1929 – 1938)*. Praha, Litomyšl: Paseka.

- KNIPPENBERG, H. (2004): The Maas-Rhine Euroregion: A Laboratory for European Integration? *Geopolitics* 9, 3: 608 - 625
- KORHONEN, T. (2003): Collapsing and building of borders. In: Korhonen, T.; Ruotsala, H.; Uusitalo, E. (eds.): *Making and Breaking of Borders. Ethnological Interpretations, Presentations, Representations*. Helsinki: Finnish Literature Society
- KOŘALKA, J. (1996): *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914*. Praha: Argo
- KOŘALKA, J. (2002): Mýtus německého nepřítele: Dalimil a ti druzí. In: Koschmal, W., Nekula, M., Rogall, J.: *Češi a Němci. Dějiny, kultura, politika*. Praha – Litomyšl: Paseka
- KREYSA, M. (1946): *Budujeme pohraničí. Výklad předsedy osidlovacího úřadu M. Kreysy v Osidlovacím výboru ÚNS*. Praha: Tiskové oddělení osidlovacího úřadu – Fond národní obnovy v Praze
- KŘEN, J. (1990): *Konfliktní společenství – Češi a Němci 1780 – 1818*. Praha: Academia
- LAŠTOVKOVÁ, J./NOVOTNÝ, L. (2005): Přeshraniční kontakty a spolupráce ve světle veřejného mínění. *Česko-německé souvislosti* 3, 2: 3 – 5 (<http://www.borderland.cz/>, accessed 4. 6. 2006)
- LOZOVIUK, P. (2005): *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Universita Pardubice
- LYNCH, K. (2004): *Obraz města. The Image of the City*. Praha: Bova Polygon.
- MALKKI, L. (1992): National Geographic: the Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology* 7, 1: 24-44
- MARTINEZ, M., L. (2002): Telling the Difference between the Border and the Borderlands. In: Sadowski-Smith, C. (ed): *Globalization on the Line*. Pelgrace
- MASON, J. (2002): *Qualitative Research*. London: Sage
- NAVRÁTILOVÁ, A. (1986): Obřady a obyčeje a jejich úloha v současných etnických procesech. In: *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945. (Společnost a kultura), sv.II, Etnické procesy 3*. Praha: ÚEF ČSAV
- PERKMANN, M. (2003a): *The rise of the Euroregion. A bird's eye perspective on European cross-border cooperation*. Department of Sociology, Lancaster University: Lancaster, <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Perkman-Rise-of-Euroregion.pdf> (accessed 15.10.2005)
- PERKMANN, M. (2003b): *Policy entrepreneurs, multilevel governance and policy networks in the European polity: The case of EUREGIO*. Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster, <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Perkman-Policy-Entrepreneurs.pdf> (accessed 15.10.2005)
- RUMPEL, P. (2004): Politika hospodářské a sociální soudržnosti Evropské unie. In: Jeřábek, M.; Dokoupil, J.; Havlíček, T. a kolektiv: *České pohraničí – Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia
- RUOTSALA, H. (2003): Nomadising identities in the northern fringe area. In: Korhonen, T.; Ruotsala, H.; Uusitalo, E. (eds.): *Making and Breaking of Borders. Ethnological Interpretations, Presentations, Representations*. Helsinki: Finnish Literature Society
- SAHLINS, P. (1998): State formation and national identity in the Catalan Borderlands during the eighteenth and nineteenth centuries. In: Donnan, H.; Wilson, T. M. (ed): *Border Identities. Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press
- SEIBT, F. (1996): Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy. Praha: Academia

- SEIBT, F. (2002): Deutsche, Tschechen, Sudetendeutsche. Collegium Carolinum, München : Oldenburg Verlag
- SIIVONEN, K. (2003): An archipelago of identities. Producing locality in the Southwest-Finland archipelago. In: Korhonen, T.; Ruotsala, H.; Uusitalo, E. (eds.): *Making and Breaking of Borders. Ethnological Interpretations, Presentations, Representations*. Helsinki: Finnish Literature Society
- SILVERMAN, D. (2001): *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. London: Sage
- SÖKEFELD, M. (1999): Debating Self, Identity, and Culture in Anthropology. *Current Anthropology* 40, 4: 417 – 447
- SOMERS, M. R. (1994): The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society* 23, 5: 605 – 649
- SRB, A. (1901): *Politické dějiny národa českého od roku 1861. Díl II*. Praha: F.Šimáček
- STANĚK, T. (1992): *Vysídlení Němců z Československa*. Ostrava: Amosium servis
- SVAŠEK, M. (2002): Narratives of „Home“ and „Homeland“: the Symbolic Construction and Appropriation of the Sudeten German Heimat. *Global Studies in Culture and Power*, 9: 495 – 518
- TRANTINA, B. (2005): *Historie Šluknova*. Šluknov
- TURNOCK, D.(2002): Cross-border Cooperation: A Major Element in Regional Policy in East Central Europe. *Scottish Geographical Journal* 118, 1: 19 – 40
- VEČERKOVÁ, E. (1986): K problematice etnokulturních a integračních procesů v nově osídlených obcích na jižní Moravě. In: *Etnické procesy v pohraničí českých zemí po roce 1945. (Společnost a kultura), sv.II, Etnické procesy 3*. Praha: ÚEF ČSAV
- WILSON, T. M. (2000): Agendas in Conflict: Nation, State and Europe in the Northern Ireland Borderlands. In: Bellier, J., Wilson, T. M. (ed): *An Anthorpolology of The European Union. Building, Imagining and Experiencing the New Europe*. Oxford, New York: Berg
- ZICH, F. (ed) (2003): *Regionální identita obyvatel v pohraničí*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR

Seznam pramenů, elektronické zdroje

- Cesta řemesel. Katalog řemeslníků ve Šluknovském výběžku* (2005), Společnost pro trvale udržitelný rozvoj Šluknovska
- Katalog aktuálních přeshraničních problémů 2003* (2003), Euroregion Neissa-Nisa-Nysa
- Koncept rozvoje cestovního ruchu v ERN Neissa-Nisa-Nysa* (1998), Euroregion Neissa-Nisa-Nysa
- Magazín Euroregion* (2005), číslo 8
- Magazín Euroregion Neissa-Nisa-Nysa. Fond malých projektů Interreg IIIA 2001 – 2003* (2003), Euroregion Neissa-Nisa-Nysa
- Městská a obecní statistika* (2004), Český statistický úřad
- Mikroregion Sever* (2001), Svazek obcí Sever
- Populační, ekonomický a národnostní vývoj pohraničních okresů ČSR od roku 1930 do roku 2010* (1989), Praha: Ministerstvo výstavby a stavebnictví, Terplan
- Přeshraniční spolupráce 1991 – 1999* (1999), Euroregion Neissa-Nisa-Nysa
- Reflex* 41/2002 (Feřtek, T.: Město na severu. *Reflex* 41/2002, s. 28 - 31)
- Reflex* 26/2006 (Vaca, J.: Lipová. *Reflex* 26/2006, s. 124 – 127)
- Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970, Díl I., Svazek 1.* (1978), Praha: Federální statistický úřad
- Sächsisch-böhmische Umgebinderhauslandschaft* (2003), Společnost pro trvale udržitelný rozvoj Šluknovska
- Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001* (2004), Český statistický úřad
- Šluknovské noviny*, 2004 - 2006
- Tolštejnské panství – mapa*
- Tolštejnský kurýr* č. 4, 2006
- <http://www.sprs.sluknovsko.cz/>
- <http://www.aebr.net/>
- <http://www.borderland.cz/>
- <http://www.integrace.cz/integrace/clanek.asp?id=774>
- <http://www.mesto-sluknov.cz/>
- <http://www.mikroregionsever.cz/>
- <http://www.neisse-nisa-nysa.org/>
- <http://www.sachsen.de/de/index.html/>
- <http://www.sluknovsko.cz/>
- <http://www.sluknovsko.unas.cz/>
- <http://www.strukturalni-fondy.cz/>
- <http://www.tolstejn.cz/index.asp>
- <http://www.umgebinderland.de/>
- <http://www.varnsdorf.cz/showdoc.do?docid=277>